MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK
STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

HADAK ÚTJÁN

A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája

Budapest, 2019. november 15–16.

Főszerkesztő: Türk Attila

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

MARTIN OPITZ KIADÓ

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 24.2

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 4.2

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chișinău)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Research Group of Early Hungarians of RCH
(Budapest)

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR FIATAL KUTATÓINAK XXIX. KONFERENCIÁJA
Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS ON THE MIGRATION PERIOD
Budapest, November 15–16, 2019

Főszerkesztő
Türk Attila

BUDAPEST 2023

A kötet a

Pázmány Péter
Katolikus Egyetem

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési
és Innovációs Hivatal

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

támogatásával valósult meg

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Információs Hivatal „Tudományos Mecenatúra Pályázat” MEC_K_21 alprogramja támogatta (MEC_K_141246).

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Szerkesztők
Jancsik Balázs – Sudár Balázs

Munkatárs
Ambrus Edit

© szerzők
© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet
© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-35-3
HU-ISSN 2064-8162
HU-ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport –
PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

RÉGÉSZETI ADATOK A 10. SZÁZADI BOLGÁR–MAGYAR KAPCSOLATOK KÉRDÉSÉHEZ A TÁZLÁR-TEMPLOMHEGY 1001. SÍR KAPCSÁN

Gulyás Gyöngyi* – Gallina Zsolt** – Türk Attila*** – Pánya István**** – Langó Péter*****

Kulcsszavak: *honfoglaláskor, Tázlár, rozettás lószerszámveretek, 10. századi bolgár–magyar kapcsolatok, festett kerámia, közösségi régészet, régészeti kutatástörténet*

Absztrakt: *A dolgozat Tázlár település egyik legismertebb régészeti lelőhelyét, illetve annak egy kiemelkedő 10. századi sírját mutatja be, melyet a nép nyelve Templomhegy néven őrzött meg. A lelőhely sajnos folyamatosan pusztult az elmúlt évtizedekben az intenzív földművelés, kincskeresés és földelhordás során. A honfoglalás korából – a 10. század közepe tájáról – származik az egyik legjelentősebb emlék, egy előkelő, rangos mellékletű nő temetkezése. A sírba egy sávos piros festéssel díszített kerámia is került, amely importlelet a honfoglalás kori hagyatékban és egyértelműen a korabeli bolgár-magyar kapcsolatok emléke. Ennek kapcsán egyrészt bemutatjuk a sírt és a rozettás lószerszámveretes temetkezések Duna–Tisza közi elterjedésének legújabb eredményeit, illetve a dél-alföldi közösségi régészet szerepét a korszak kutatásában. A teljesen egyedülálló, szenzációs kerámialelet kapcsán azonban teljes kitekintésben áttekintjük a bolgár kérdés valamennyi aspektusát a kora középkori Kárpát-medencében: a késő avar kortól a bolgár–magyar régészeti kapcsolatok kezdetén át napjainkig.*

A lelőhely, valamint a leletek leírása és értékelése

A lelőhely földrajzi elhelyezkedése és kutatástörténete

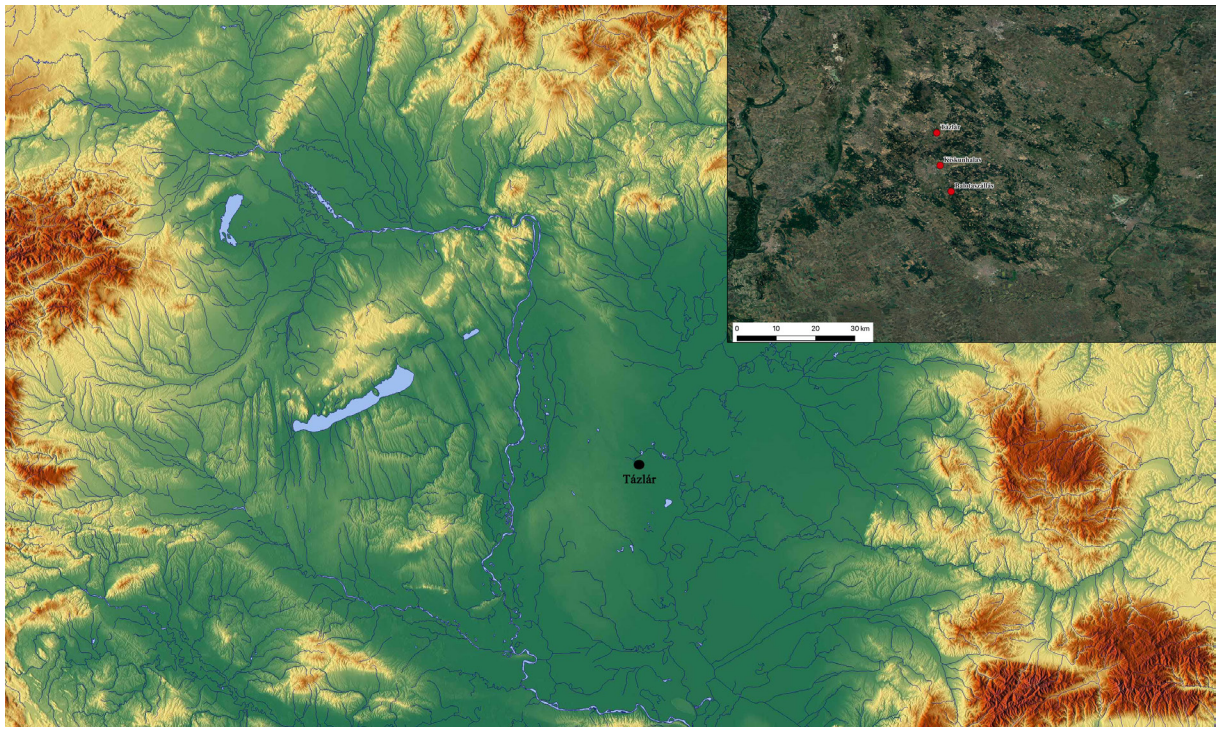
A tázlári homokdombon és környékén 2003 óta folynak próba, megelőző és tervásatások. 2022-ig, a közel 40 hektáros lelőhelyből, több mint 8300 m² került feltárásra Gallina Zsolt és Gulyás Gyöngyi vezetésével. A feltárt több mint 1300 jelenség között több mint 750 Árpád-kori és középkori sír/vázrészlet, két templom, egy hármas árok és pár száz középkori településobjektum volt.[1]

Tázlár (Bács-Kiskun vármegye) az Alföld szívében a Homokhátságon helyezkedik el Kiskunhalas–Kiskunmajsa–Soltvadkert háromszögében

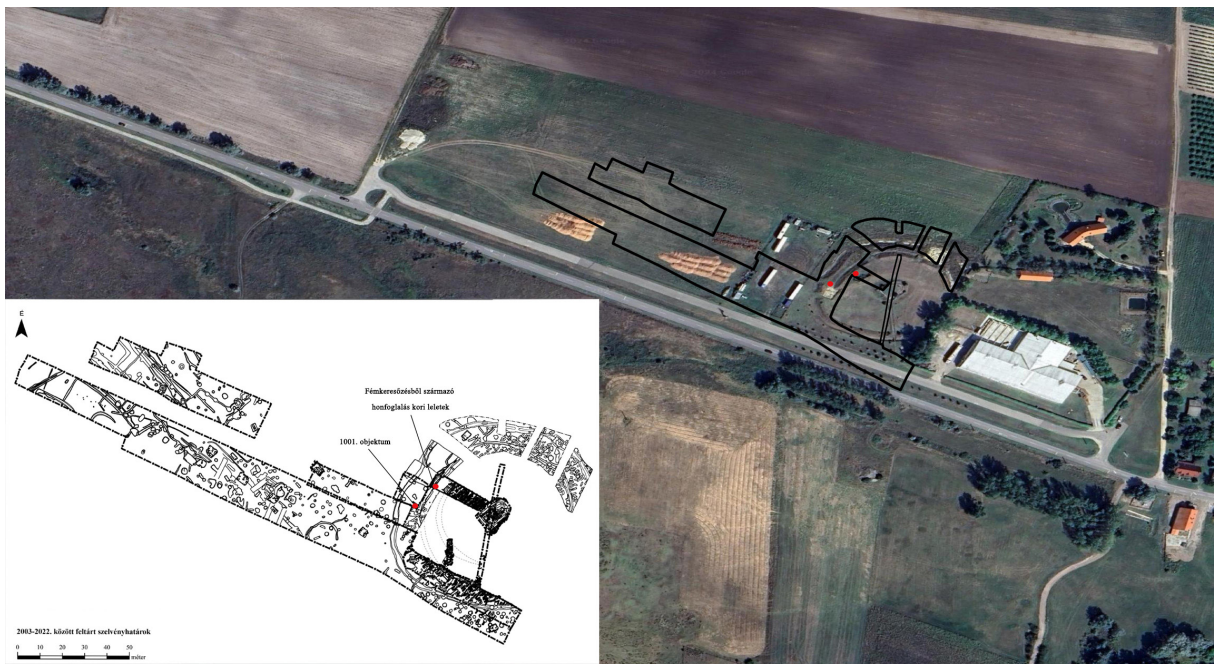
* Ásatárs Kft., 6000 Kecskemét, Külterület 0161/3. hrsz. ggyongyi77@gmail.com
** Ásatárs Kft., 6000 Kecskemét, Külterület 0161/3. hrsz. gallinazsolt@gmail.com
*** Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1. turk.attila@btk.ppke.hu
**** Kecskeméti Katona József Múzeum, 6000 Kecskemét, Bethlen krt. 1. panyaistvan@gmail.com
***** Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Régészettudományi Intézet, 1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1. lango.peter@btk.ppke.hu

[1] A lelőhelyet az Ásatárs Kft. tárta fel a Kecskeméti Katona József Múzeum és a kiskunhalasi Thorma János Múzeum megbízásából. Akkori és jelenlegi munkatársaink az ásatásokon: Barta Gábor, György Ferenc, Kurucz Máté, Keresztes Noémi Ninetta, Litauszki Zoltán, Móricz Róbert, Molnár István, továbbá Kolonits László, Miháczi-Pálfi Anett, Somogyi Krisztina, Wilhelm Gábor. Szakmai tanácsokkal Rosta Szabolcs és Pánya István látott el bennünket. A munkálatokat jelentős részben a Nemzeti Kulturális Alapprogramok Igazgatósága, valamint Tázlár Önkormányzata, Kószó Endre és Bán Róbert polgármesterek támogatták. A feltárások geodéziai felmérését és térinformatikai feldolgozását 2018-ig az Archeoline Kft. végezte. Ezúton is köszönjük mindenkinek a támogatást, munkát, közreműködést.

 10.55722/Arpad.Kiad.2023.4.2_31

1

2

1. kép. 1–2: Tázlár-Templomhegy lelőhelyen megkutatott szelvények, a feltárt hármas árokrendszer, a templomok és az 1001. objektum (sír) földrajzi elhelyezkedése

Обр. 1. 1–2: Некрополът на Църковния хълм в Тазлар и географското местоположение на гроб. № 1001 (гроб)

(*1. kép 1*). A település belterületének nyugati szélén nagy kiterjedésű Árpád-kori – késő középkori[2] lelőhely található, melyet a nép nyelve, pontosan emlékezvén a régi időkre, Templomhegy néven őrzött meg. E terület az Árpád-korban Csongrád vármegyéhez tartozott, azonban korabeli birtokosáról, illetve nevéről nincsenek adataink.[3] A tatárjárás idején elpusztult birtoktest a 13. század második felétől a kun szállásterület része lett. Feltehetően már ekkor, de a 14. századtól már biztosan kialakult a mai település elődje, a késő középkori Tázlárszállása (*Tazlarzallasa*). Első biztos említése 1429-ből való.[4]

A lelőhely folyamatosan pusztult az elmúlt évtizedekben az intenzív földművelés, kincskeresés és földelhordás során. A honfoglalás korából – a 10. század közepe tájáról – származik az egyik legjelentősebb emlék, egy előkelő nő temetkezése (*1. kép 2*).[5]

Tázlár-Templomhegy 1001. objektum leírása

T.: Ny–K, 292–112°. H.: 203 cm, sz.: 67–73 cm, m.: 15–20 cm. A 30-35 cm vastag humuszréteg alatt jelentkezett a lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, sötétbarna homokos betöltésű sírfolt (*2. kép 1*). A keleti és középső részén, a nyesési szinten lócsontok mutatkoztak sötétebb barna homokos betöltéssel. A folt középtengelyében hosszúkás, 20-25 cm széles, keskeny, barna színű, sárga pettyes homoksáv futott. Ez a sírgödör nyugati végétől 40-45 cm-re véget ért. A koponya körüli betöltés egy árnyalattal sötétebb barna volt. A sírgödör fala rézsűsen futott le az észak-déli irányba kissé ívelt aljáig (*3. kép 2*). A sírgödörben nyújtott helyzetű, kissé jobb oldalán, 50 év feletti nő jó megtartású csontváza került elő (*2. kép 2–3; 3. kép 1*). A koponya az alsó állkapoccsal együtt a jobb oldalán feküdt. A vállak felhúzottak, a karok nyújtottak voltak, a bal kézfej részben a bal medence alatt, a jobb kézfej csontjai pedig nyújtott helyzetben, a jobb medencétől távolabb feküdtek. A bal kar mintegy 15 cm-rel feküdt magasabban, mint a jobb. A lábszárak nyújtottak, kissé délkeleti irányba, a lábfejek végei a sírgödör délkeleti sarka felé néztek, így a felső és az alsó test tompaszöget zárt be. A lábfejek nyújtott helyzetben, míg az alsó lábszárak szorosan egymás mellett feküdtek.

Az antropológiai vizsgálatok alapján kis közepes termetű (160 cm), széles agykoponyájú, europo-mongolid jellegű (*turanid*) nő feküdt a sírban.[6] Fogainak nagy része már életében kihullott. A paleopatológiai jellegek alapján súlyos gerincproblémái voltak, ami miatt háti görbület alakult ki. Ez egy korábban elkezdődött porckopási folyamat részeként idősebb korában súlyosbodott. A morfológiai elváltozások arra utalnak, hogy valószínűleg egész életében intenzíven lovagolt és többször is szült.

A nő lábszárcsontjai felett, részleges, lóbőrös lovastemetkezés feküdt. Eredetileg a ló fejével együtt (koponya–állkapocs–nyelvcsont) mind a négy lábvége (tőcsontoktól patacsontokig, épen, anatómiai rendben), valamint az állat farka is (IV. és VI. farokcsigolyák: tő és szabad rész) bekerült a sírba. A vázrészek a nő lábszárcsontjai felett (kissé annak bal oldala felől), azzal ellentétes tájolásban, egy egységként kerültek elhelyezésre (*2. kép 2, 4*). Az állat feje az állkapcsán nyugodott, lábcsontjai – a patacsontokkal a koponya orri része felé fordítva – részben a lófej maradványai alatt helyezkedtek el (a lókoponya jobb oldala felől a hátsó, míg balról a mellső lábvégek). A koponyán nyúzásra, húsolásra, leválasztásra utaló vágásnyomokat nem lehetett megfigyelni. Az állkapocs és a nyelvcsontok anatómiai rendben kapcsolódtak egymáshoz. A fej minden bizonnyal egyben, ínakkal, hússal (bőrrel) borítottan került a földbe. A bal kéztőcsontokon ugyanakkor *dorsalisan* finom nyúzási vágásnyomok találhatóak, ami a lábaknak a tőcsontok magasságában való bontására utal. A lónak, az eltemetett egyén jobb alsó lábszárára dőlő, bal állkapcsának

[2] A területen 2–3. századi, valamint hun kori szarmata telep és 3–4. századi szarmata temetőrészlet is előkerült. Ennek és a 2003–2004. éveknek az előzetes közlését ld. Gallina–Wilhelm 2006, 187–202.

[3] Györffy 1963, 887.

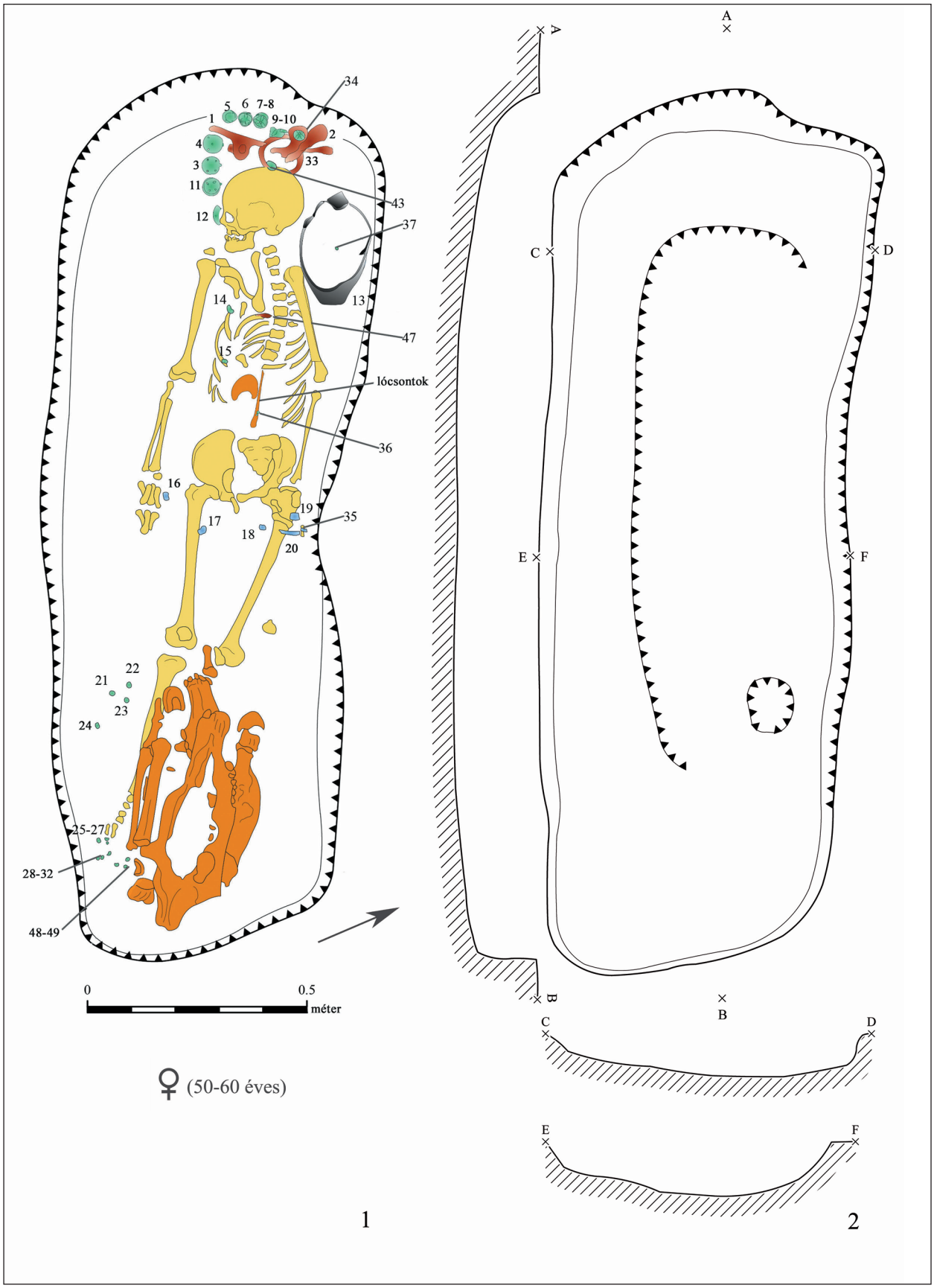
[4] Első bizonytalan említése 1279-ből ismert, amikor királyi várjobbágyok szerepelnek itt (ZO VIII. 385).

[5] Az sírt 2018 februárjában tártuk fel (Gallina–Gulyás 2018; Gulyás et al. 2019). Köszönjük munkatársainknak, Barta Gábornak, György Ferencnek, Kurucz Mátéának a sír feltárásában nyújtott segítséget. A sír leleteit Barta Gábor restaurálta és rajzolta. A tárgyfotókat Gulyás Gyöngyi készítette.

[6] Az antropológiai vizsgálatot Marcsik Antónia végezte el, munkáját ezúton is köszönjük.

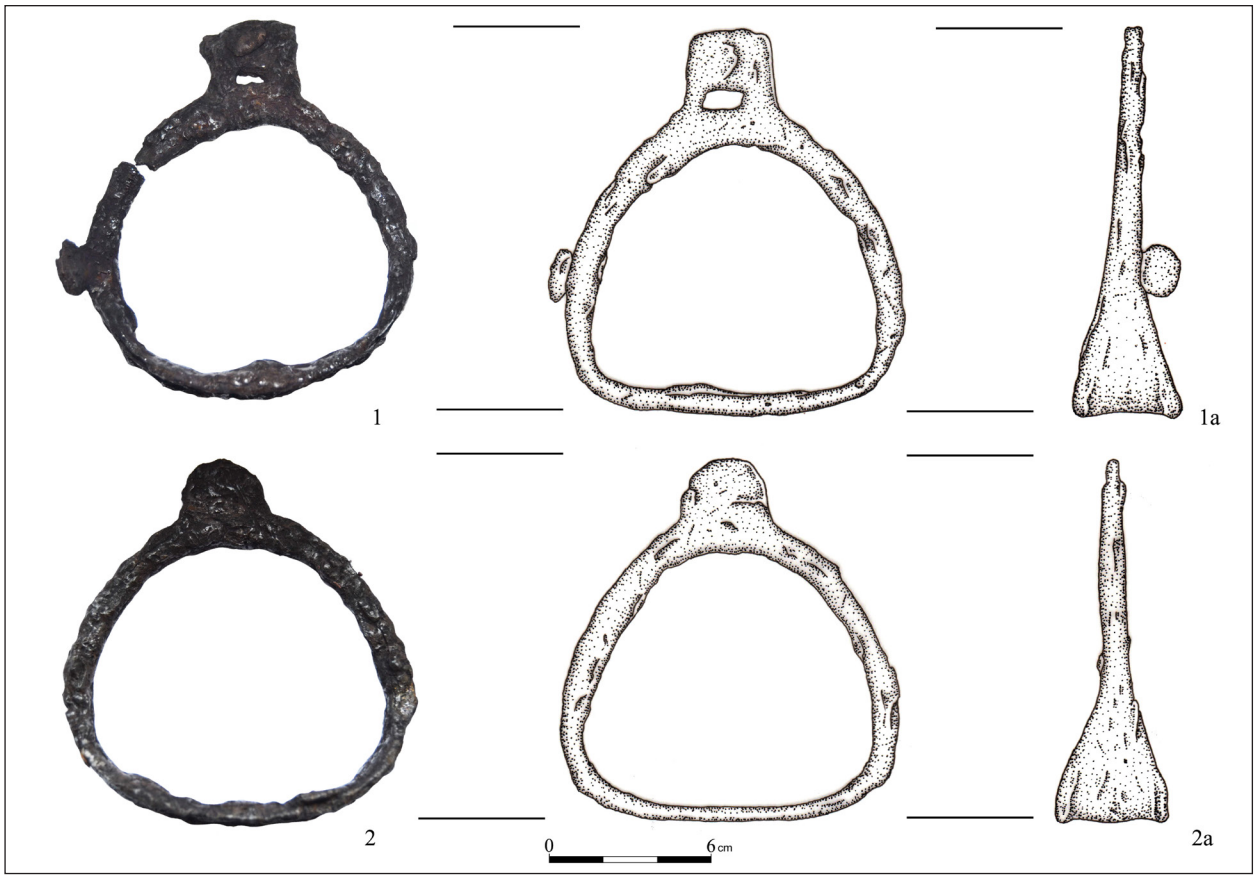
2. kép. 1–4: Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír). A feltárás fázisai, és részletfotók
Обр. 2. 1–4: Об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. Фази на разкриването и детайли

3. kép. 1–3: Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír). A sír értelmező rajza, és a sírgödör alakja
Обр. 3. 1–3: Об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. Подробен план на гроба и очертания на гробната яма

4. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír). 1–2: Lószerszámzat a fej tájékán; 3–4: A lábbeli díszítésének maradványai
Обр. 4. Об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–2: Конска сбруя в областта на главата; 3–4: Останки от украсените с апликации обувки

5. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) lószerszámok. 1–2: Kengyel
Обр. 5. Конска сбруя от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–2: Стреме

lateralis oldalán erőteljesebb szerves elszíneződés található, amely a halott öltözetének anyagával (csizma) lehet kapcsolatos.

A ló boreális típusú, *subadultus* korú, 2,5–3 éves, közepes testméretű (marmagassága: 137,84 cm) mén, mortalitása télen – kora tavasszal történt, a vázrészeken patológiás elváltozást nem lehetett megfigyelni.[7]

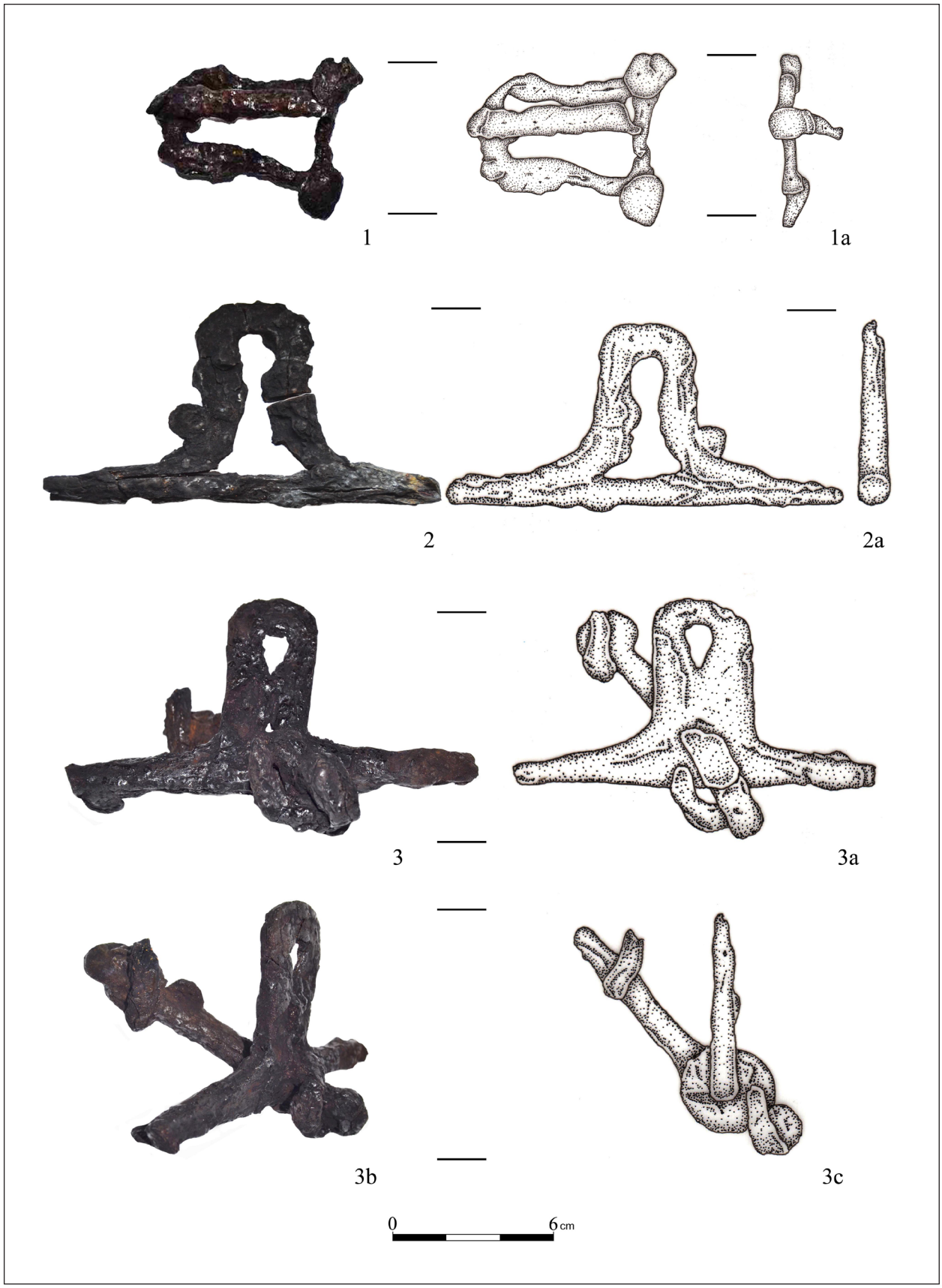
Állatmelléklet leletei[8]

1. (1.) Korrodálódott, csuklószerkezetes oldalpálcás *vaszabla* töredékei, a koponya mögött, a sírgödör nyugati széle előtt, a 4–10. számú leletek között, a nyesési szinttől 3 cm-re feküdt (*6. kép 2–2a*) és a 2. számú melléklettel összetartozott. Az oldaltag szögletes átmetszetű, mindkét vége hiányos, középső részén nyújtott, nyolcas alakú, kissé kiszélesedő füllel. Legnagyobb mérete: 6,7 × 11,3 cm. Ltsz. 2021.1.1.

2. (2.) Korrodálódott, csuklószerkezetes oldalpálcás *vaszabla* a koponya mögött, attól egy kissé északra, a sírgödör északnyugati széle előtt, részben a 33. számú melléklet felett helyezkedett el (*6. kép 3–3c*) és az 1. számú melléklettel összetartozott. A zabla felső része már a nyesési szinten előkerült. A zabla szájvasa szögletes átmetszetű, melynek mindkét vége karikás, bennük kör átmetszetű kari-

[7] Az archaeozoológiai vizsgálatot Nyerges Éva Ágnes végezte el, munkáját ezúton is köszönjük.

[8] A terepi dokumentáció leírásában és jelen tanulmányunkban használt mellékletszámok nem egyeznek meg egymással. Ennek oka, hogy míg a feltárás során a leletek előkerülésének sorrendjében adtunk ki számokat, addig a tanulmányunkban a leleteket szétválogattuk előkerülésük, illetve az emberi- és állattemetkezéshez való tartozásuk alapján. A számok után zárójelben szerepel az adott lelet terepi dokumentációban szereplő sorszáma. A leletek a kiskunhalasi Thorma János Múzeumban a 2021.1.1–92. ltsz. alatt találhatók meg.

6. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) lószerszámok. 1: Hevedercsat; 2–3: Zabla
Обр. 6. Конска сбруя от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1: Тока на ремък под корема на коня; 2–3: Юзда

katöredékekkel. Az oldaltag szögletes átmetszetű, középső részén nyújtott, nyolcas alakú, kissé kiszélesedő füllel kapcsolódott a szájvas. Oldalpálca h.: 14 cm, szájvas h.: 12,2 cm. Ltsz. 2021.1.2.

3. (33.) Ép, korrodálódott, félkör vagy trapéz alakú füllel ellátott, körte alakú *vaskengyel* feküdt a 9–10., 34., és a 2. számú mellékletek alatt, a sírgödör alján (*5. kép 2–2a*). A kengyel talpalójának kis része a nő koponyája alatt helyezkedett el, a füle északnyugati irányba állt. A téglalap átmetszetű szára laposra elkalapált, kiszélesedő, ívelt talpalója kopott, szélén és közepén bordával tagolt. Mag.: 13,9 cm, legnagyobb sz.: 12,3 cm, talpaló sz.: 4 cm, fül átm.: 2,7 × 3 cm. Ltsz. 2021.1.32.

4. (38.) Ép, korrodálódott, négyszögletes alakú füllel ellátott, körte alakú *vaskengyel* volt a nő koponyája és az edény felső része alatt, a sírgödör alján (*5. kép 1–1a*). A kengyel füle nyugati irányba, talpallóval kelet felé feküdt. A téglalap átmetszetű szára laposra elkalapált, kiszélesedő, ívelt talpalója kopott, szélén és közepén bordával tagolt. Mag.: 15 cm, legnagyobb sz.: 12,7 cm, talpaló sz.: 3,6 cm, fül átm.: 3,2 × 3,3 cm. Ltsz. 2021.1.37.

5. (39.) Ép, korrodálódott, lekerekített sarkú téglalap alakú, jó megtartású vas *hevedercsat* helyezkedett el részben a bal felkarcsont mellett és alatt, illetve a mellkas alatt, kissé a 13. számú melléklet alá nyúlva (*6. kép 1–1a*). A csattövis megközelítőleg kelet-nyugati irányban állt. A csatkarika és a csattövis kerek átmetszetű. H.: 6,7 cm, sz.: 4,4–6,2 cm, v.: 0,5 × 0,7 cm, pecek h.: 6,5 cm, pecek v.: 1,2 cm. Ltsz. 2021.1.38.

6. (3.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* az 1., 4. és a 11. számú mellékletek között, a koponyától nyugatra, 3-4 cm-re hátlappal lefelé, füllel északi irányba feküdt (*7. kép 2–2a*). A veret a bontás során kimozdult, nagyjából a 11. számú melléklettel azonos mélységben, a nyesési szinttől 9 cm mélyen jelentkezett. A fül – amely itt nincs áttörve – félköríves. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, melyekben megmaradtak a négyszögletes alakú alátétlemezek. Átm.: 4,4 × 4,5 cm, mag.: 1,75 cm. Ltsz. 2021.1.3.

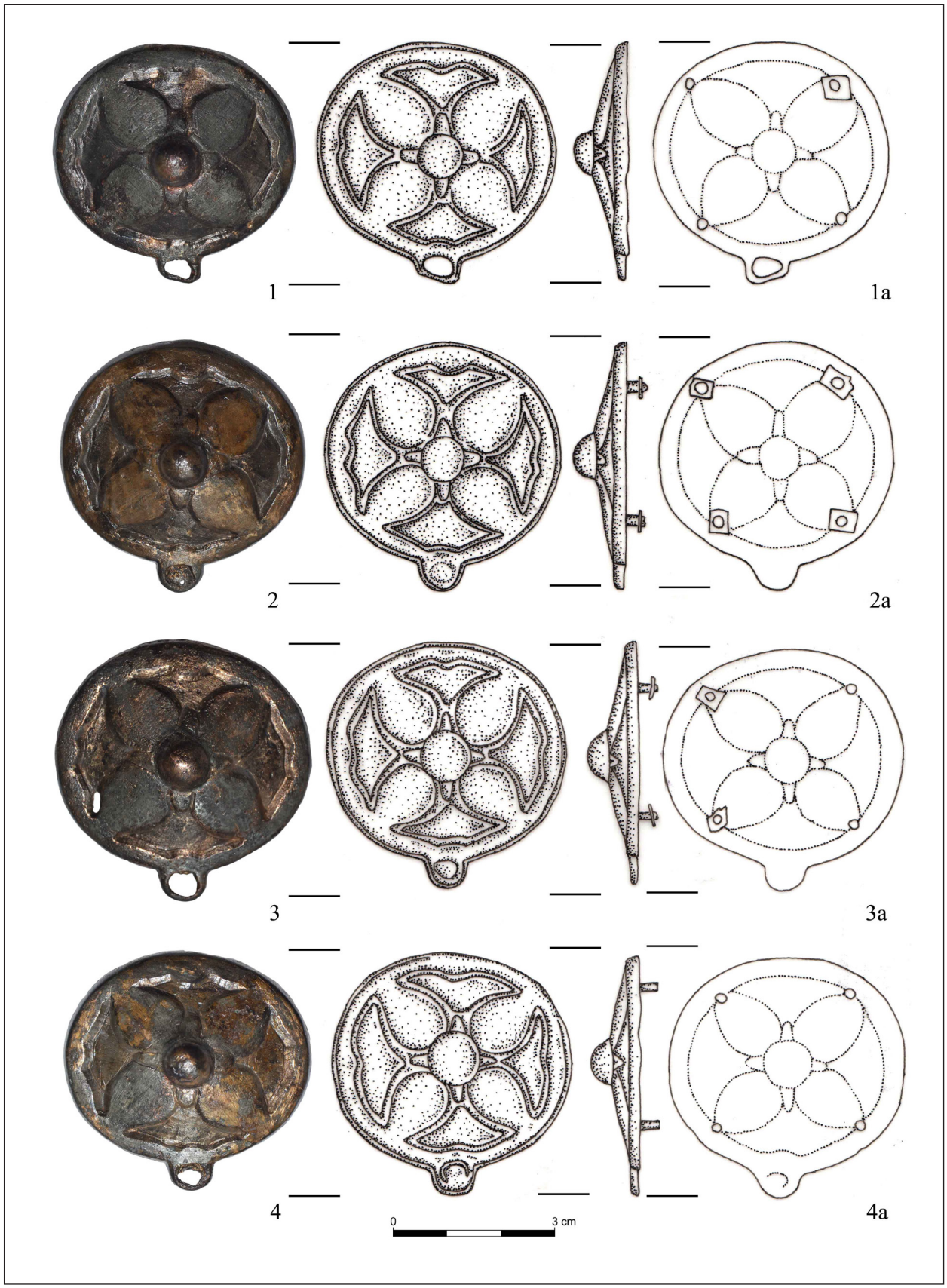
7. (4.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* a 3. és a 11. számú mellékletek között feküdt, a koponyától nyugatra, kb. 10 cm-re hátlappal lefelé, füllel északi irányban (*7. kép 1–1a*). A veret a bontás során kimozdult, a nyesési szinttől kb. 10 cm mélyen feküdt. A fül kissé sérült, eredetileg félköríves volt. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, egyben maradt meg a négyszögletes alakú alátétlemez. Átm.: 4,35 × 4,85 cm, mag.: 1,3 cm. Ltsz. 2021.1.4.

8. (5.) Kisebb méretű, kerek alakú, fületlen, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* az 1. és a 6. számú mellékletek között, a koponyától nyugatra, hátlappal lefelé, a nyesési szinttől 7-8 cm-re feküdt (*9. kép 1–1a*). A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó háromszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, kettőben négyszögletes alakú alátétlemezzel. Átm.: 2,5 × 2,65 cm, mag.: 1,15 cm. Ltsz. 2021.1.5.

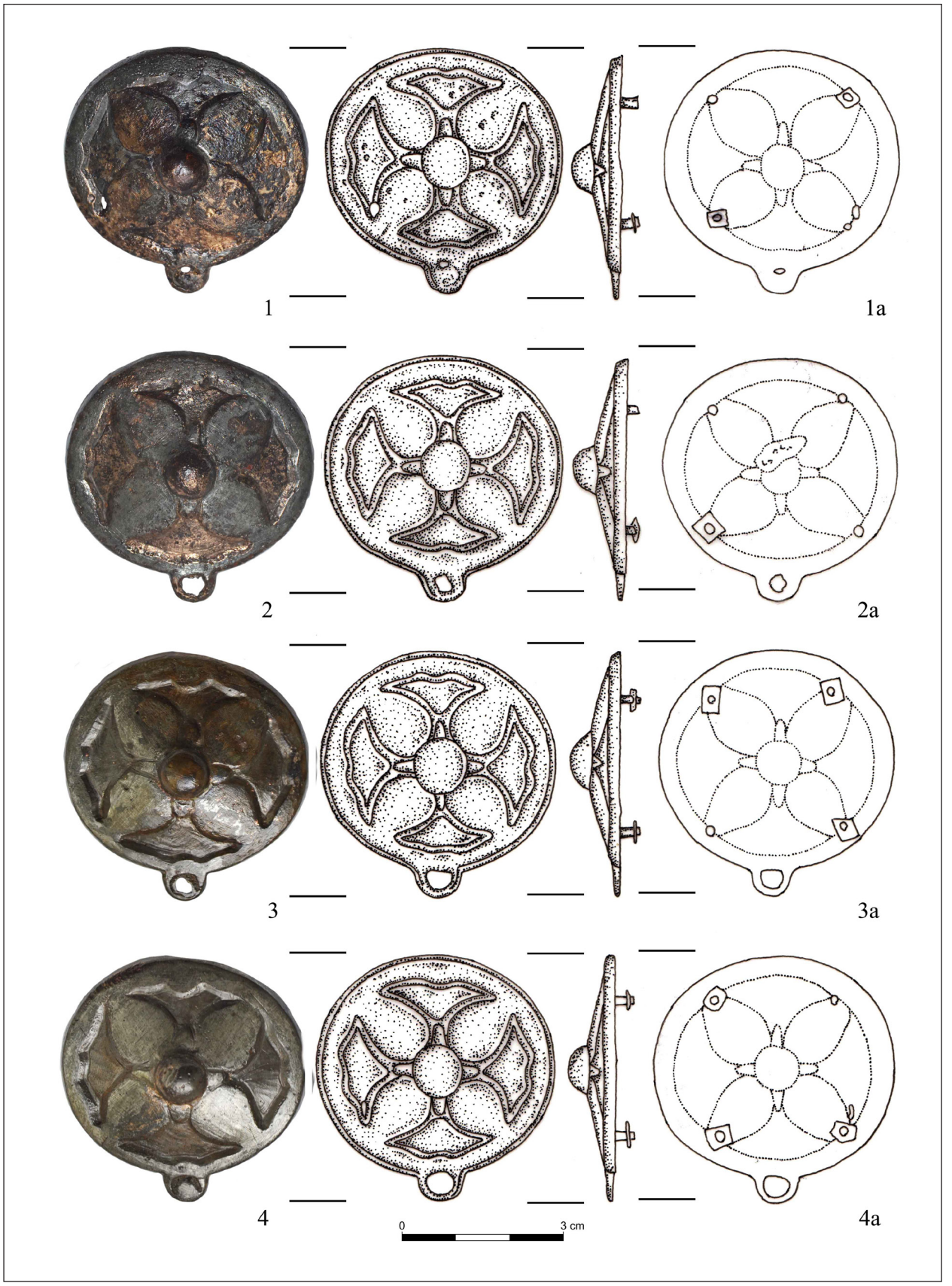
9. (6.) Közepes méretű, kerekded alakú, fületlen, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* az 5. és a 7–8. számú mellékletek között, a koponyától nyugatra, hátlappal lefelé feküdt (*9. kép 2–2a*). A veret a bontás során kimozdult, a nyesési szinttől kb. 6 cm mélyen került elő. Széle kissé sérült. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, kissé szabálytalan, a szegély felé haladó háromszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján három furat. Két felszerelőcsap maradt meg a négyszögletes alakú alátétlemezekkel. Átm.: 2,8 × 3,15 cm, mag.: 1,3 cm. Ltsz. 2021.1.6.

10. (7.) Közepes méretű, ovális alakú, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* fül részletével a 6. és a 9. számú mellékletek között, a koponyától nyugatra, összetapadva a 8. számú melléklettel feküdt (*9. kép 3–3a*). A veret kissé rézsűs helyzetben, keleti része kicsit mélyebben állt hátlapjával lefelé, a nyesési szinttől 5-6 cm-re. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó háromszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, egyben maradt meg a négyszögletes alakú alátétlemez. Átm.: 2,8 × 3,3 cm, mag.: 1,35 cm. Ltsz. 2021.1.7.

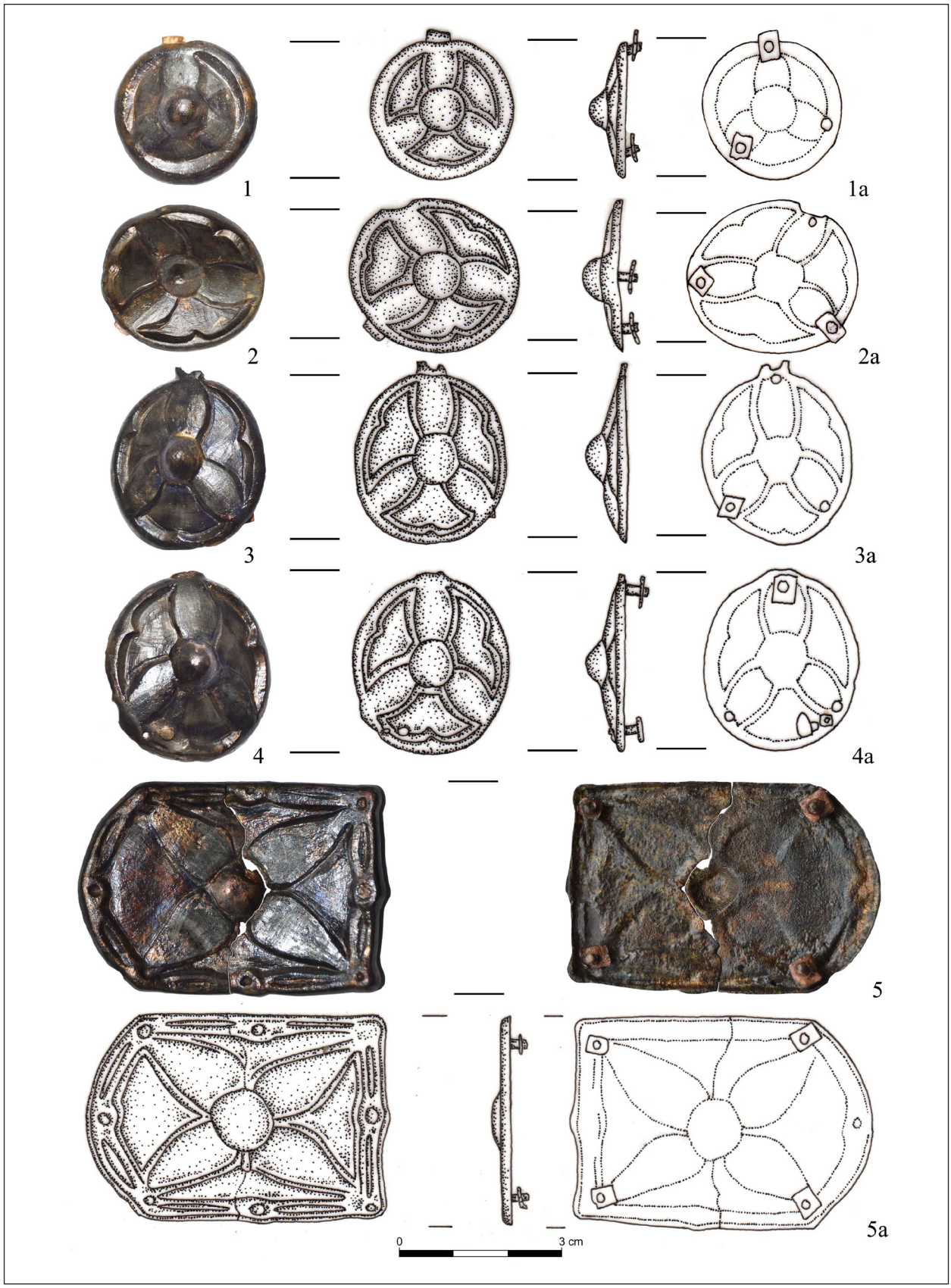
11. (8.) Közepes méretű, ovális alakú, fületlen, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* a 6. és a 9. számú mellékletek között, a koponyától nyugatra

7. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) lószerszámok. 1–4: Rozettás lószerszámveretek
Обр. 7. Конска сбруя от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–4: Апликации на конска сбруя, украсени с розети

8. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) lószerszámok. 1–4: Rozettás lószerszámveretek
Обр. 8. Конска сбруя от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–4: Апликации на конска сбруя, украсени с розети

9. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) lószerszámok. 1–5: Rozettás lószerszámveretek
Обр. 9. Конска сбруя от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–5: Апликации на конска сбруя, украсени с розети

feküdt, összetapadva a 7. számú melléklettel (*9. kép 4–4a*). A veret kissé rézsűs helyzetben, keleti része kicsit mélyebben állt hátlapjával felfelé, a nyesési szinttől 4-5 cm-re. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó háromszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, egyben maradt meg a négyszögletes alakú alátétlemez. Átm.: 2,8 × 3,2 cm, mag.: 1,3 cm. Ltsz. 2021.1.8.

12. (9–10.) Két egymáshoz illő töredékből álló ónozott bronz *szíjvég* a koponyától nyugatra, a 7–8. és a 2. számú melléklet között helyezkedett el, a nyesési szinttől 2 és 4 cm-re (*9. kép 5–5a*). A kisebb töredék (10. számú) az élén állt, kissé a koponya irányába dőlve. A nagyobb töredék (9. számú) kissé ferdén feküdt, a nyugati része 0,5 cm-rel magasabban helyezkedett el. A szíjvég közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle kör-pálcatagos díszítésű. Hátlapján négy felszerelőcsap négyszögletes alakú alátétlemezekkel együtt. Átm.: 3,8 × 5,6 cm, mag.: 0,6 cm. Ltsz. 2021.1.9.

13. (11.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* a jobb szemgödörtől délnyugatra, 1-2 cm-re, a 3. és a 12. számú mellékletek között, hátlappal lefelé, füllel északi irányba fordulva, a nyesési szinttől 9 cm-re feküdt (*7. kép 4–4a*). A fül ép, háromnegyed kör alakú, de átütés nélküli. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap. Átm.: 4,35 × 4,4 cm, mag.: 1,65 cm. Ltsz. 2021.1.10.

14. (12.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* a 11. számú melléklettől keletre, az orrcsont előtt az élén állt (*7. kép 3–3a*). A veret hátoldala a koponya irányába nézett. A fül ép, háromnegyed kör alakú volt. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, kettőben maradt meg a négyszögletes alakú alátétlemez. Átm.: 4,3 × 4,5 cm, mag.: 1,65 cm. Ltsz. 2021.1.11.

15. (34.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* feküdt a 8–10. számú mellékletektől kissé északra, a 33. számú melléklet függesztő füle felett, füllel nyugati irányba, előlappal felfelé (*8. kép 3–3a*). A fül ép, háromnegyed kör alakú volt. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, háromban a négyszögletes alakú alátétlemezzel együtt. Átm.: 4,3 × 4,5 cm, mag.: 1,65 cm. Ltsz. 2021.1.33.

16. (43.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* helyezkedett el a koponya felső íve alatt, a 33. számú melléklet talpallójának középső részéhez támaszkodva, élén, füllel északi irányba, színével a koponya felé (*8. kép 4–4a*). A fül ép, háromnegyed kör alakú volt. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, háromban négyszögletes alakú alátétlemezzel. Átm.: 4,3 × 4,5 cm, mag.: 1,7 cm. Ltsz. 2021.1.42.

17. (44.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* feküdt a 43. és 45. számú mellékletek között, színével felfelé, füllel északi irányba (*8. kép 2–2a*). A veret a sírgödör aljától 1-2 cm-rel magasabban, északi irányba kissé lebukva, ferdén állt. A fül háromnegyed kör alakú és nincs átfúrva. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, egyben maradt meg a négyszögletes alakú alátétlemez. Átm.: 4,3 × 4,5, mag.: 1,7 cm. Ltsz. 2021.1.43.

18. (45.) Nagyobb méretű, kerek alakú, füles, ónozott bronz, rozettás *lószerszámveret* feküdt részben a 46. számú melléklet és a nő koponyája alatt, hátlappal felfelé, a sírgödör alján, füllel északi irányba (*8. kép 1–1a*). A fül háromnegyed kör alakú és nincs átfúrva. A veret közepén kerek alakú dudor körül középről kiinduló, a szegély felé haladó négyszirmú dísz látható. A széle egyszerű, tagolatlan. Hátlapján négy felszerelőcsap, kettőben megmaradt a négyszögletes alakú alátétlemez. Átm.: 4,3 × 4,35 cm, mag.: 1,7 cm. Ltsz. 2021.1.44.

19. (37.) Az egyik lószerszámdísz felerősítéséhez tartozó, négyszögletes alakú, szegeccsel átütött *alátétlemez* került elő az edényben. Átm.: 0,35 × 0,5 cm. Ltsz. 2021.1.36.

Az emberi váz leletei

20. (13.) Az elhunyt bal válla és a sírgödör széle között került elő az oldalán, fenékrésszel keleti irányba fekvő edény. Téglaszínű, nagyszemcsés homokkal soványított, lassú korongon formált, jól kiégetett, külső oldalán fehér alapon vörös rácsmintás festésű, vállrészénél kiöblösödő, feneke felé összeszűkülő falú, egyenesen levágott aljú, gyenge megtartású *edény* (*12. kép 1–2; 16. kép 2*). A legmélyebben levő töredékek 10-12 cm mélységben feküdtek. Az edény felső része a mezőgazdasági munkák során sérült meg, roncsolódott körvonala már a nyesési szinten látszódott. Pereme, nyaka hiányzott, a felül levő váll- és oldalrésze erősen hiányos. Legnagyobb mag.: 23,6 cm, fátm.: 8,6 cm, falv.: 0,7–0,8 cm. Ltsz. 2021.1.12.

21. (47.) Kör átmetszetű, nyéltüskés *vasár*, megvastagodó részén famaradvánnyal a mellkas középső részén, a baloldali bordák közé szorulva helyezkedett el (*10. kép 1–1a*). Észak-déli helyzetben állt, hegyével a gerinc felé. H.: 6,7 cm, v.: 0,3 × 0,4 cm, nyél h.: 3,7 cm, nyél sz.: 0,5 × 1,2 cm. Ltsz. 2021.1.46.

A viselet mellékletei

22. (46.) Nyitott, kör átmetszetű, mindkét végén egyenesen levágott ezüst *karikaékszer* került elő a koponya jobb oldala alatt, részben a 45. számú melléklethez támaszkodva (*10. kép 11–11a*). A nyitott vége délkeleti irányba állt. Átm.: 2,7 × 2,7 cm, v.: 0,25 cm. Ltsz. 2021.1.45.

23. (93.) Nyitott, kör átmetszetű, mindkét végén egyenesen levágott ezüst *karikaékszer* volt a koponya bal oldalához tapadva (*10. kép 12–12a*). Eredetileg az élén állhatott. Átm.: 2,5 × 2,6 cm; v.: 0,25 cm. Ltsz. 2021.1.92.

24. (14.) Kisméretű, henger alakúra tekercselt, sérült felületű *bronzlemez*, esetleg ruhadísz feküdt a mellkas felső részén, a jobb oldali bordacsonton, a 15. számú melléklettel egy vonalban, attól 13 cm-re, nyugatra. Átm.: 0,5 × 1,05 cm. Ltsz. 2021.1.13.

25. (15.) Gomba alakú, bronzból öntött *fülesgomb* volt a mellkas középső részén, a csigolyacsontok mellett (*10. kép 9–9a*). Fülrésze északi irányba feküdt. H.: 1,3 cm, fej átm.: 0,75 cm, furat átm.: 0,5 cm. Ltsz. 2021.1.14.

26. (16.) Vékony, gyenge megtartású *ezüstlemez* töredékek kerültek elő a jobb kézközépcsont mutatóujja belső oldalán, és a kézfej alatt, a sírgödör alján (*10. kép 3–3a*). Legnagyobb átm.: 0,8 × 1,2 cm. Ltsz. 2021.1.15.

27. (17.) Vékony, gyenge megtartású *ezüstlemez* töredékek feküdtek a jobb combcsont felső-belső oldalánál, a nyesési szinttől 5 cm-re (*10. kép 2–2a*). Legnagyobb átm.: 0,8 × 1,3 cm. Ltsz. 2021.1.16.

28. (18.) Vékony, gyenge megtartású *ezüstlemez* töredék volt a bal combcsont felső-belső oldalánál, a 20. számú melléklettől 1-1,5 cm-rel mélyebben (*10. kép 6–6a*). Átm.: 1 × 1,1 cm. Ltsz. 2021.1.17

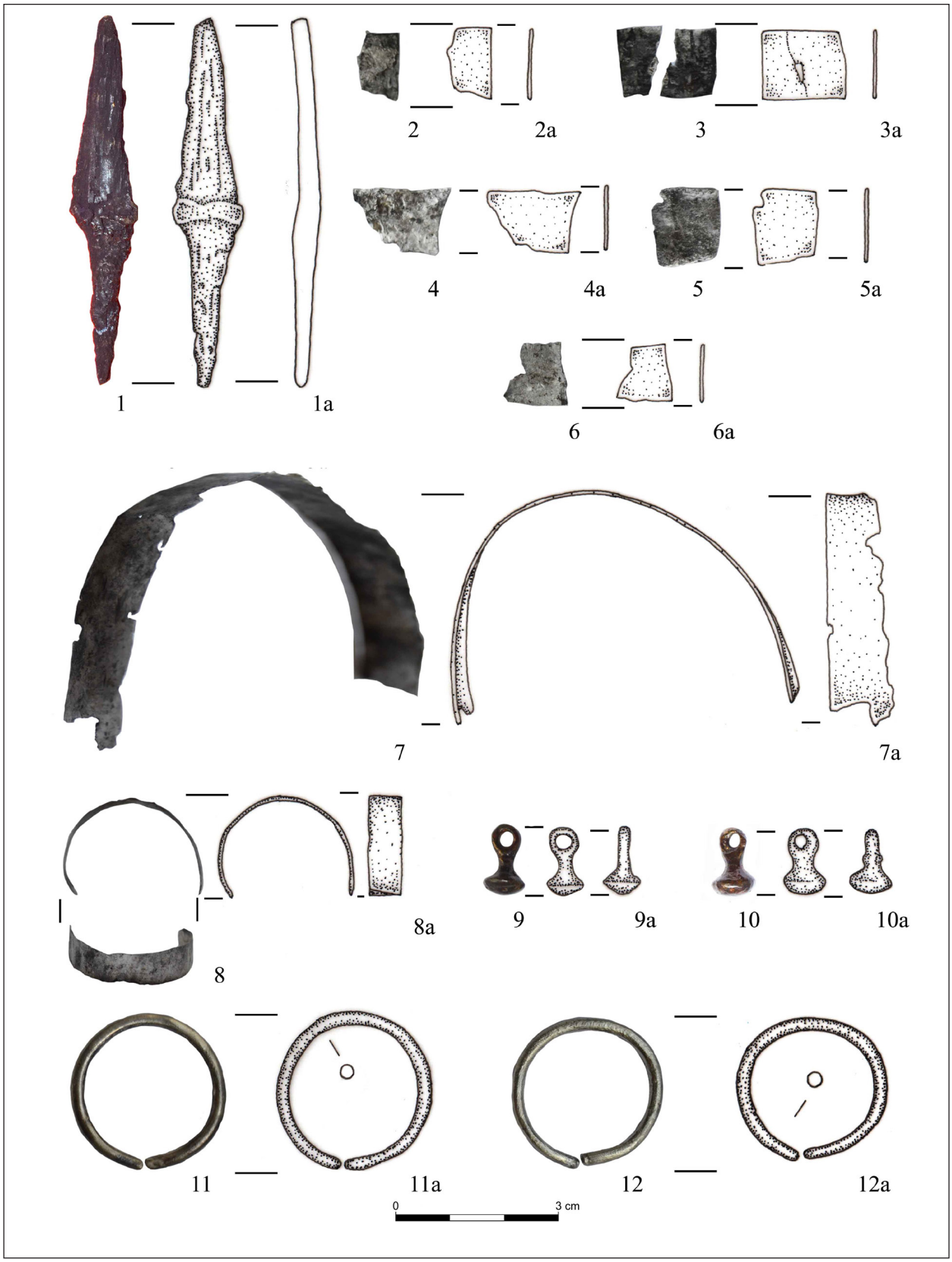
29. (19.) Vékony, gyenge megtartású *ezüstlemez* három töredéke feküdt a bal kéztőcsontokon, a nyesési szinttől 2 cm-re (*10. kép 4–4a; 10. kép 5–5a*). Legnagyobb átm.: 1,2 ×1,4 cm. Ltsz. 2021.1.18

30. (20.) Keskeny, gyenge megtartású, ezüstlemezből készített, kissé íves *ruhaszegély dísz* töredéke került elő a bal kézfej utolsó ujjpercein, élén állva, a nyesési szinttől 4 cm-re (*10. kép 7–7a*). A széle sérült, hiányos. H.: 6,2 cm, sz.: 1,1 cm. Ltsz. 2021.1.19.

31. (35.) Díszítetlen, nyitott végű, ezüstlemezből kivágott *pántgyűrű* töredéke volt a bal kézfej egyik ujján, álló helyzetben, a 20. számú melléklet alatt (*10. kép 8–8a*). Átm.: 2,5 cm, sz.: 0,65 cm. Ltsz. 2021.1.34.

32. (36.) Gomba alakú, bronzból öntött *fülesgomb* feküdt a keresztcsonttól nyugatra, 5-6 cm-re, a mellkas alsó részén, a lócsontok alatt (*10. kép 10–10a*). Fülrésze keleti irányba állt. H.: 1,3 cm, fej átm.: 0,7 × 0,75 cm, furat átm.: 0,5 cm. Ltsz. 2021.1.35.

33. (21–32, 40–42, 48–92) Mindkét lábfejen összesen 60 db félgömb alakú ezüst *csizmaveret* került elő (*4. kép 4; 11. kép 1–2*). A veretek hátsó oldalán felerősítő tüske látható négyszögletes alakú alátétlemezzel. 4 db veret (21–24.) közel a nyesési szinthez, a jobb alsó lábszár felső-külső oldalánál, másodlagos helyzetben feküdt. A többi veret 15 × 9 cm nagyságú felületen, a jobb sajka- és középső ékcsontok külső oldalán, a jobb bokacsontokon, a bal lábfej külső szélén, a lábközépcsont mellett, a bal lábközépcsontok között és a két lábfej ujjperccsontjai között, felett került elő. Átm.: 0,65 cm, mag.: 0,5 cm. Ltsz. 2021.1.20–31., Ltsz. 2021.1.39–41., Ltsz. 2021.1.47–91.

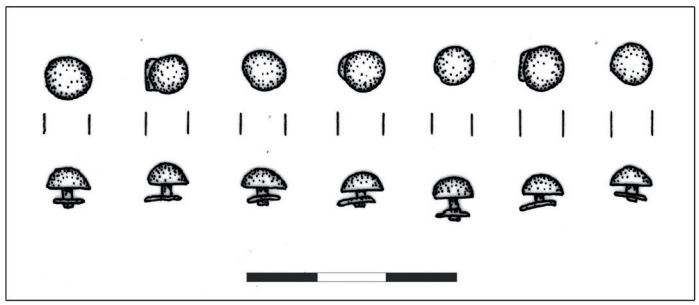

10. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) leletei. 1: Ár: 2–6: Ezüstlemez töredékek; 7: Ruhaszegélydísz (?); 8: Gyűrű; 9–10: Fülesgomb; 11–12: Nyitott karikaékszer (gyűrű?)

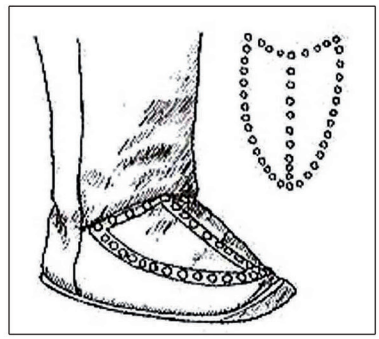
Обр. 10. Находки от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1: Шило; 2–6: Фрагменти от сребърни пластинки; 7: Гривна (?); 8: Обръч; 9–10: Копче с петлица; 11–12: Отворена халка (пръстен?)

1

2

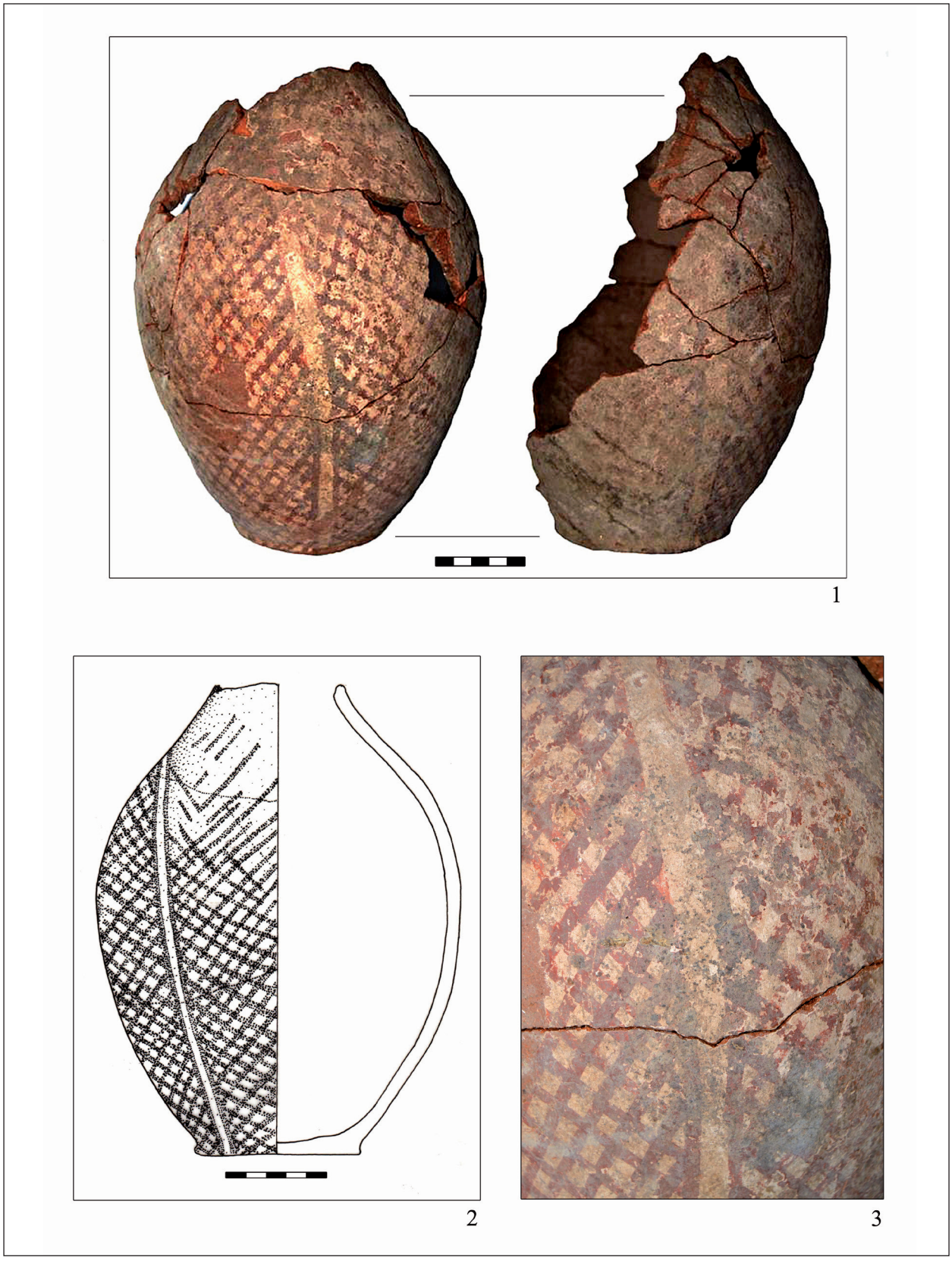
3

4

11. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) veretes lábbelije. 1–2: Félgömb fejű ezüstveretek a lábbeliről; 3–4: A veretes lábbeli elméleti rekonstrukciója

Обр. 11. Обувка с апликирана украса от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–2: Сребърни полусферични апликации от обувките; 3–4: Теоретична възстановка на украсените обувки

12. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír). 1–3: Kerámiaedény a sírból, vörös angóbból készült hálómintás díszítéssel
Обр. 12. Находки от об. № 1001 (гроб) на Църковния хълм в Тазлар. 1–3: Керамичен съд от гроба, украсен с мрежов мотив от червена ангоба

A megfigyelt temetkezési szokások és a leletanyag

A magános[9] sír problémája, temető nagysága, típusa

A Duna–Tisza közén számos ún. magányos 10. századi sír került elő, melynek okára biztos magyarázat még nem született.[10] Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy e sírok jelentős része nem szakszerű feltárás során, hanem véletlenül került elő, illetve a temetkezések környezetét csak ritkán sikerült teljesen megkutatni. A szeged-kiskundorozsmai (Hosszúhát) kis sírszámú temető alapján felmerül az a kérdés is, hogy az eddig magányosként értelmezett sírok mennyiben ténylegesen magányosak, vagy csak egy temetőtől elkülönült temetkezések?[11] A tázlári sírt is magányosnak tekinthetnénk, hiszen csupán egy 10. századi sírt tártunk fel eddig mintegy 7000 m² nagyságú területen. Azonban biztosan tudjuk, hogy a tázlári sír nem az, mert a korábbi években előkerült fémkeresős leletek legalább két további másik sírra is utaltak (*13. kép 1–3*).[12] Ez alapján – noha még csak egy sírt tártunk fel a korszakból –, de azt már nem magányos temetkezésként, hanem egy kis sírszámú, másnéven szállási temető[13] egyik emlékeként értékelhetjük, hasonlóan a Szeged-Öthalom V. homokbánya és a Kiskundorozsma-Hosszúháton feltárt lelőhelyekhez.[14]

Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a Duna–Tisza közén – ott is főként a Homokhátság területén – a nagyobb sírszámú 10–11. századi temetők hiányoznak és ez valószínűleg nem pusztán a kutatás hiányosságainak tudható be,[15] hanem a nagytáj földrajzi adottságainak, a megtelepedés feltételrendszerének is.[16]

Eltemetés módja: padmaly vagy aknasír, valamint a részleges lovastemetkezés kérdése

A kiásott sírgödör lekerekített végű volt, a csontváz annak bal, azaz északi oldalán, kissé mélyebben és némileg dél felé kifordulva helyezkedett el. A sekély sírgödör – roncsoltsága ellenére vagy éppen miatta – számos kérdést vet fel (*2. kép 2; 3. kép 1–2*). A sírgödör alapján felmerült a padmalyos kialakítás lehetősége, főképpen annak egyszerűbb, ún. jelképes formája.

A padmalyos sírgödrök nem ritkák a korszak hagyatékában. A Duna–Tisza közéről is számos 10–11. századi példát ismerünk, például Homokmégy-Székesen a 206 sírból 11 volt biztos, és további 9 pedig valószínűleg padmalyos temetkezés.[17] Ma már láthatjuk, hogy ez a sírforma sokkal gyakoribb volt,[18] mint ezt korábban gondoltuk, és ugyanúgy keleti eredetű rituselem, mint a részleges lovastemetkezések.[19] A lábhoz tett, részleges lótemetésnek két alapvető típusa van: a lóbőr nélküli és a nyúzott lóbőrös.[20] A honfoglalás kori lovastemetkezések esetében a lómaradványok síron belüli helyzete alapján sírunk a Bálint Csanád által meghatározott II/a típusba, azaz a lábhoz tett lóbőrös temetkezések sorába tartozik.[21] Ez a temetkezési forma meglehetősen gyakori 10. századi temetőink-

[9] A hazai régészeti szakirodalomban elterjedt magányos sír/temetkezés jelzős szerkezet etimológiai és jelentéstani szempontból problémás, vö. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/m-3C77D/maganos-3C971/

[10] Révész 2001, 67; Révész 2020, 385–427; Langer–Lőrinczy–Türk 2023, 433–450.

[11] Türk–Lőrinczy 2015, 44.

[12] Az előkerült fémkeresős leletek közül két sírra utal a rozettás lószerszámveret és a csüngős veret, mert ezek szinte sohasem szerepelnek egy sírban.

[13] Kovács 2013, 511–530.

[14] Türk–Lőrinczy 2015, 45.

[15] Révész 2020, 385–414.

[16] Vagyis nagyobb számú közösség nem telepedett, nem telepedhetett meg e tájon a 10–11. században.

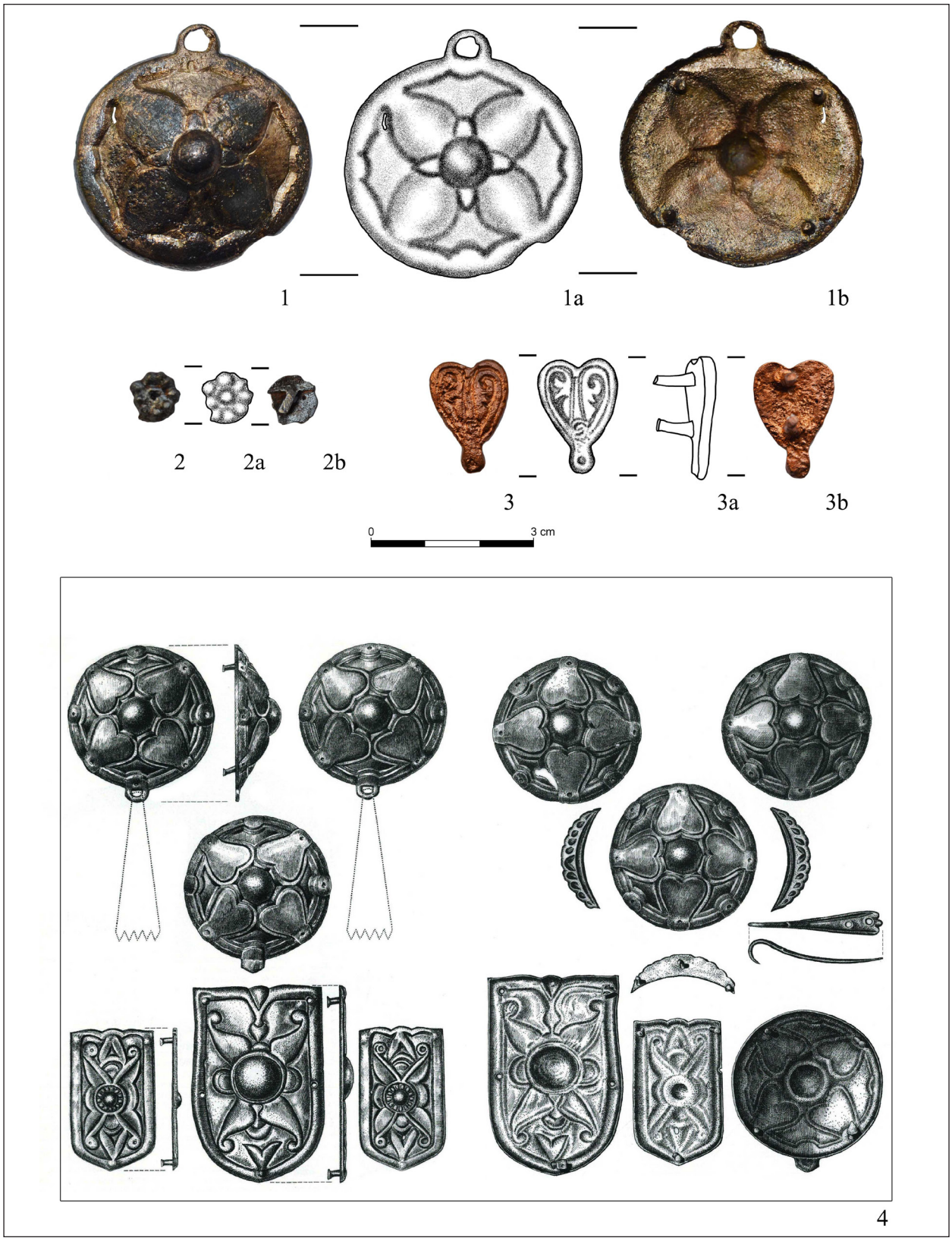
[17] Gallina–Varga 2016, 130.

[18] Lőrinczy–Straub 2006; Varga 2013; Türk 2014.

[19] Türk–Lőrinczy 2015, 46. A honfoglalók sírjaiban a nyúzott lovas temetkezés különféle formái figyelhetők meg (Türk–Langó 2019), és továbbra is úgy tűnik, hogy a módosabb családok körében terjedt el ez a temetkezési szokás (Révész 2020, 28–35). Azonban óvatosságra int, hogy a részleges lovastemetkezések előfordulása közösségenként változó lehet.

[20] A nyúzott lóbőrös sírokban általában 1-2 farokcsigolya található meg (Vörös 2000, 371).

[21] Bálint 1969, 108, I. t. 2.

13. kép. 1–3: Tázlár-Templomhegy lelőhely területén fémkeresővel talált szórványleletek; 4: Rozettás lószerszámveretek a mikrorégióból Balotaszállás-Balotapuszta (1944) lelőhelyről (Révész 2011 nyomán)

Обр. 13. 1–3: Единични находки, открити на обекта Тазлар – Църковния хълм с помощта на металотърскч, за които се предполага, че са принадлежали към об. № 1001 (гроб); 4: Апликации на конска сбруя украсени с розети, открити в микрорайона около в Balotaszállás-Balotapuszta/Балотасалаш-Балотапуста (1944)

ben,[22] párhuzamai a Középső- és Felső-Volga területén is megtalálhatók.[23]

A tázlári sír esetében padmaly megítélését bonyolítja, hogy a bontás során felvetődött, hogy a ló maradványait utólag, a halott eltemetése után, azzal ellentétes tájolásban, egy egységként ásták rá a sír keleti végébe.[24] A halott lábai kimozdulhattak a velük érintkező lómaradványoktól, ez a csizmaveretek elhelyezkedésén is jól érzékelhető volt. Az összehajtogatott lómaradványok[25] ráásásának nyomát jelentő folt is jól kivehető volt a bontás során (*2. kép 1*). Ugyanakkor, ha a két lehetőséget összevetjük, vagyis a padmalyos sírgödröt és a ló maradványainak utólagos rátemetését, egy meglehetősen nehezen értelmezhető helyzetet kapunk főleg annak fényében, hogy ló rátemetése miként érintette a halott lábát. Kérdésként merül fel ugyanis, hogy egy padmallyal kialakított sírgödörre valóban ásnak-e be utólag lovastemetkezést?

Több rekonstrukciós lehetőség is felmerül, ha azt feltételezzük, hogy a sír padmalyos volt és a lovat is utólag temették. A ló maradványait a padmalyra ásták, hiszen az ember lába felett találtuk meg, így azt az ember lábáig le kellett ásni, hogy kimozdítsa. Ennek során itt a padmalyt is beszakíthatták, ami valószínűleg nem volt cél, véleményünk szerint tehát ez kevésbé valószínű. Elképzelhető ugyanakkor az is, hogy a padmaly tömbjére ráásott ló maradványai később szakadtak rá az emberre, hiszen a beásás eleve meggyengíthette a padmalyt. Eredendően ez sem volt cél, de így is történhetett. A harmadik és legvalószínűbb lehetőség az, hogy a jelképes padmalyos sír esetében utólag temették rá a lovat, de eleve a megtalálási helyre ásták be. A padmaly hevenyészett kialakítása, az ember és a ló maradványainak helyzete leginkább ezt a lehetőséget valószínűsítik.

Összefoglalva véleményünk szerint több jel is arra utal, hogy a sírgödör eredetileg nem volt padmalyos. A temetkezés déli sávjában a padmaly indításához szükséges üres terület a kézcsontokig még adott, de a térdtől lefelé már hiányzik. Ez akkor is igaz, ha a sírgödör erős bolygatottsága is magyarázatot adhat erre a megfigyelésre. Továbbá mind az avar korban, mind a 10. században igen ritka a sír északi felében kialakított padmaly. Magyarázat lehet továbbá az elhunyt gerincproblémája is. Az ebből adódó háti görbület okozhatta a jobb oldalra dőlt, kissé megtört helyzetben való halottfektetést, hiszen már életében is előre hajolva járhatott és feküdni is csak oldalt tudott. A padmallyal szembeni további ellenérv lehet az is, hogy mind az avar, mind a 10. századi padmalyos sírok szinte mindegyikében a padmaly padka felőli sarkába, az elhunyt feje elé helyezték el az edényt utolsó leletként, nem pedig mögé, mint Tázláron.

A részleges ló utólagos rátemetésére kiváló példa a Szeged, Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halom 100. sírja, annyi különbséggel, hogy a tázlári esetben a halott feje alá és mellé helyezték a lószerszámzatot. A hiteles megfigyelések szerint pedig egyre nő azon sírok száma, ahol a részleges lómaradványok és lószerszámok utólagos ráásása megfigyelhető.[26] A tázlári sír esetében a ló lábcsontjai közvetlenül az emberi lábcsontok felett helyezkedtek el úgy, hogy a lócsontok megbolygatták az emberi váz lábbelijét, némileg szétszórva annak vereteit. A ló egyik lábközépcsontja bal lábszárcsont térdfelőli vége alá csúszott. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a sírgödör láb felőli végét a sírásás során szélesítették ki a részleges lovastemetkezés helyigénye miatt. Az elhunyt nőt pedig beteg testtartása miatt fektették féloldalasan, illetve a lóbőrt az elhunytra vagy annak koporsójára közvetlenül tették rá. Ezek a szempontok a lómaradványok egyidejű eltemetését támasztanák alá.

Véleményünk szerint több temetési forma is elképzelhető. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a sír lehetett jelképes padmalyos kialakítású, de több érv utal arra is, hogy eredetileg egy roncsolt aknasír volt, amire utólag áshatták rá a lómaradványt.

[22] Bálint 1969, 111. Erre utal a tázlári lócsontok kis helyigénye és a farokcsont megléte is. Bár az utólagos rátemetésnél nem kizárt, hogy a korábban levágott, kiaggatott lóbőr kiszárad és térfogata minimálisra csökkent, így helyigénye sem volt nagy (Türk–Lőrinczy 2015, 49–50).

[23] Bálint 1969, 113; Türk–Langó 2019.

[24] A honfoglalás kori sírokban feltárt lókoponyák általában nyugati irányban, azaz az elhunyt felé fordítva kerültek a sírba (Türk–Lőrinczy 2015, 50; Türk–Langó 2019).

[25] A lófej és a lábvégek *in situ* mérete: 35 × 65 cm.

[26] Türk–Lőrinczy 2015, 48–49.

Viseleti és használati tárgyak[27]

A tázlári 1001. számú sírban összesen 93 db melléklet volt. A két ezüst karikaékszer mellett a ruházatot a mell- és a has tájékán egy-egy apró bronz fülesgomb zárta. A felsőruházat alját, a csukló környékét pedig keskeny, vékony ezüstlemezek díszítették. Az elhunyt bal kezén ezüst pántgyűrűt figyeltek meg, míg mellkasán egy vasár feküdt. Lábbelijének fejrészét összesen 60 db apró, félgömbfejű ezüstverettel díszítették.

Nyitott karikaékszerek. Két kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült, mindkét végén egyenesen levágott (átmérő: 2,5 cm és 2,7 cm) karikaékszer, melyek a koponya mindkét oldalán, a halánték magasságában helyezkedtek el (*10. kép 11–12*). A sima, nyitott végű karikaékszer a korszak egyik legáltalánosabb tárgytípusa, mely széles körben elterjedt.

Fülesgombok. A tázlári gombok öntött, gomba alakú, tömör darabok, melyek fejrésze díszítetlen (*10. kép 9–10*). Az egyik gomb a mellkas jobb oldalán, füllel északi irányba, a másik a keresztcsont felett, azaz a gerinc vonalában feküdt, füllel keleti irányba. Talán az a henger alakúra formált bronzlemezke (14. számú melléklet) is a ruházat része lehetett, amely ugyancsak a mellkas jobb oldalán, a felső fülesgombtól nyugatra került elő. Az öntött, tömör fülesgombok a 10–11. században a női sírok jellegzetes leleteinek tekinthetők, társadalmi helyzettől függetlenül.[28]

Pántgyűrű. Az elhunyt bal kézfejének középső vagy mutatóujján helyezkedett el eredetileg egy ezüstlemezből kivágott, 0,65 cm széles, nyitott végű gyűrű (*10. kép 8*). Ezek a legegyszerűbb gyűrűtípusok, melyek eleinte díszítetlenek voltak. Használatuk a 10. század első kétharmadától a század utolsó harmadáig keltezhető.[29]

A ruhaszegély díszei. Az elhunyt kézközépcsontjai körül ezüstlemezből kivágott, sérült szélű ruhaszegély díszítésének kisebb-nagyobb töredékeit találtuk (*10. kép 2–7*). A legnagyobb darab (20. számú melléklet) pántkarperecként történő meghatározása is felmerült. Ennek azonban ellentmond sérülékenysége és formája, ugyanis a honfoglalás kori pántkarperecekre jellemző, hogy azok nyitott végei kiszélesednek,[30] vagy pödrött végűek. A ruhaszegély díszítés maradványai mindkét kézfejen megmaradtak, a bal oldali kézközépcsontokon teljes szélességben a zöld patinanyom jelezte az egykori dísz helyét. Az ezüstszalagok rendkívül törékenyek, egy részük az évszázadok alatt megsemmisült, csak lenyomatuk maradt meg. Ez a megfigyelés is kizárja karperecként való értelmezésüket. A nemesfém lemezekből kivágott szalagok a díszes ruházat részei voltak a korszakban, ugyanúgy, mint az egyéb ruhaveretek,[31] előfordulásuk a 10. században általánosnak mondható.

Csizmaveretek. A Duna–Tisza közi Bojárhalom–jánosszállási csoport[32] temetkezései között számos sírból ismert veretes lábbeli, melyek a leggazdagabb mellékletekkel ellátott nők hagyatékában jellemzők a 10. században.[33] A honfoglalás korában két típusa ismert ezeknek a vereteknek, a kisebb méretű félgömbös fejűek, illetve a nagyobb méretű kerek veretek. Ez utóbbiak között stilizált növény vagy állatmotívumosak és geometrikus formák is megtalálhatók.[34] A legtöbbször a lábbeli fej- vagy ritkább esetben a szár részét (Buj-Gyeptelep 1. sír)

[27] A sír leletei közül többet is az ARGUM (Miskolc) Török Béla vezetésével XRF és SEM–EDS vizsgálat alá vetett. A vizsgálat a viseleti tárgyak közül néhány csizmaveretet (25., 26., 40., 85. számú), a pántgyűrűt, az egyik karikaékszert (46. számú) és a 19. számú ezüstlemez-töredéket érintette. Az XRF vizsgálat alapján a tárgyak a karika ékszer kivételével, magas réztartalommal (40-45 %) rendelkeztek. A karikaékszerről kiderült, hogy egykor arannyal volt bevonva, anyaga kevés rezet tartalmazott. Köszönetet mondunk Török Bélának az adatokért és a hivatkozás lehetőségéért.

[28] Szőke 1962, 79; Révész 2001, 51; Andrási 2015.

[29] Szőke 1962, 63.

[30] Példaként hozhatjuk a Kiskunhalas–Dénes Marcell utcában előkerült, a tázlárival hasonló mellékletű női sírt, melyben három nyitott végű, öntött pántkarperec volt (Révész 2001, 47, 50–51, 36. kép 8–10, 37. kép).

[31] Révész 2001, 24–25.

[32] E csoport megnevezés helyett Révész László a Nagyősz–Algyő–Balotaszállás-csoport megjelölés használatát javasolta (Révész 2020, 422).

[33] Polónyi 2017, 42; Révész 2001.

[34] Polónyi 2017, 39, 5. kép.

díszítették.[35] A tázlári darabok az egyszerűbb típusú, félgömbös fejű ezüst veretek közé tartoznak (*11. kép 1*). A veretek alátétlemezei 0,15 cm távolságban helyezkedtek el, így következtetni tudunk a lábbeli anyagvastagságára is (*11. kép 2*). A szegecsszerű kialakítás egyértelműen bőrből készült lábbelire utal, azonban annak pontos díszítéséről már kevesebbet tudunk mondani.[36] Ennek oka, hogy az elhunyt nő lábfeje és alsólábszára fölé helyezték a lócsontokat. A lócsontok a szerves anyagok lebomlása után kissé megbillentek, arrébb nyomva a lábbeli díszeit. Továbbá a lábfejcsontok és a lókoponya közötti állatjárások miatt is számos veret elmozdulhatott. Az aprólékos bontás és a folyamatos, rétegenkénti rajzos dokumentálás nyomán azonban rekonstruálható a lábbeli egykori díszítése (*4. kép 3–4*). A veretek a lábbeli lábfejrészét – a lábközépcsontoktól az ujjpercek végéig – közel háromszög alakban díszíthették (*11. kép 3–4*). Erre utaltak az említett csontokon megfigyelt zöld patinanyomok is (*4. kép 3*). Összesen 61 db veret került elő. Elképzelhető, hogy néhány veret az állati bolygatás, esetleg mezőgazdasági munkák során eltűnt, de az sincs kizárva, hogy a két lábbelit nem azonos számú verettel díszítették (30, illetve 31 db).

Vasár. Az elhunyt mellkasán, a bal oldali bordák között került elő a fanyeles vasár (*10. kép 1*). A tárgy sírba kerülése egyrészt talán babonás szokásként is értelmezhető, a vasból készült szúró-vágó eszközök ugyanis bajelhárító szereppel bírtak. Másrészt az elhunyt használati eszköze is lehetett. A dél-alföldi honfoglalás kori női temetkezésekben kifejezetten gyakori leleteknek számítanak a kerek átmetszetű és lapos nyélnyúlványos vasárak.[37]

Lószerszámzat, lószerszámveretek.[38]Az elhunyt nő feje alá helyezték a nyerget és a lószerszámot, köztük a kisméretű, aszimmetrikus, körte alakú vaskengyeleket, valamint az oldalpálcás zablát. Továbbá a szíjazatot is, amelyet háromféle méretű rozettás, ónozott bronz verettel (összesen 12 db), továbbá egy szintén rozettás mintájú nagyszíjvéggel díszítettek (*2. kép 3; 3. kép 1; 4. kép 1–2*). A szíjazatot gondosan összehajtva tették a sírba.[39] A lószerszámok általában a lócsontokon vagy azok közelében kerülnek elő, ritkán fektették azokat az elhunyt feje alá vagy mellé. A lószerszámok és veretek sírba kerülését a következőképpen rekonstruálhatjuk. A kiásott sírgödör keleti végébe helyezték először a kengyeleket és a hevedercsatot, tehát valószínűleg a nyerget. Ezt követően V-alakba összehajtva, nyugat-keleti irányba fektették a szügyelőt és attól nyugatra, mintegy háromszöget formázva a kantárt. Végül a csuklós szerkezetű, oldalpálcás zabla került be, melyet megközelítőleg észak-déli irányba helyeztek el a szügyelő és kantár közé. A lószerszámzatok elhelyezése után fektették az elhunytat a sírgödörbe, akinek a feje alá került a nyereg.

Vaskengyel. A sírban két, közel azonos méretű, széles talpalójú kengyelt találtunk (*4. kép 2; 5. kép*). Magasságukban mindössze 1 cm, szélességükben 0,4 cm eltérés figyelhető meg. A körte alakú, aszimmetrikus, enyhén trapéz füles kengyelpár a térségben általános típus, a 10. század elejétől a 11. század közepéig előfordultak.[40] A rangos nőkre jellemző a közel azonos méretű kengyelhasználat.[41]

Oldalpálcás zabla. A tázlári sírban a fej mögött, az egyik kengyel alatt és a rozettás lószerszámdíszek között, kettétörve került elő a csuklós szájvasú oldalpálcás vaszabla (*4. kép 2; 6. kép 2–3*). A ló irányítására használt eszköznek a honfoglalók körében két alaptípusa ismert: a csikó- és az oldalpálcás zabla. Ez utóbbiak viszonylag kisebb számban fordulnak elő, jellemzően női sírok mellékletei. Nevét kialakítása alapján kapta, ugyanis az egyik zabla-

[35] Polónyi 2017, 38, 6. kép

[36] Ez jelenthet kicsit vastagabb bőrt is, mivel a szegecsek kissé behúzzák azt. Továbbá elképzelhető a bőrön kívüli selyemborítás is (vö. Türk–Harangi 2023, 180–181).

[37] Langó–Türk 2003.

[38] A 4., 5., 7–10. és számú lószerszámveretek és a 38. számú vaskengyel XRF és SEM–EDS vizsgálata során kiderült, hogy az öntött ónbronz veretek óntartalma 15-20 % körüli. A vaskengyel megmaradt acélszövete ferrites lágyvas, 0,1 % körüli vagy az alatti karbontartalommal. A tárgy melegen alakított, telibe kovácsolt. Köszönetet mondunk Török Bélának az adatokért és a hivatkozás lehetőségéért.

[39] A lószerszámveretek közül a 3., a 4. és a 6. számú mellékletek a bontás során kimozdultak, de ennek ellenére rekonstruálható a szíjazat díszítése.

[40] Révész 2020, 408–409; Révész 2001, 55.

[41] Révész 2001, 55.

karika helyén pálca figyelhető meg, ami megakadályozta, hogy a szájvas az állat szájába csússzon. A szájvasak a tázlári darab esetében is enyhén eltérő hosszúságúak voltak a sírban mért adatok nyomán, illetve további érdekessége az oldalpálcákon eltérő hurkos, illetve lemezes fülkialakítás.

Hevedercsat. A sírból egy erősen korrodálódott, 6,2 × 6,7 cm nagyságú hevedercsat került elő (*4. kép 2; 6. kép 1*). Általában a kengyelpár mellett a nyereg sírba helyezését jelzi[42] a hevedercsat. Mindig vasból készülnek, alakjuk lekerekített sarkú téglalap és nemtől, társadalmi helyzettől függetlenül fordulnak elő a sírokban.

Rozettás lószerszámveretek. A sírból 12 db ónozott bronz rozettás lószerszámveret került elő (*4. kép 1–2; 7–9. kép*). Ezek között három méret különböztethető meg. A nagyobb méretűek (8 db) átmérője 4,3 × 4,3–4,35 × 4,85 cm, a közepes méretűeké (3 db) 2,8 × 3,3–2,8 × 3,35 cm között változott, míg a legkisebb példány 2,5 × 2,65 cm nagyságú volt. További érdekesség, hogy a nagyobb veretek mindegyikén volt fülszerű kialakítás, de azok három esetben is csak díszként funkcionáltak, mivel nem voltak átütve. A közepes méretű darabok közül egy esetében fülcsonk látható, a többi és a legkisebb veretek fül nélküliek. A lószerszámveretes sírokban feltárt veretek mérete alapján általában a nagyobb méretűek a szügyelő- vagy farmatring veretek, a kisebbek kantár- vagy pofaszíj veretek lehettek.[43] A tázlári szügyelőveretek és a szíjvég 0,3 cm vastag és legalább 4 cm széles, a kisebb veretek ugyancsak 0,3 cm vastag, de keskenyebb, kb. 3 cm széles szíjazatra lehettek felerősítve. Valószínűleg a nagyobb vereteken lévő fülekbe szalagokat fűzhettek.[44]

A rozettás lószerszámveretek a korszak régészeti hagyatékának egy igen jellegzetes csoportját alkotják. A Duna–Tisza közére kifejezetten jellemző a tárgytípus, de az egyik legáltalánosabban elterjedtebb lelet a teljes 10. századi Kárpát-medencében.[45] A rozettás lószerszámveretes sírok vagy temetőrészletek a Duna-Tisza közi Bojárhalom–jánosszállási csoport területén légvonalban 19–59 km közötti távolságban kerültek elő egymástól.[46]

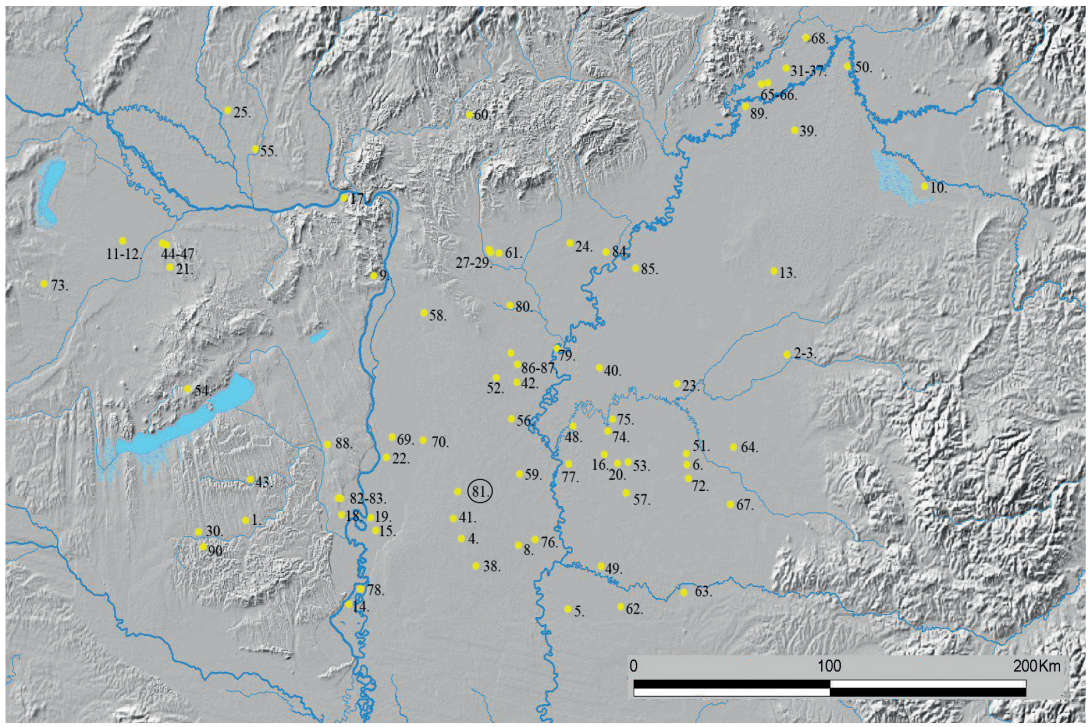
A korábbi leletgyűjtések revíziója és az utóbbi évek nagy számban előkerült új lelete alapján elmondhatjuk, hogy jelenleg a Kárpát-medencében eddig 90 lelőhelyét/példányát ismerjük (*14. kép 2*). Összesen 44 lelőhely esetében volt lehetőség a tázlárihoz hasonlóan sírleletként megfigyelni. A Langer Dániel és munkatársai által készített legutolsó klasszifikációs összefoglalás alapján a veretek alakja alapján 5, míg a szegélydíszek szerint 9 főbb csoportjuk különíthető el.[47] A rozettás veretek azonban a Kárpátoktól keletre is előfordulnak, ahol az utóbbi években megduplázódott a számuk: ma már 22 leletről van adatunk Kelet-Európától egészen Délnyugat-Szibériáig terjedően.[48]

A rozettás lószerszámveretek, néhány kivételtől eltekintve, részleges lovastemetkezéssel és veretes lábbelikkel eltemetett nők sírjainak gyakori mellékletei.[49] A Kiskunság szívében napvilágra került temetkezés a kiskunhalasi pusztában nem egyedülálló, ugyanis Balotapusztán és Kiskunhalas-Dénes Marcell utcában is találtak egy-egy, a tázlárihoz hasonló lovas, rozettás lószerszámdíszes női sírt (*1. kép 2; 14. kép 1*). 1944-ben Balotapusztán szántáskor az eke számos honfoglalás kori leletet forgatott ki, melyek egy igen gazdag, bizonyosan magános lovas női temetkezés tartozékai voltak. A leletegyüttes nem teljes, annak egyes részeit elhordták.[50] A megmaradt 35 tárgy préselt, arany ruhadíszekből, aranyszalagokból, ezüst ruhakapocsból, oldalpálcás vas zablából, kengyelből, hevedercsatból, két öntött ezüst kisszíjvégből, egy nagyszíjvégből, két félhold

[42] A tázlári sírban nyerget, arra utaló nyomot, azt díszítő vereteket nem találtunk.
[43] Révész 2001, 38.
[44] Dienes 1956, 40.
[45] Ezen lelettípusok a 10. század utolsó harmadáig kerültek a sírokba (Révész 2020, 408–409; Révész 2001, 55; Langer–Lőrinczy–Türk 2023).
[46] Révész 2020, 408–411.
[47] Langer–Lőrinczy–Türk 2023.
[48] Langer–Lőrinczy–Türk 2023.
[49] Langer–Lőrinczy–Türk 2023.
[50] Révész 2001, 10–12.

1

2

14. kép. A rozettás lószerszámveretek Balotapusztáról, Kiskunhalas - Dénes Marcell utcából, Tázlárról (1) és elterjedésük a Kárpát-medencében (Tázlár bekarikázva jelölve) (2) (LANGER–LŐRINCZY–TÜRK 2023 nyomán)

Обр. 14. Основни типологични групи на апликациите за конска сбруя, украсени с розети (1) и разпространението им в Карпатския басейн (2) (по LANGER–LŐRINCZY–TÜRK 2023)

alakú ezüstdíszből és 11 db aranyozott ezüst rozettás lószerszámveretből állt (*13. kép 4*).[51] A balotapusztai rozettás lószerszámdíszek ezüstből öntöttek, aranyozott felületűek és sokkal nagyobbak (Átm.: 6,2 cm) voltak,[52] mint a tázlári példányok.

A tázláriak sokkal inkább hasonlítanak a Kiskunhalas-Dénes Marcell utcában, az 1960-as években előkerült női temetkezésben előkerült darabokhoz. Ráadásul itt a leletanyag további elemei (gömbsorcsüngős fülbevaló, üveggyöngy, pántkarperecek, köves pántgyűrű, füles bronzgomb, bronzcsörgők, körte alakú kengyelpár, oldalpálcás zabla, hevedercsat töredékei) is kapcsolatot mutatnak.[53] A 16 db öntött bronz rozettás lószerszámdísz is hasonló: 2,45–2,55 cm átmérőjűek és a pofaszíjazatot díszítették.[54]

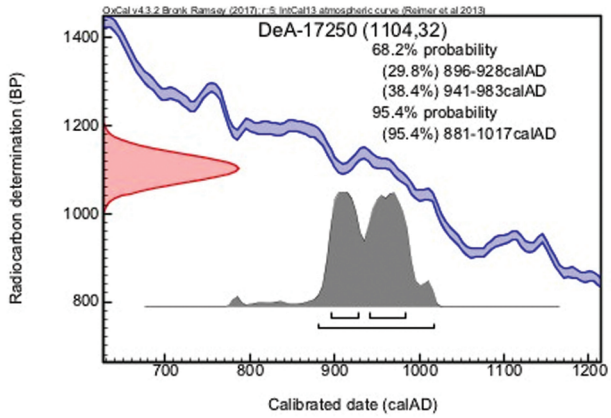
Mindhárom sírban gazdag/rangos nőket temettek, de a tázlárival ellentétben a balotaszállási és a kiskunhalasi leletek nem hiteles körülmények között kerültek dokumentálásra. A két utóbb említett esetben azonban bizonyosan magános női sírokról van szó. A rozettás lószerszámveretes női sírok a 10. századi Kárpát-medence szinte egész területén előfordulnak, de egy zárt, a hagyományaihoz jól kivehetően ragaszkodó (jellemzően pántkarperecet és pántgyűrűt, fülesgombokat, veretes csizmát viselő, de jórészt ruhadísz nélküli), feltehetően rangos társadalmi csoport tagjai lehettek.[55]A viszonylag egységes viselet mellett jól látható a fenti példák alapján, hogy a balotaszállási nő sírja aranyozott ezüst lószerszámveretei és a tázlári vagy kiskunhalasi sírok szerényebb mellékletei alapján valószínűleg ugyanahhoz a társadalmi csoporthoz tartozhattak, csak vagyoni helyzetük lehetett eltérő.[56] Elterjedésük talán összefüggésben áll az egykori nemzetségek elhelyezkedésével, nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy ezek a sírok a régióban rendre 10-15 km-re kerülnek elő egymástól.[57]

A tázlári festett kerámia és kapcsolatrendszere

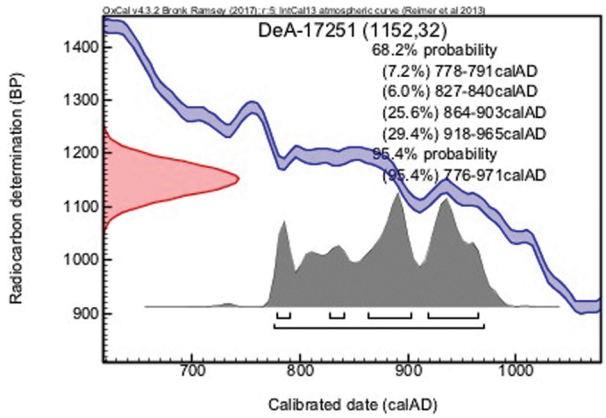
A tázlári temetkezés legérdekesebb lelete a bal felkar mellett fekvő, oldalára dőlt, nyújtott, tojásdad testű, összeszűkülő nyakú korsó, mely a külső oldalán fehér alapon vörös rácsmintával festett (*12. kép; 16. kép 2*). Az edény helyzete alapján arra következtethetünk, hogy annak sírba helyezése az elhunyt sírba fektetése után történt meg. A lelet a honfoglalás kori régészeti hagyatékban egyelőre teljesen egyedülálló. Az edény legközelebbi párhuzamát az Első Bolgár Cárság (*16. kép 3; 24. kép 2; 25. kép*) 10. századi fővárosából, Preszlav lelőhelyről ismerjük (*16. kép 1*), és az ún. a preszlavi festett kerámiaáru csoportba sorolható (*17. kép*).

A Dunai Bolgária kora középkori régészeti kutatásában a vörös angób festésű kerámia egyelőre még a kevésbé kutatott és feldolgozott lelettípusok közé tartozik.[58] Sokáig nem különítették el a hasonló, de római kori, vörös festésű, bár részben fényezett kerámiától. Mindkettő nagyon hasonló technikával, gyorskorongon, finoman iszapolt agyagból készült, és az angób festés is hasonló kivitelű, bár a díszítés technikája eltérő. Ami a technika eredetét illeti, P. Gatev bizánci eredetet, hatást feltételezett. B. Boriszov ezt kronológiai alapon vitatta, és elképzelése szerint akár fordított irányú folyamatról is beszélhetünk.[59]

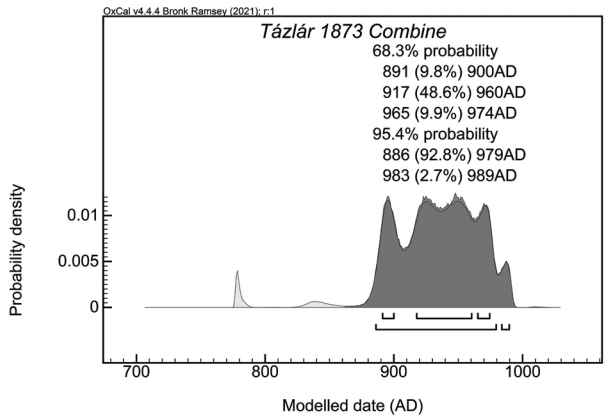
[51] Révész 2001, 21–38. A sírleletek között volt egy lábhoz helyezett edény is, melyet a megtalálók széttörtek és szétszórtak (Révész 2001, 38).
[52] Révész 2001, 37.
[53] Révész 2001, 49–57.
[54] Révész 2001, 55.
[55] A kutatás a rozettás lószerszámveretekkel eltemetett nők társadalmi rangjának megítélésében egyetért abban, hogy biztosan rangos személyek lehettek, de már két eltérő vélemény alakult ki annak tekintetében, hogy kik is lehettek ők. Mesterházy Károly szerint a köznépi temetők környezetében előkerült sírokban a közösségek vezetőit sejthetjük (Mesterházy 1980, 105). Révész László a karosi feltárása alapján úgy gondolta, hogy e sírokban a vezérek és a kisebb hatalmú vezetők feleségei nyugszanak (Révész 1996, 68; Révész 2001, 67– 68).
[56] Révész 2001, 66.
[57] Révész 2001, 68, 42. kép.
[58] Doncseva-Petkova 1973, 18–19; Manolova-Vojkova 2010.
[59] Boriszov 2002.

1

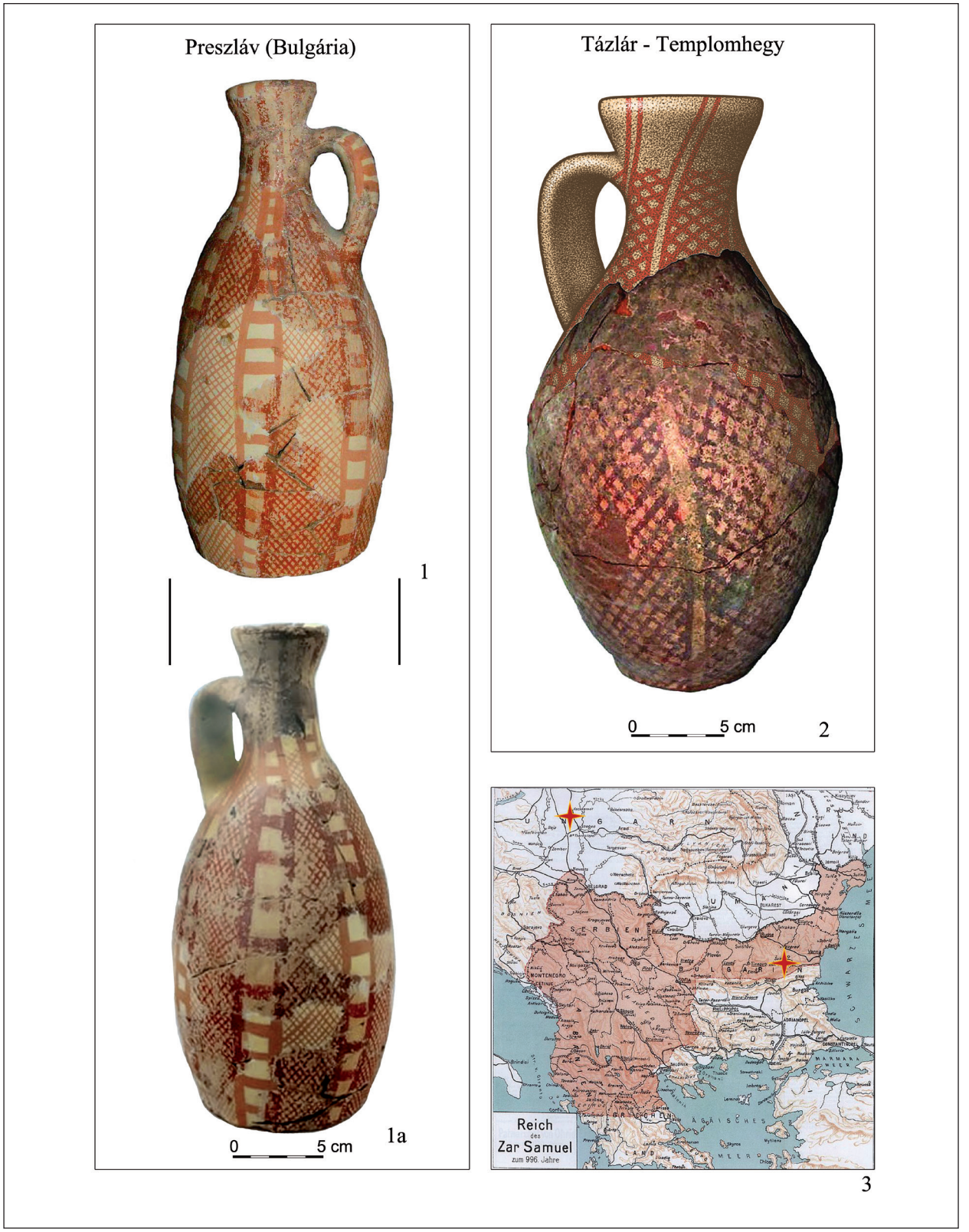
2

3

15. kép. Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) kalibrált radiokarbon kormeghatározása az emberi vázból (1), a lócsontvázból (2), illetve a két adat kimbinált kalibrációja (3)

Обр. 15. Калибрирано радиовъглеродно датиране на човешки скелет (1), скелет на кон (2) и комбинирано калибриране на двете данни (3)

16. kép. 1: Korsó Bulgáriából Velikij Preszlav telep (1973) lelőhelyrészéről (Inv. No. 2891); 2: Korsó Tázlár-Templomhegy 1001. objektum (sír) lelőhelyről; 3: Tázlár-Templomhegy és Velikij Preszlav lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése és Délkelet-Európa geopolitikai viszonyai a 10. század első felében (Rizov 1917 nyomán)

Обр. 16. 1: Съд-стомна от Велики Преслав, България, 1973 г. (инв № 2891); 2: Стомна от об. № 1001 (гроб) на некропола при Тазлар-Църковния хълм; 3: Географско разположение на некропола при Тазлар-Църковния хълм и Велики Преслав и геополитическите отношения в Югозиточна Европа през първата половина на X в.

1

2

17. kép. Sávos vörös angob festéses kerámiák Bulgária 10–12. századi régészeti hagyatékában (Boriszov 2002, 165 Fig. a [1] és Boriszov 2016, 102 [2] nyomán)

Обр. 17. Керамика, рисувана с червена ангоба на ивици от археологическото наследство на България от X–XII в. (по Boriszov 2002, фиг. 165 a [1] и Boriszov 2016, 102 [2])

A vörös angóbbal festett, geometrikus mintás, világos színű kerámia gyakori lelet Bulgária 9. század második felének leletanyagában. Ezek a leletek a nagyobb városok és központok hagyatékában fordulnak elő leginkább, elsősorban Novi Pazar korabeli temetőjében. A kétfülű *amphora*-alakú korsók angóbnyomokkal ismertek Trasztenik, Nikolovo, Devnja temetőiből (*17. kép*). A 10–11. században folytatódott a gyártásuk és formai szempontból sokszínűbbek lettek. Ebben a periódusban már Pliszka, Preszlav, Dinogetia és a mai Szilistra lelőhelyeken is előfordulnak. Pliszka esetében 11. századi rétegben került elő főleg a délnyugati erődfalnál.[60]

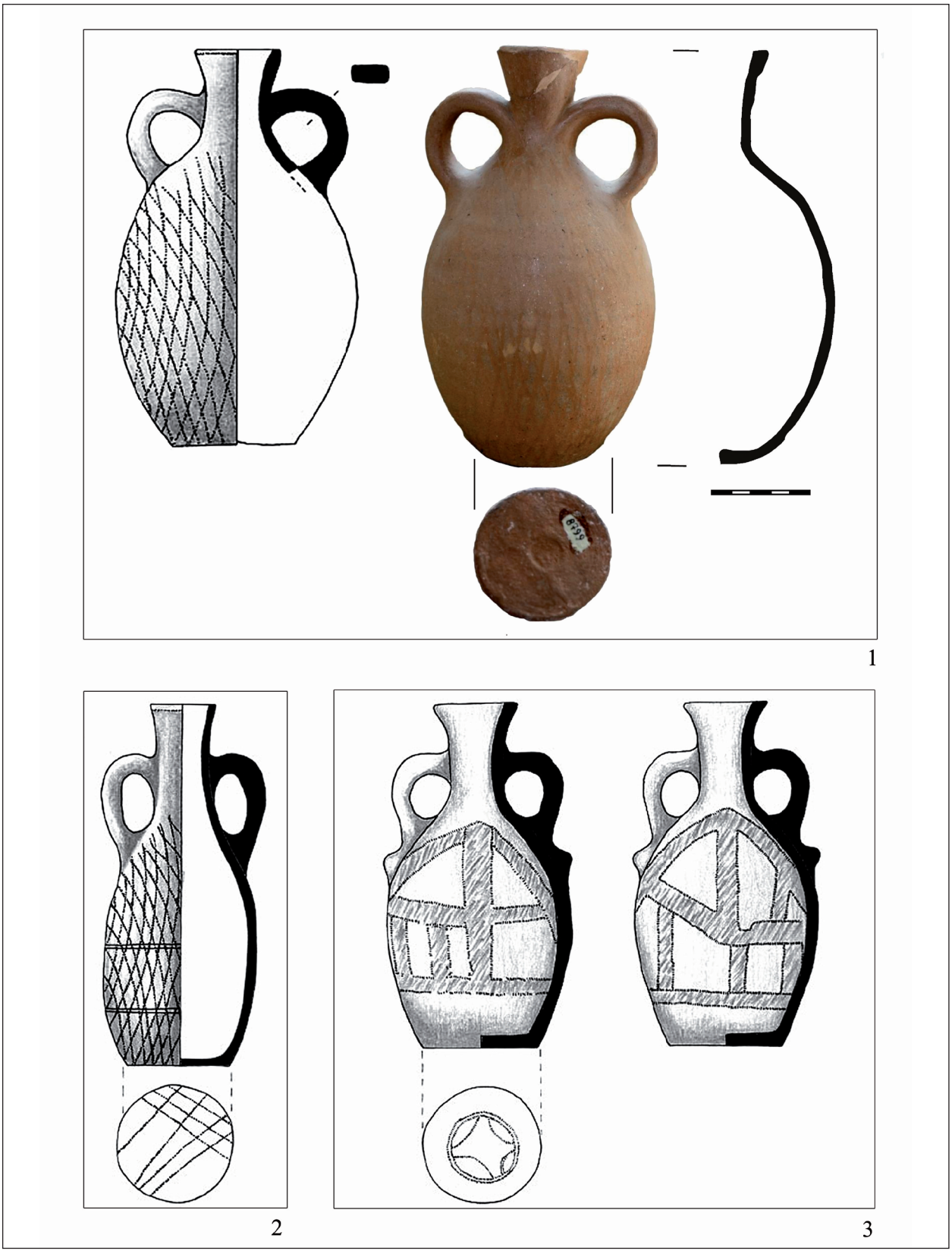
Maria Hrisztova ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy technológiai szempontból nem egységes lelettípusról van szó.[61] A falvastagságuk eltérő és a kerámia színe, árnyalata is különböző a változatos égetési technikák miatt. Az eltérő falvastagság hátterében az áll, hogy gyorskorongon és kézikorongon egyaránt készítették, bár az előbbin egyértelműen gyakrabban. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy nem gyakori lelettípusról van szó: a korszak bulgáriai kerámiaanyagában mindössze 1-3%-ot tesz ki a pliszkai lelőhelyen, ahol az erős töredékesség miatt gyakran nem is lehet rekonstruálni ezt a speciális edényformát. Bulgária területén a 11. században folyamatosan eltűnt a vörös angóbos vonalas festés, majd ismét visszatért a 12. században, de ekkor már csak a gyorskorongon formált és magas minőségben kiégetett edényeken. Ezek formavilágában pedig további változások is végbementek a korábbi időszakhoz képest. Ezt az új, kései változatot foglalta össze részletesen B. Boriszov, aki elterjedésüket teljes Bulgária területén kimutatta.[62]

A tázlári kerámia formáját tekintve elmondhatjuk, hogy hasonló kialakítású, *amphora*-alakú korsó számos bolgár (pl. Pliszka) és nyugat-szerbiai (pl. Ras erőd, Gradina-Posztenje) lelőhelyről ismert (*20. kép 2–4*). A pliszkai leleteket feldolgozó V. Grigorov szófiai régész szerint a 9–10. században a fémedények formáját utánzó *amphorá*kat helyben készítették. Ezek az egy vagy kétfülű edények azonban csak formai párhuzamot mutatnak a tázlári lelettel, mivel felületükön festés nem, csak bekarcolt vagy besimított minták láthatók.

A tázlári edény másik nagy jelentősége abban áll, hogy kapcsolatrendszere más provenienciát tesz lehetővé a honfoglalás kori hagyatékban ismert Sóshartyán-Murahegy 3. sírból származó (*20. kép 1*), a magyar szakirodalomban bizánci *amphorá*nak tartott lelet értékelésénél is. A sóshartyáni kerámia ugyanis egyrészt nem *amphora*, hanem *amphora*-alakú korsó, mely nagyobb valószínűséggel köthető a bizantinizáló balkáni bolgár kultúrához, mint közvetlenül bizánci műhelyhez (ld. lentebb).

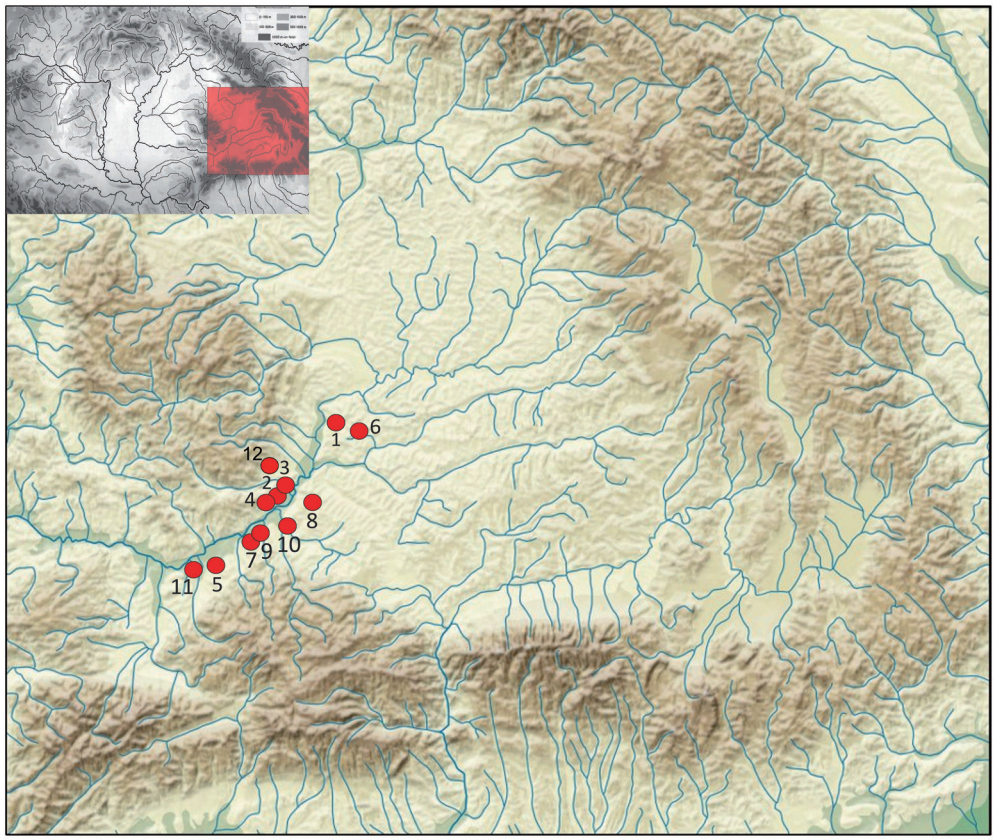
Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a tázlári edény legközelebbi párhuzamait formai és technológiai értelemben, illetve a díszítés vonatkozásában egyaránt a Dunai Bolgáriában ismert 9–11. századi, ún. *amphora* alakú korsók között találjuk (*16. kép*), annak is a korai, 9–10. századi horizontjában.

[60] Boriszov 2002; Hrisztova 2009; Boriszov 2016.
[61] Hrisztova 2009.
[62] Boriszov 2016.

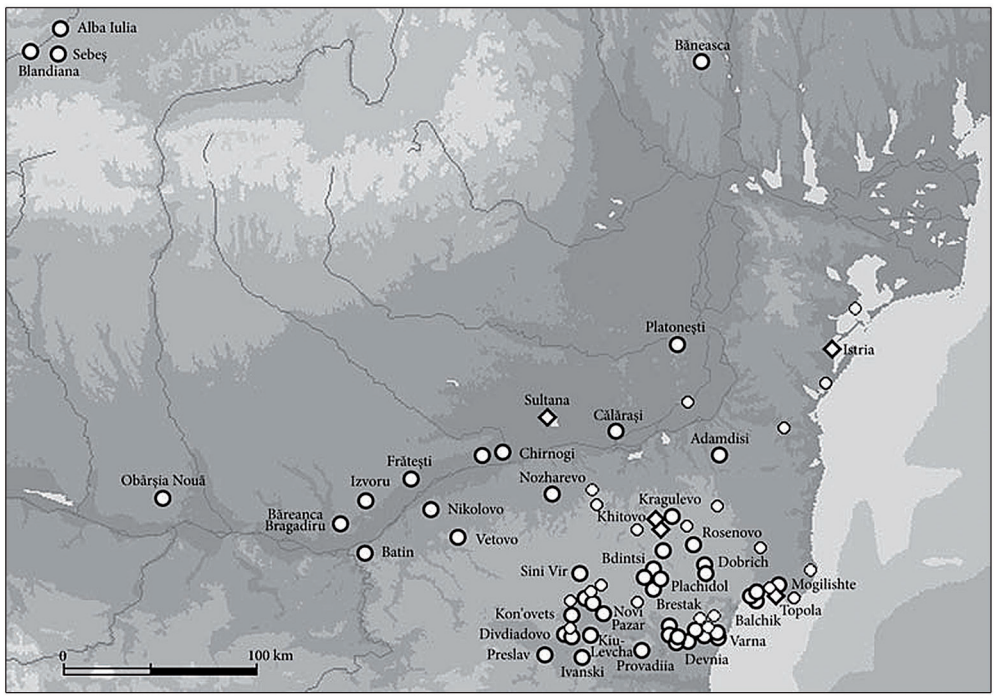

18. kép. Sávosan fényezett bolgár kerámiák Dél-Erdélyben. 1: Gyulafehérvár-Mentőállomás 1. temető (Cosma 2011, Pl. 18/80 és Gál Szilárd felvétele); 2–3: Blandiana-Brod (Cosma 2011, Pl. 36/155. és Pl. 38/162 a–b)

Обр. 18. Българска керамика с излъскани ивици от Южна Трансилвания. 1: Alba Iulia – „Statia de Salvere"/Алба Юлия –„Спасителна станция", Некропол № 1 (по Cosma 2011, pl. 18/80, и снимка на Szilárd Gál); 2–3: Blandiana-Brod/ Бландиана-Брод (по Cosma 2011, pl. 36/155, pl. 38/162 a–b)

1

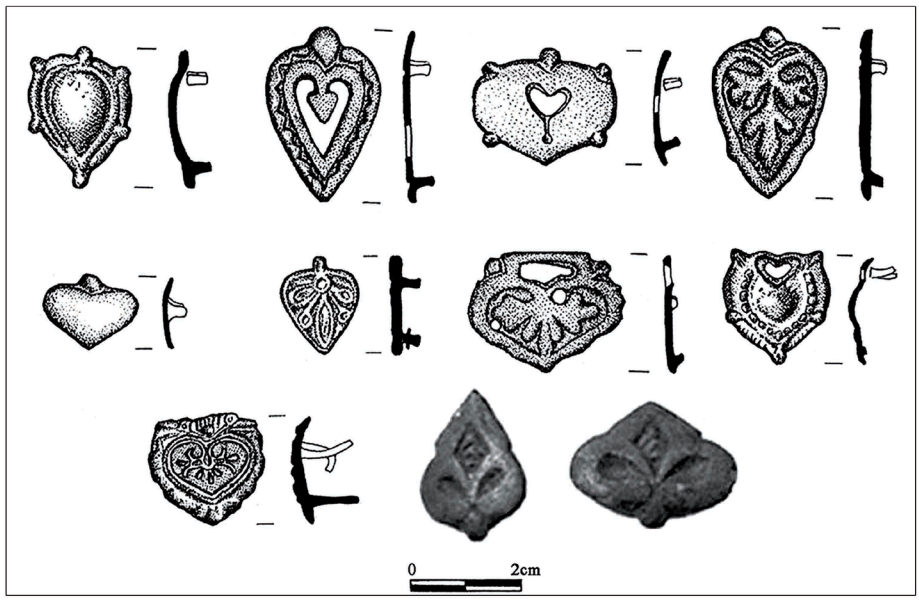

2

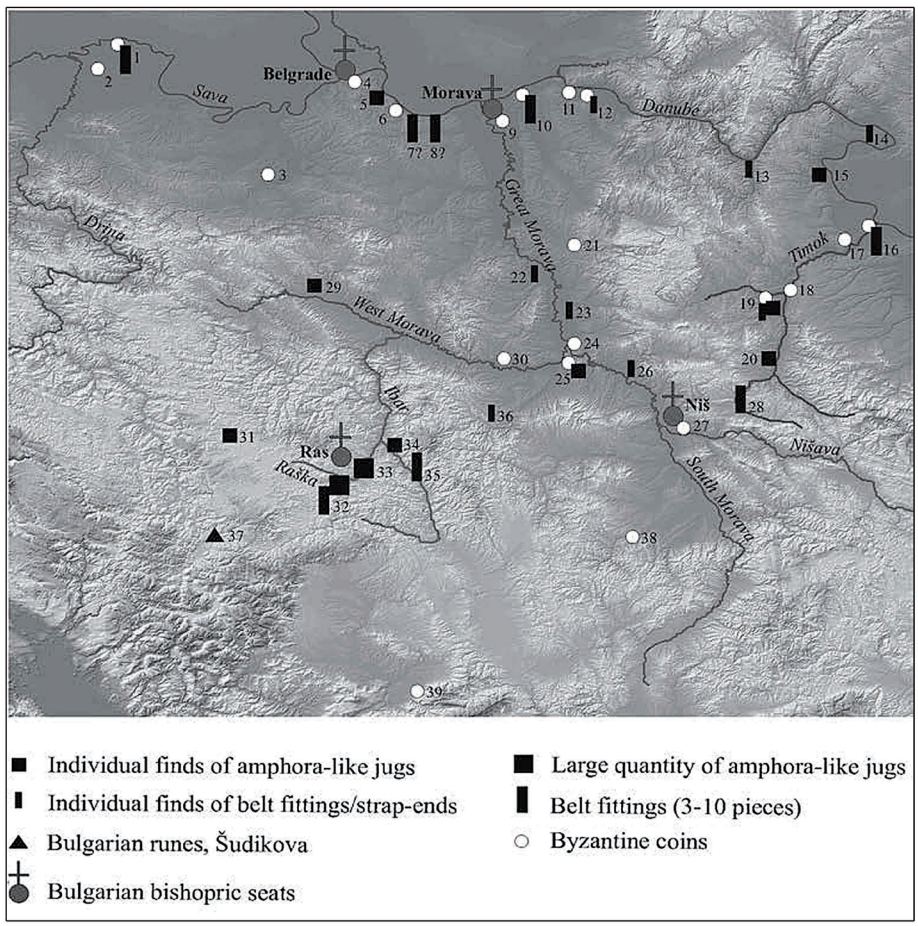
19. kép. 9–10. századi bolgár lelőhelyek Dél-Erdélyben (Gáll 2019, 29. kép [1] és Fiedler 2008, Fig. 1. nyomán [2])
Обр. 19. Карта на находките на българска керамика в Южна Трансилвания от IX–X в. (1: по Gáll 2019, Fig. 29 и 2: по Fiedler 2008, Fig. 1)

20. kép. Bizantinizáló amphoraszerű bolgár eredetű korsók. 1: Sóshartyán-Murahegy 3. sír (MERVA 2014, Fig. 26); 2: Gyulafehérvár-Mentőállomás II. (GÁLL 2019, 27. kép); 3–4: Közép-Balkán (RADIŠIĆ 2018, Fig. 1, 5)
Обр. 20. Амфоровидни стомни от български произход (от византийски тип 1). 1: Гроб № 3 от Sóshartyán-Murahegy/ Шошхартян-Мурахед (MERVA 2014, Fig. 26); 2: Спасителна станция-Алба Юлия II/ Gyulafehérvár-Mentőállomás II (GÁLL 2019, Fig. 27); 3–4: Централни Балкани (RADIŠIĆ 2018, Fig. 1, 5)

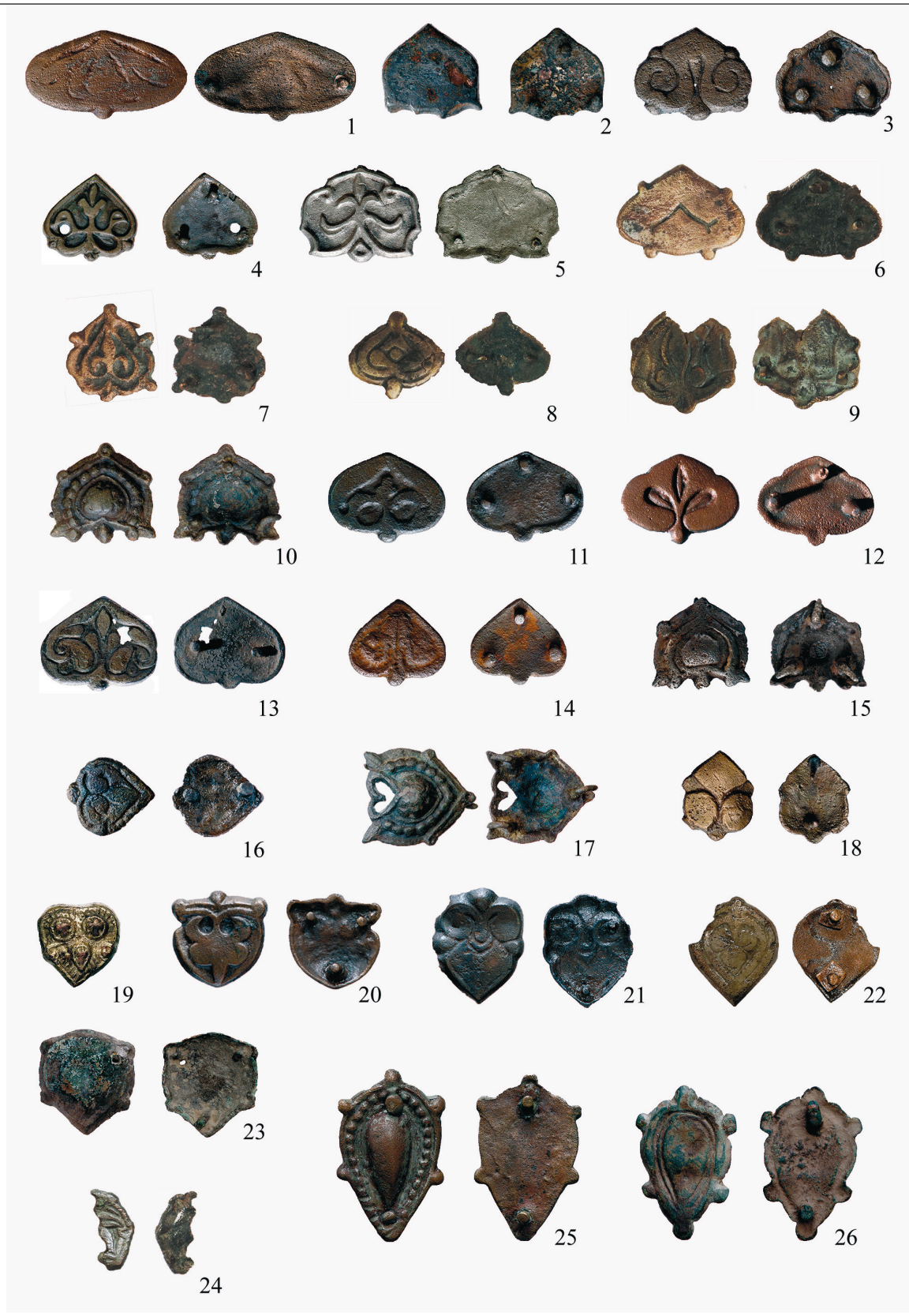
1

2

21. kép. 1: 9–10. századi bolgár jellegű övveretek Szerbia területén (Radišić 2018, Fig. 6–7); 2: Bolgár leletek és bizánci pénzek a Közép-Balkánon (9. sz. második fele – 10. sz.) (Radišić 2018, 140)

Обр. 21. 1: Коланни апликации от български тип от IX–X в. от територията на Сърбия (Radišić 2018, Figs. 6–7); 2: Български находки и византийски монети, намерени в Централните Балкани (втората половина на IX–X в.) (по Radišić 2018, 140)

22. kép. Bolgár jellegű 10. századi szórvány övveretek Bács-Kiskun vármegye területén (PETKES ET AL. 2020, 5. kép nyomán)
Обр. 22. Единични коланни апликации от български тип от X в. от територията на областта Bács-Kiskun/Бач-Кишкун (по PETKES ET AL. 2020, Fig. 5)

A kora középkori bolgár–magyar kapcsolatok

A bolgár–magyar régészeti kapcsolatok kutatástörténeti áttekintése

A tázlári sír kapcsán felmerült korai középkori bolgár–magyar kapcsolatok (*23–26. kép*) részletes összefoglalásánál előbb a régészeti kutatástörténeti kapcsolatokat tekintjük át, melyek az utóbbi években örvendetes módon ismét intenzív szakaszba léptek.

A Kárpát-medence kora középkori emlékeinek vizsgálata a magyar régészeti kutatás egyik kiemelt területe. A korai magyar leletek meghatározásában komoly jelentősége volt az itáliai és más nyugat-európai,[63] az avar kori leletek elkülönítésében pedig a bizánci pénzeknek.[64] Az a 19. századi romantikus hátterű és pozitivista szemléletű kutatási irányvonal, mely során a kora középkori Kárpát-medencei közösségek kulturális hagyatékát a magyar kutatás elkülönítette, túlmutatott a régió kutatásán és a korai sztyeppi emlékek kutatásában is fontos jelentőséggel bírt. Így, ha közvetve is, de ezek a kutatási eredmények a korai – keleti hátterű – bolgár emlékanyag felismerésében és értelmezésében is fontos szerepet kaptak. Elsősorban Fehér Gézán keresztül, aki mind a magyar, mindpedig a bulgáriai kutatás vonatkozásaiban fontos eredményeket ért el és iskolateremtő személyiséggé vált.

Bulgáriában a kora középkor kutatása összekapcsolódott a 19. században az önálló államiság megteremtésével és annak hatalmi igényeivel.[65] A „baráti segítség", amelyet K. Jirechek révén a modern bolgár állam kapott a Safárik-féle szláv mozgalomtól, jelentős lendületet adott a korai bolgár állam emlékeinek feltárásához is.[66] Ezen hagyaték sztyeppi hátterének régészeti vizsgálata, illetve a nyelvészeti és a történeti kapcsolatok modern elemzése kapcsán a magyar kora középkori történeti kutatásokban is egyre hangsúlyosabb szerepet kapott.[67]

Az 1. világháború időszakában a magyar kora középkori történet bizánci forrásait kutató Darkó Jenő hatására fordult a fiatal Fehér Géza figyelme Bizánc és az azzal örök háborúskodást folytató Bolgár Cárság felé.[68] Fehér később Isztambulban, majd Bulgáriában folytatta a kutatásait, melynek egyik alapvető mozgatórúgója a magyar honfoglalás hátterének felderítése volt.[69] Ásatásainak hatására azonban nem csak a kora középkori Kárpát-medence és Bulgária anyagi kultúrájának kapcsolatait, hanem az egykor meglévő összefüggések sokszínűségét is sikerült bemutatnia.[70] Eredményei alapján nyilvánvalóvá vált, hogy nem csak a 10. század vonatkozásában, hanem a bolgár korai történet és az avar kor időszakának tárgyi hagyatékában is sok összefüggés található. Mindez alapvetően új szempontrendszert jelentett az adott időszakok anyagi kultúrájának kutatásában. Eredményei jelentős hatást gyakoroltak a kortárs (és a későbbi) bolgár és magyar kutatásra is.[71]

A 20. század történelmi viharainak következménye, hogy Fehér Géza bulgáriai kutatásai félbeszakadtak és a Pliszkában és Preszlávban, a két hajdani bolgár fővárosban (*25. kép*) folyó újabb ásatásokat már csak a megjelent bolgár publikációk alapján volt módja nyomon követni.[72] Az 1948-ban hazatérő Fehért azonban gyorsan integrálta a magyar tudományosság és – a világháború után bekövetkezett rendszer- és orientációváltás hatására – a korai magyar államiság (akkoriban hőn óhajtott) szláv előzményeinek a régészeti bizonyítékát várták tőle. A bulgáriai kutatásai nyomán remélték a tudománypolitika döntéshozói, hogy Magyarországon is előkerülhetnek olyan nagy központok, mint a korai

[63] Kovács 1989.
[64] Bóna 1983.
[65] Curta 2006, 2.
[66] Fiedler 2008, 171–172; Curta 2013.
[67] Gombocz 1912.
[68] Fehér 1916.
[69] A témaválasztásának hátterére vonatkozó tudományos és tudományon kívüli okokra ld. Langó 2005, 213.
[70] Fehér 1921; Fehér 1922; Fehér 1925; Fehér 1929; Fehér 1931; Fehér 1940.
[71] Fodor 1990.
[72] Fehér 1952; Fehér 1956.

bolgár fővárosok. Fehért tehát ezen korábbi eredményei miatt kérték fel a korai szlávokhoz köthető emlékanyag kutatására, és ennek kapcsán kezdte meg a Dunántúlon fekvő 9. századi központ (Mosaburg-Zalavár) módszeres ásatását.[73]

Fehér Géza bulgáriai kutatásainak komoly szerepe volt abban is, hogy a 2. világháború előtt szoros, kollegiális kapcsolat alakult ki a bulgár és a magyar régészek között.[74] Ennek hatására jelent meg éppen Magyarországon a neves, Franciaországban tanult művészettörténész-régész N. Mavrodinov áttekintő műve a nagyszentmiklósi kincsről.[75] A mű máig alapvető forrása a kincslelet értékelését célzó kutatásoknak, sőt a sokat vitatott pánbolgár szemlélete is hatással van a kincs megítélésére.[76]

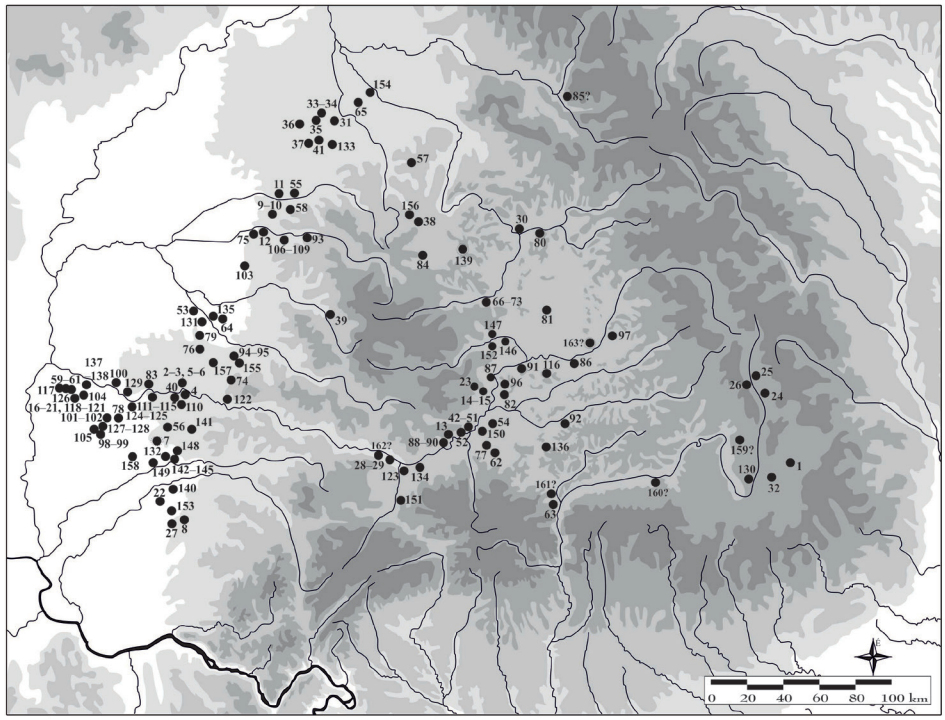
A 2. világháború után, a kelet-európai szocialista országokban a középkori régészeti kutatásokat a szlávok (illetve kulturális hatásuk) középpontba állítása jellemezte, azonban nem szakadt meg a kelet-európai sztyepp felől érkezett egykori nomád népességek hagyatékának kutatása sem. A Szovjetunióval kialakított jó kapcsolatok idővel új lehetőségeket is nyújtottak a fiatalabb kutatók nemzedékeinek, a magyarok és a bolgárok sztyeppi emlékanyagának feltérképezéséhez. A korai bolgár hagyaték kutatásának jelentős lendületet adott a Novi Pazar lelőhelyen talált sírleletek feltárása és publikálása, melyek feldolgozása során számos tekintetben a magyar eredményekre támaszkodtak a bolgár szakemberek.[77]

Az 1950-es években a magyar és a bolgár kutatások külön utak felé fordultak. Fehér Géza halálával (1955), majd nem sokkal ezután N. Mavrodinov (1958) és I. Velkov (1958) halálát követően, illetve Fettich Nándor háttérbe szorulásával, a háború előtti szakmai kapcsolatok megszakadtak. Magyarországon Fehér Géza tudományos örökségét Cs. Soós Ágnes folytatta. Bulgáriában pedig szintén egy kutatónő, Zs. Vazsarova volt az, aki újabb ásatások és azok elemzése során – Cs. Soós Ágneshez hasonlóan – a sztyeppről érkezett, illetve a helyi szláv nyelvű közösségekhez kötött emlékanyag kapcsolatrendszerét vizsgálta.[78] Mindeközben a bulgár és a magyar kutatás is élénken követte az akkori Szovjetunióban folyó kutatásokat és az ásatások eredményeit.

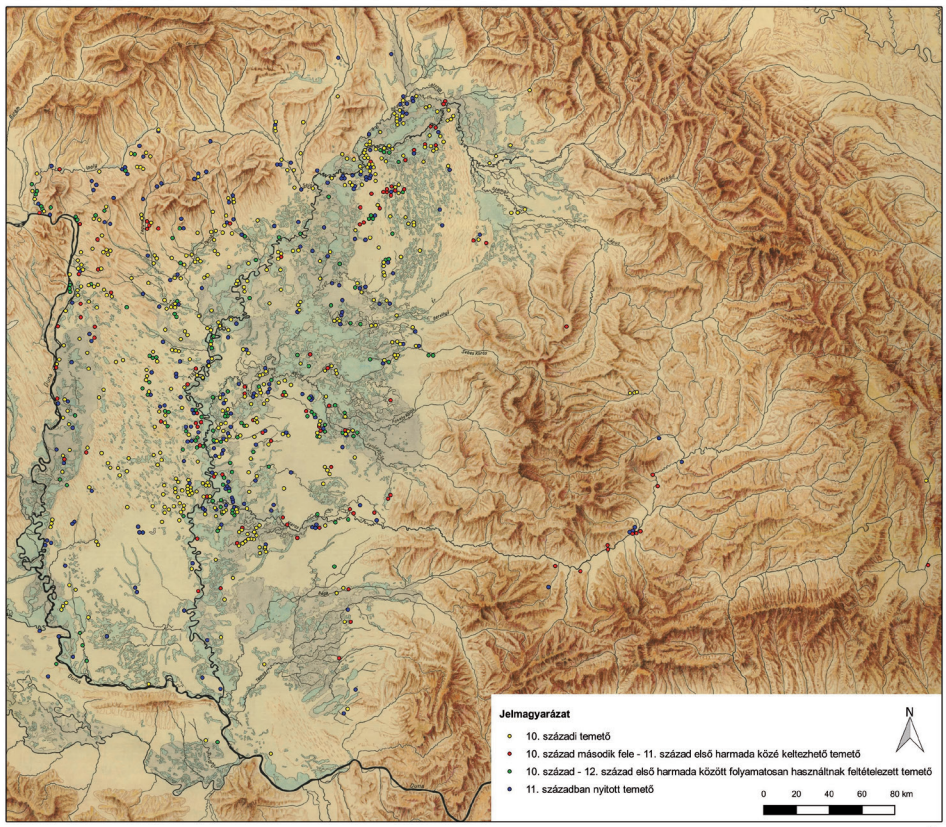
Az 1970-es években feltűnt új kutatónemzedék tagjai kezdeményezték a régészeti együttműködések elmélyítését, valamint a Balkán-félsziget keleti fele és a Kárpát-medence közti kora középkori kapcsolatrendszer vizsgálatát. Ezen időszakban mindkét országban a kora középkor regionális hátterének értelmezésére nagy hatással voltak a román régészet dobrudzsai és erdélyi ásatásokról szóló közleményei[79] annak ellenére, hogy az ekkor – nem egy esetben politikai nyomásra – általánosan használt szemlélet a leletanyagokat előszeretettel kötötte konkrét etnikumokhoz (ami aztán számos esetben tudományos és politikai vitákhoz is vezetett).[80]

A magyar kutatásban – László Gyula munkáinak hatására – előtérbe került a Kuvrat-féle sztyeppi Bolgár Fejedelemség megszűnése és a Kárpát-medencei avar kori hagyatékra tett hatásának vizsgálata.[81] A Kuvrat fiak vándorlásának lehetséges régészeti lenyomata, illetve a Peresczepino-kultúra kiterjedése és értelmezése ezt követően már nemcsak a bolgár és a közép-európai (elsősorban szovjet és magyar) kutatók érdeklődésének középpontjában tűnt fel, hanem arra J. Werner 1984-ben megjelent könyve kapcsán a német kutatás is felfigyelt. A kincs kapcsolatrendszerének vizsgálata még napjainkban is tart, értelmezése és történeti értékelése körül számos eltérő vélemény olvasható a kortárs szakirodalomban.[82] A sztyeppi örökség elemzése azonban több kutatónemzedék számára is fontos támpontot

[73] Cs. Soós 1973.
[74] Bálint 2004, 70–71.
[75] Mavrodinov 1943.
[76] Bálint 2004, 105; Takács 2006, 175.
[77] Mihajlov 1955; Stanchev–Ivanov 1958.
[78] Cs. Soós 1973; Vazsarova 1976.
[79] Horedt 1966; Stefan et al. 1967.
[80] E viták nehézségeire vonatkozóan ld. Bóna 1988.
[81] László 1981.
[82] Ld. többek között Lvova–Marshak 1997; Bálint 2004; Aibabin 2006; Komar 2006; Kazanski 2013; Langó 2017, 205–211. Valamennyi dolgozat további szakirodalommal.

1

2

23. kép. 10–11. századi lelőhelyek Erdélyben és a Partium területén (Gáll 2013, 1. tábla) és a Kárpát-medence keleti felén (Révész 2020, 95b kép)

Обр. 23. Обекти от X–XI в. на територията на Трансилвания и Парциум (по Gáll 2013, tabl. 1) и в източната половина на Карпатския басейн (по Révész 2020, Fig. 95b)

jelentett, mind magyar,[83] mind bulgár részről.[84] A régészeti kutatások fokozatosan gyarapodó forrásbázisa egy sokrétű kapcsolatrendszer képét rajzolta fel. Az újabb eredmények így már nemcsak arra hívták fel a figyelmet, hogy a vizsgált területek milyen hatással voltak egymásra, hanem egy összetett kulturális hálózat elemeiként a kazár, a bizánci és a szláv emlékanyag együttes értékelése felé hatottak.

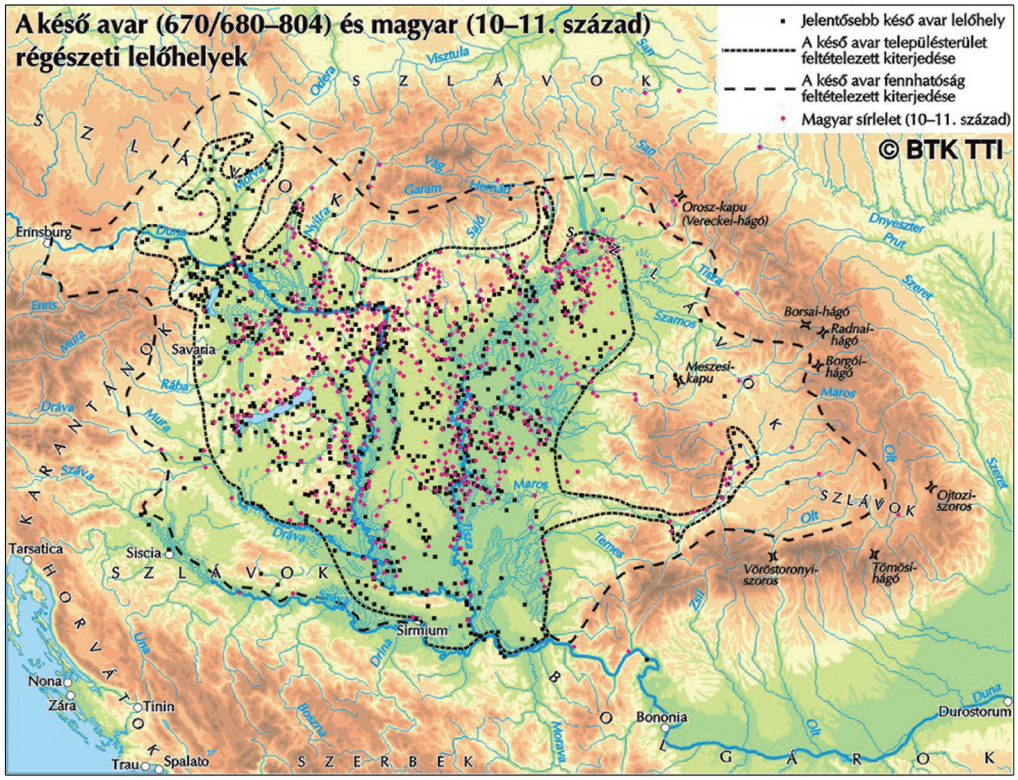
A kortárs kutatási kapcsolatok közvetlen előzményének magyar oldalról László Gyula és Bóna István munkássága tekinthető.[85] Ők voltak azok, akik – elsősorban az avar kor vonatkozásában – újraértékelték Kuvrat államának, illetve ezen uralom szétesését követően a balkáni bolgár bevándorlásnak a hatását az avar emlékanyagra. Kutatásaik és megállapításaik adtak teret az őket követő tanítványoknak és a fiatalabb generációknak abban, hogy megállapításaikat tovább finomítsák, helyenként vitatkozzanak valamely véleménnyel vagy a bolgár kutatással.

Bálint Csanád a perescsepinói leletek, illetve a nagyszentmiklósi kincs elemzésével nem csak a kapcsolatokra, hanem a két régió kora középkori régészeti kutatásának a módszertanára vonatkozóan is számos fontos megállapítást tett.[86] Szőke Béla Miklós az avar kori és a 9. századi temetők és települések kapcsán érintette munkáiban az egykorú bolgár leletanyagot,[87] Vida Tivadar pedig az avar kerámiaművesség vonatkozásában elemezte az összefüggéseket.[88] A 10. század vonatkozásában Bálint Csanád a korai magyarság emlékanyagának déli és bizánci kapcsolatrendszerét,[89] Mesterházy Károly pedig az egyes 10. századi, kifejezetten bulgáriai-balkáni párhuzamokkal rendelkező tárgytípusok Kárpát-medencei elterjedését és kronológiáját vizsgálta.[90] A kerámiaművesség tekintetében elsősorban Takács Miklós felismerését emelhetjük ki, aki a korai Árpád-kori belsőfüles cserépbográcsok bulgáriai eredetét bizonyította a korábban szaltovói gyökerűnek vélt tárgytípussal kapcsolatban.[91] A Nagy Magyar Alföld régió feltételezett 9. századi bolgár megszállásának kérdésében Szalontai Csaba közölt több régészeti dolgozatot.[92]

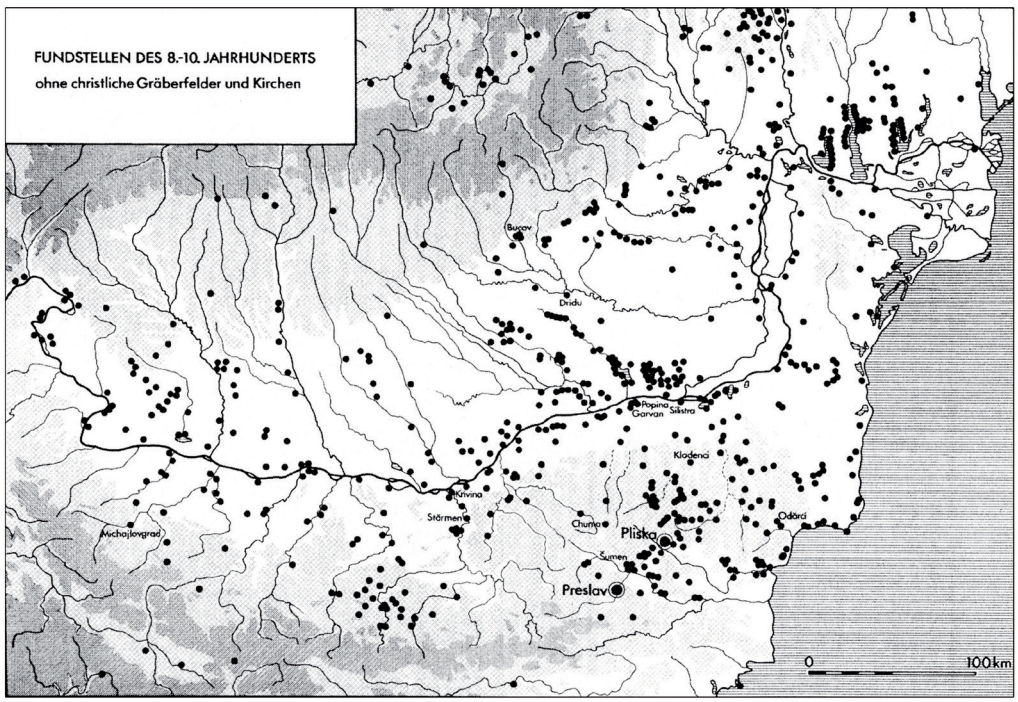
Bolgár részről többek közt L. Doncseva-Petkova,[93] Zs. Aladzsov,[94] T. Totev,[95] R. Rasev,[96] Sz. Sztanyilov,[97] I. Jordanov,[98] V. Jotov,[99] Sz. Doncseva,[100] V. Pavlova,[101] V. Pletnov,[102] J. Dimitrov,[103] V. Grigorov,[104] B. Totev és O. Pelevina[105] munkái jelzik a két földrajzi régió közötti kapcsolatrendszer vizsgálatának mérföldköveit.

A 2000-es évek második felében, a személyes és intézményi kapcsolatok minden korábbinál intenzívebbé váltak. Ennek leginkább az a nagy lélegzetű leletközlő tanulmány adott lökést, melyet V. Pletnyov és V. Pavlova várnai régészek adtak közre 1995-ben a régió 9–11. századi (öv)veretei-

[83] Fodor 1980.
[84] Stanilov–Fiedler 2016.
[85] Bóna István munkái kapcsán ld. Bóna 1970; Bóna 1971; Bóna 1984; Bóna 1988. Értékelésük: Bálint 2008; Somogyi 2008.
[86] Bálint 1988; Bálint 1989; Bálint 2000; Bálint 2004.
[87] Szőke 1980; Szőke 1989.
[88] Vida 1999; Vida 2011.
[89] Bálint 1991.
[90] Mesterházy 1990; Mesterházy 1991; Mesterházy 1994.
[91] Takács 2012.
[92] Szalontai 2018.
[93] Doncheva-Petkova 2005.
[94] Aladzov 1995.
[95] Totev 1993.
[96] Rasev 2008.
[97] Stanilov–Fiedler 2016.
[98] Jordanov 2000.
[99] Jotov 2004; Jotov 2008.
[100] Doncseva 2012.
[101] Pavlova 2005; Pletnyov–Pavlova 1995.
[102] Pletnyov–Pavlova 1995.
[103] Dimitrov 1995.
[104] Grigorov 2007.
[105] Pelevina 2011; Pelevina 2012; Pelevina 2013; Pelevina 2014.

1

2

24. kép. 1: Késő avar (670/680–804) és 10–11. századi magyar lelőhelyek a Kárpát-medencében (https://tti.btk.mta.hu/terkepek/8-11-sz-a-keso-avar-670-680-804-es-magyar-10-11-szazad-regeszeti-lelohelyek/viewdocument.html); 2: 8–10. századi bolgár lelőhelyek az Al-Duna mentén Uwe Fiedler nyomán (Rasev 2008, таб. LXI)

Обр. 24. 1: Късноаварски (670/680–804) и унгарски обекти от X–XI в. в Карпатския басейн (https://tti.btk.mta.hu/terkepek/8-11-sz-a-keso-avar-670-680-804-es-magyar-10-11-szazad-regeszeti-lelohelyek/viewdocument.html); 2: VIII–X в. Български находища по течението на Долния Дунав по Уве Фидлер (Rasev 2008, таб. LXI)

ről.[106] A leletek tanulmányozása magyar régészeket vonzott Bulgáriába és az akadémiai csereprogram keretében több alkalommal találkoztak a két ország kora középkori régészettel foglalkozó szakemberei. Ezen tanulmányutak lehetőséget biztosítottak a vonatkozó kora középkori régiségek személyes tanulmányozására is, amely a szakirodalmi ismeretek mellett jóval megalapozottabb és megbízhatóbb következtetések levonását tette lehetővé.

2009 májusában Szófiában, a Bolgár Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében került sor az *Авари, прабългари и маджари на Среден и Долен Дунав* című konferenciára, majd ezt követően egy közös tanulmányútra Pliszkába, Preszlávba és Várnába. A konferencia előadásaiból készült kötet 2014-ben jelent meg Magyarországon.[107] 2016 májusában pedig Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Őstörténeti Témacsoportja volt a házigazdája a Szentpéteri József által, *Előadások a kora középkori bolgár régészet legújabb kutatási eredményeiről* címmel szervezett bulgár–magyar konferenciának.[108]

Időközben korszakos jelentőségű, új kora középkori leletek kerültek elő mindkét régióban, amelyek a korábbi kapcsolatok és leletösszefüggések kérdéseit új megvilágításba helyezték és további közös gondolkodásra sarkaltak. Ezek között is talán kiemelkedő helyen említhetjük a Novo Szelo és Pliszka környékén előkerült ötvösműhelyeket, amelyek anyagát Sz. Doncseva, sumeni kolléga publikálta.[109] A jellegzetes övveretek és apró fémtárgyak anyagösszetételi vizsgálatai az ATOMKI debreceni laboratóriumában készültek. B. Totevvel, aki a korai bolgár hagyaték kelet-európai összefüggéseinek (Perescsepino-kultúra) és a balkáni Vrap–Velino leletkör összefüggéseinek szakértője, közös cikkben ismertettek az öv- és ruhavereteken túl egy magyar jellegű szablyaleletet is az Al-Duna vidékéről.[110]

Az utóbbi években Langó Péter és Türk Attila több dolgozatukban is kitértek a 8–10. század kapcsán a két régió fémleletei között mutatkozó kapcsolatokra, illetve az importtárgyak értelmezésére.[111] A Nagy Magyar Alföld déli területén tűntek fel konkrét új importleletek, mint a Tázláron előkerült, preszlavi párhuzamú festett kerámia,[112] valamint a bulgáriai 9–11. századi öntött bronz övveretekkel szoros kapcsolatot mutató szórványtárgyak.[113] Ez utóbbi tárgytípus kutatásában korszakhatárt jelentett 2021-ben egy kiemelkedő jelentőségű várnai magánygyűjtemény monografikus publikációja.[114]

A bolgár jelenlét kérdése a Kárpát-medencében és a Balkán középső részén a honfoglalás előestéjén

A magyar kutatásban a 19. és 20. századi nyelvészeti és történeti elképzelések nyomán (Pauler Gyula, Melich János, Kniezsa István, Hóman Bálint, Moór Elemér, H. Tóth Imre) felmerült az az elképzelés, hogy a 9. században a Kárpát-medence keleti felén bolgár fennhatóság érvényesült.[115] A bolgár uralom egyes elképzelések szerint egészen Pestig, Nógrádig és a Felső-Tisza-vidékig terjedt, sőt a Kelet-Dunántúlra is átnyúlt, ezt azonban nem sikerült bizonyítékokkal alátámasztani (*26. kép*). A bolgár–szláv nyelvből eredeztetett helynevek (Pest, Nógrád, Zemplén, Csongrád stb.) ugyanis nem elégségesek komolyabb történeti következtetés levonásához.

Az Avar Kaganátus bukásához kapcsolódó egykori bolgár térnyerés (*24. kép*) kérdését régészeti szempontok alapján legutóbb Takács Miklós tekin-

[106] Pletnyov–Pavlova 1995.
[107] Doncseva–Totev *2014*.
[108] https://tti.btk.mta.hu/esemenyek/konferencia/2245-eloadasok-a-kora-kozepkori-bolgar-regeszet-legujabb-kutatasi-eredmenyeirol.html; A konferencia cikkei a *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest)*. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Budapest 2022, 117–168. kiadványban jelentek meg. ISBN 978-963-9987-75-3
[109] Bonev–Doncseva 2010.
[110] Doncseva–Totev 2014.
[111] Langó–Türk 2009; Türk et al. 2017.
[112] Gulyás et al. 2019.
[113] Langó 2012; Langó–Türk 2011; Balogh 2016, 401–402;
[114] Türk et al. 2021.
[115] H. Tóth 1993, további kutatástörténeti áttekintéssel.

1

2

25. kép. 1–2: Bulgária és a Balkán geopolitikai helyzete a 10. század első felében
Обр. 25. 1–2: България и геополитическото положение на Балканите през първата половина на X в.
(1: www.fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Bulgaria_Samuil_(997-1014); 2: www.themaparchive.com/product/byzantium-in-the-balkans-9311018/)

tette át.[116] Rámutatott, hogy van olyan elképzelés, mely szerint az I. Bolgár Cárság (*25. kép*) csak a Kárpát-medence déli széléig, a Száva–Duna vonaláig terjedt ki. Mások azzal számoltak, hogy a Kárpát-medence néhány déli régióját – a Bánságot, a Szerémséget és Kelet-Szlavóniát – is megszállták a bolgárok, esetleg egészen a Tisza-torkolat és a Duna vonala által alkotott háromszögig.[117]

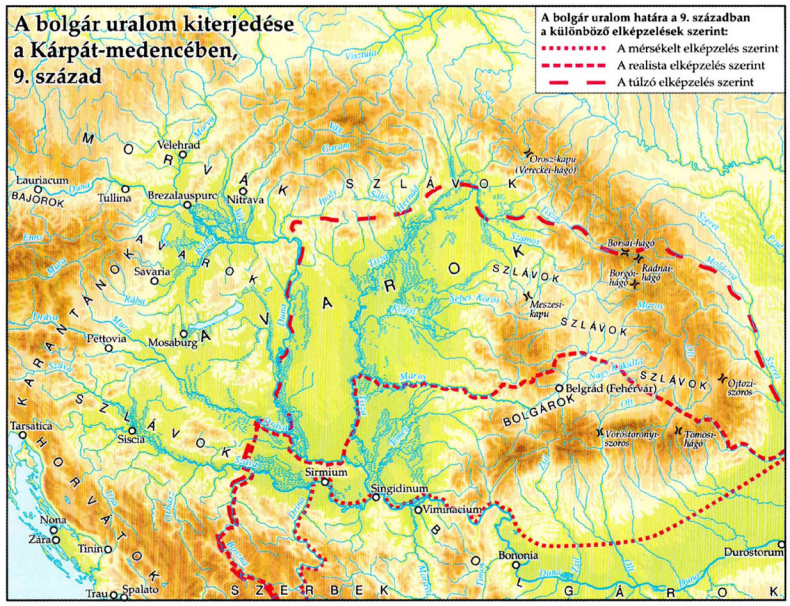
Katona-Kiss Attila a 9. századi dél-alföldi bolgár jelenlét alapján rámutatott, hogy Omurtag kán uralkodása alatt került Dunai Bolgária szorosabb kapcsolatba az egykori Avar Kaganátus déli részével. Ott, ahol a bolgár fennhatóság alól frank protektorátus alá húzódó szláv törzsek, az abodritok és a timocsánok éltek, melyekre azonban Omurtag igényt formált. Bolgária 824–826 között évente küldött követséget a frank udvarba, hogy a bolgár–frank határt megállapítsák, de nem jártak sikerrel. A 820-as évek végére a bolgárok megszerezték a Szerémség keleti részét, a Bácska és a Bánság déli részét, valamint Dél-Erdélyt. A bolgár foglalást a 830-as évek elejére Malamir kán békével szentesítette. Nem ismerjük Krum hódításainak pontos határait, de a 9. század első harmadára, Omurtag uralkodásának végére a bolgár állam hozzávetőlegesen a tiszai Maros torkolattól délre, és keletre lévő területeket ellenőrizte, egyfajta északi gyepüként (*23–24. kép*).[118]

A bolgár kánok tehát első lépésben a Száva–Duna vonaláig terjeszthették ki hatalmukat az Észak-Balkán középső részén, majd a 820-as évek második felében a Kárpát-medence egyes déli régióit vonhatták érdekkörükbe. Feltehetően a 9. századi bolgár jelenlét nyomát őrzi Belgrád középkori magyar neve, Nándorfehérvár is, melynek védműveit ekkor minden bizonnyal a bolgárok építették újjá. A Belgrádtól északra elterülő régiók viszont inkább csak hatalmi szféraként, gyepűelveként tartozhattak hozzájuk a magyar honfoglalás előtti évszázadban. A bolgár uralmat a Kárpát-medencei magyar honfoglalás számolta fel a 890-es években. A gyulafehérvári központ körüli bolgár régészeti hagyaték részben 10. századi időrendje azonban arra utal, hogy a Maros-menti „bolgár-sziget" túlélte ezt a folyamatot és betagozódott (*25–26. kép*).[119]

A bolgár probléma megítélését leginkább az nehezíti, hogy a hozzájuk köthető régészeti hagyatékot máig nem sikerült elkülöníteni. A Kárpát-medencén belül eddig csak Dél-Erdélyben, Gyulafehérváron és közvetlen környékén kerültek napvilágra olyan lelőhelyek (ld. lentebb), ahol a bolgár jelenlét leletek sorával igazolható Gyulafehérvár, Csombord és Maroskarna, egy kb. 50 km-es körzetből (*18. kép*). Ellenben megalapozatlan 9. századi tiszántúli bolgár jelenlétet feltételezni néhány Debrecen környékén előkerült kerámiatöredék alapján,[120] illetve a nagyszentmiklósi kincs sem sorolható ide. Bóna István szerint a bolgár fennhatóság Csongrád egykori váráig terjedt,[121] de sorolta az egész Maros-völgyet, Bánságot, Bácskát és Szerémséget is. Állítását azonban régészeti elemzéssel nem támasztotta alá.[122]

Takács Miklós a délvidéki bolgár kérdéssel kapcsolatban arra mutatott rá,[123] hogy a térségben a szerémségi régió északi, illetve keleti szélén a Duna, valamint a folyam partján vezető út közelében kerültek elő honfoglalás kori magyar lelőhelyek. A bolgárokhoz köthető egyetlen sírmező viszont a Száva jobb partján, Szávaszentdemeter (Сремска Митровица / Sremska Mitrovica, SRB) város területének déli szélén. Ennek nyomán úgy vélte, hogy a Szerémség egy olyan határrégió volt, amelyet egyetlen fél sem birtokolt teljes egészében (*21. kép*). A Magyar Nagyfejedelemség jelenléte a régió délkeleti, illetve nyugati részén dokumentálható, illetve a két kulcsfontosságú lelőhely, a batajnicai, illetve vukovári temető kezdete a 10. század közepére tehető. Összefoglalva jelenleg úgy tűnik,

[116] Takács 2016; Takács 2022.
[117] A legmerészebb elgondolás szerint pedig az egész Nagyalföldet uralmuk alá vonták Nógrádig, Zemplénig, illetve a Felső-Tiszavidékig.
[118] Katona-Kiss 2010.
[119] Gáll 2019, 78–84.
[120] Mesterházy 1977.
[121] A csongrádi vár azonosításának kérdésében újabb Szalontai Csaba hozott új eredményeket: https://archeologia.hu/visszakapja-csongrad-az-elveszett-varat
[122] Bóna 1984, 372.
[123] Takács 2022.

26. kép. 1: A három fő bolgár történészi elképzelés a Kárpát-medencei bolgár uralom kiterjedésének északi határáról (Takács 2016, 62); 2: Erdély és Kelet-Magyarország népessége a 7–9. században (Takács 2016, 67)

Обр. 26. 1: Трите главни български хипотези за северната граница на българскат власт в Карпатския басейн (по Takács 2016, 62); 2: Населението на Трансилвания и Източна Унгария през VII–IX в. (по Takács 2016, 67).

hogy a délvidéken a Duna déli partja mentén a Magyar Fejedelemséghez csupán e két rövid szakasz tartozhatott.[124]

A 9. századi bolgár uralom kérdése Erdélyben a régészeti adatok nyomán

A bolgárok Kárpát-medencei feltűnése ugyanakkor a korabeli Erdély déli részén ma már régészetileg is bizonyított. Ennek részleteit Gáll Erwin legutóbb az alábbiakban foglalta össze.[125] A Bolgár Kánság 827–831 között támadást indított a Közép-Duna vidék irányába, elfoglalta a Szerémséget és Kelet-Szlavóniát (*23. kép*). Területi foglalásait 832-ben Malamir bolgár kán a Keleti Frank Birodalommal kötött békeszerződésben biztosította.

Ismert olyan vélemény, mely szerint a Maros völgyét minden valószínűség szerint Omurtag kán hadai hajtották bolgár uralom alá. Erdélyt vagy ez a sereg támadta a Tisza irányából, vagy egy másik bolgár támadás a Vöröstoronyi-szoroson át az Olt mentén. Az események időrendje bizonytalan, mivel erre csak egy 892. évi adatból lehet következtetni. Arnulf király Vladimir bolgár kánhoz küldött követei útján kérte ugyanis, hogy ne engedélyezze a sóvásárlást (illetve szállítást) a morváknak.

Régészeti vonatkozásban elmondhatjuk, hogy a Közép-Maros vidékén elhelyezkedő sóbányák régiójában ismertek olyan temetők (Gyulafehérvár-Mentőállomás temető 9. századra keltezhető része, Maroskarna „A", Oláhgorbó, Szászsebes), melyek közvetlen kapcsolatrendszere Bulgária területén figyelhető meg (*19. kép*). Ez a kapcsolat a leletanyagban a korabeli dunai bolgár fazekasság jellegzetes importedényei alapján támasztható alá. A sárga és vörösesbarna színű, egyfülű és kétfülű *amphora*-alakú korsók (*18. kép*), gömbölyded testű, duzzadt „gyűrűs" peremű kis fazekak gyakran besimított hálómintával, az enyhén tölcséres peremű fazekak, valamint a Medgyes-típusra emlékeztető edények. A legtöbb kutató ezeket importként értékeli, azonban felmerült technológiai transzfer lehetősége is. Gáll Erwin rámutatott, hogy a bolgár kutatás Csombordot és Maroskarnát egyértelműen bolgár temetőként értékelte, azonban ma már összetettebb a kép, mivel a gyulafehérvári Mentőállomás temető korai fázisából már hamvasztásos sírokat is ismerünk.[126]

A legfontosabb kérdés természetesen itt is a kronológia. Gáll Erwin elemzésében úgy vélte, hogy a maroskarnai és csombordi régészeti csoport továbbélésével a 9. századot követően a 10. században is számolhatunk. Ennek alátámasztására azt hozta fel, hogy a 9. századi erdélyi gazdasági infrastruktúrában a magyar honfoglalás nem okozott pusztítást, csak átrendeződéssel járt (*24. kép*). A temetkezési szokásokban ugyan markáns eltérések ismertek, mely feltehetően azzal magyarázható, hogy az I. Bolgár Cárság is vegyes népességű volt.[127]

A bolgár jelenlét régészeti és történeti kérdése az Észak-Balkán középső régiójában

A Kárpát-medencei 9–10. századi bolgár jelenlét és/vagy történeti kapcsolat kérdésének megítéléséhez elengedhetetlenül fontos a Balkán középső részén feltárt korabeli régészeti hagyaték áttekintése. A mai Szerbia területéről 2018-ban hiánypótló dolgozatot közölt M. Radišić, melyben kifejezetten régészeti szempontból tekintette át a Balkán középső részének bolgár jellegű leleteit az új feltárások tükrében. A szerb szakember felhívta a figyelmet, hogy bár történeti adatok ismertek a középső Balkán régióban az I. Bolgár Cárság térnyerésére,[128] azonban ennek régészeti nyomait még nem sikerült minden kétséget kizáróan kimutatni a 9. század dereka előtt.[129] M. Radišić összefoglalásában alapvetően két tárgytípus alapján tekintette át a kérdést (*21. kép 2*). Arra a megállapításra jutott, hogy a Dunától és a Szávától délre eső szerbiai területeken a 9. század vége – 11. század eleje közötti időszakban volt a legjelentősebb a bolgár hatás. Ezt véleménye

[124] Takács 2016; Takács 2022.
[125] Gáll 2019, 78–84.
[126] Gáll 2019, 82–83.
[127] Ráadásul avarokat is említenek a bolgár cár hadseregében a források, bár ennek a résznek az értelmezéséről megoszlanak a vélemények (Gáll 2019, 78–81).
[128] Szláv törzseket telepítettek nyugati határterületükre az avarok elleni védelem megerősítésére (timocsánok).
[129] Radišić 2018, 134–136.

szerint a bolgár központi területen kívül ritkán előforduló *amphora*-alakú korsók (pl. Ravna temetője Knjaževac település mellett), illetve a jellegzetes növényi mintás övveretek támasztják alá.

Elsőként a kragujevaci múzeum gyűjteményéből származó *amphora*-alakú korsókat (*20. kép 3–4*), illetve a típus töredékeinek szerbiai előfordulásait tárgyalta a bolgár jelenlét legkorábbi, a 9. század közepétől adatolható bizonyítékaként.[130] A bulgáriai szakirodalomhoz hasonlóan a szerb kutató is kiemelte, hogy az *amphora*-alakú korsók a 11–12. században a leggyakoribbak, de véleménye szerint is a 9. század második felétől már ismertek a mai Szerbia területén is. Hangsúlyozta azonban, hogy a szórványleletek és töredékek datálása óvatosságot igényel a Balkánon, főleg az I. Bolgár Cárság bukását követő bizánci térnyerés miatt. A biztos keltezésben főleg a Raška völgyében előforduló, biztosan egykori bolgár területnek számító lelőhelyek leletanyagára (pl. Ras erőd rovásjeles korsófülei) lehet támaszkodni (*21. kép*).[131]

Tágabb kitekintésben elmondható, hogy az *amphora*-alakú korsók kerámiatípusának egy mázzal ellátott változatát ismerjük a honfoglalás kori hagyatékban is, Sóshartyán-Murahegy 3. sír (*20. kép 1*) lelőhelyről. A többnyire bizánci eredetű importtárgynak vélt leletet legutóbb Merva Szabina tekintette át.[132] Elemzésében – bár technológiai szempontból egyértelműen importleletként értékelte a sóshartyáni kerámiát a korszak Kárpát-medencei hagyatékában – azonban elvetette Fodor István, illetve Mesterházy Károly napjainkig közismert véleményét a lelet közvetlen bizánci eredetét illetően.[133] Takács Miklós érvelését ugyanakkor megalapozottnak tartotta a bulgáriai hasonló leletek formai és méretbeli közelsége nyomán.[134] Ez utóbbi kapcsán pedig azt is hangsúlyozta, hogy a téma friss bizánci szakirodalmában továbbra sem közöltek hasonló *amphorát* a 10. századból.[135] Merva Szabina ugyanakkor felvetett egy további lehetőséget is a tárgy provenienciájával kapcsolatban, ugyanis a sóshartyáni kerámia értékelése kapcsán nem tekintette teljesen kielégítő megoldásnak a lehetséges bulgáriai párhuzamok körét. Véleménye szerint a késő avar kori, gyorskorongon formált ún. sárga kerámia leletköre is joggal merül fel lehetőségként a sóshartyáni lelet eredete kapcsán, mely leletkör a 9. században széles körben elterjedt a Kárpát-medencében. Ezt alátámaszthatja, hogy a honfoglalás és kora Árpád-kori kerámiatípusok döntő többségének egyértelműen késő avar kori eredetét sikerült kimutatnia (9–12. századi kerámiaművesség).[136]

Véleményünk szerint a cikkünkben tárgyalt tázlári lelet bulgáriai kapcsolata egyértelmű és kizárólagos. A M. Radišić által közölt szerbiai gyűjtés településtörténeti eredményei (*21. kép 1*) pedig arra utalnak, hogy a sóshartyáni *amphora*-alakú korsó esetében is a bolgár eredet a legvalószínűbb. Sőt, véleményünk szerint kifejezetten ezt erősíti az a megfigyelés is, mely szerint a bolgár területen ez a tárgytípus ekkor annyira elterjedt és általános volt, hogy még a csontból készült miniatürizált tárgyak-amulettek között is megtaláljuk.[137] A korabeli bolgár–magyar kapcsolatok meglétét pedig tovább erősítik még az újabb hazai műszeres felderítésekből ismertté vált bulgáriai kapcsolatrendszerű (öv)veretek is, főleg az Alföld déli részén (*22. kép*).

A növényi mintás, gyakran palmettadíszes(öv)veretek, véleményünk szerint, a kerámialeleteknél is nagyobb biztonsággal támasztják alá az egykori bolgár kapcsolatokat. Ezek ugyanis nemcsak igen gyakori leletek a mai északkelet-bulgáriai 9–10. századi telepeken, de már legalább három helyi műhelytelepük is ismert.[138] Ráadásul kiváló korjelzők,

[130] Radišić 2018, 137. Ennek korai változata kapcsán ugyanakkor utalt rá, hogy a késő avar kori, ún. sárga kerámiák körével még részletesebb összevetés szükséges.
[131] Radišić 2018, 137–140.
[132] Merva 2014, 213–214, Fig 26.
[133] Mesterházy 1991, 168. Mesterházy Károly alapvetően a lelet bulgáriai párhuzamait gyűjtötte fel, azonban a teljes felületet érintő magas minőségű mázazás miatt foglalt végül állást a kerámiai bizánci eredete kapcsán.
[134] Takács 1997, 212.
[135] Günsenin 1990, 20–46.
[136] Merva 2014, 214. Hozzá hasonlóan szintén 9–12. századi kerámiaművességről írt átfogó elemzésében Rácz Tibor Ákos is (Rácz 2019a).
[137] Totev 1963, обр. 7. б.
[138] Pletnyov–Pavlova 1995; Bonev–Doncseva 2011; Doncseva 2012; Inkova 2012; Türk et al. 2021; Langó–Türk 2021.

mivel a bizánci hódítás után el is tűntek a bolgár területek régészeti hagyatékában. A mai Szerbia területén főleg a Duna és a Száva mentén gyakoribb ezen tárgytípus előfordulása, melyek kapcsán korábban több balkáni kutató is hivatkozott a honfoglalás és kora Árpád-kori övveretekhez való hasonlóságukra és lehetséges kapcsolatukra.[139] A szerbiai tárgyak eredete sokáig nehezen volt eldönthető, mivel mindkét szomszédos régiójában ismert olyan nomád gyökerű divat, mellyel kapcsolatba hozhatók. Összesítve azonban ma már elmondható, hogy jellegükben a bolgár horizonthoz állnak közelebb, még akkor is, ha a szerb kutató által külön kiemelt, Brestovikból származó karikacsüngős veret[140] nálunk a Dél-Alföldön még nem ismert. A honfoglaló anyagban ugyanis egyedinek számítanak. Markáns különbség alapvetően az eltérő anyaghasználatban figyelhető meg, mivel a honfoglalás kori veretek főként ezüstből, míg a bolgár eredetű példányok döntő többsége réz alapú ötvözetből készült. Az utóbbi évek műszeres felderítései viszont Magyarországon is egyre nagyobb számban hoztak felszínre bronzból öntött, a szerbiai, bulgáriai – és tágabb kitekintésben az egykori Rusz területén feltárt – (öv)veretekhez és szíjvégekhez igen közeli növényi mintás leleteket (*22. kép*) a sírok mellett már telepekről is.

A kora középkori bolgár–magyar kapcsolatok kérdésének perskektívái a Nagy Magyar Alföld régészeti kutatásában: a műszeres felderítés eredményeiről

A közösségi régészet nyomán került felszínre az utóbbi években a Duna-Tisza közén számos jelentős számú 10. századi leletet. Ez jelentősen csökkentette a térség kutatási hiányosságait.[141] Ez a napjainkra már bevett régészeti kutatási módszer, vagyis a múzeumbarát fémkeresősökkel való együttműködés a 2010-es évek elejétől kezdett teret hódítani Magyarországon.[142] Ebben közrejátszottak azok a törvényi változások, melyek lehetővé tették, hogy a történelem- és régészetkedvelő civilek – bizonyos korlátozások mellett – együttműködjenek a múzeumokkal. A Kecskeméti Katona József Múzeum az elsők között alakította ki fémkeresőkből álló múzeumbaráti körét 2011–2012-ben. Ezt követően megyeszerte elkezdődött a lelőhelyek műszeres felderítése.

A civilek munkájukkal alapvetően lelőhelyek kutatásában, a leletmentések és geofizikai vizsgálatok helyszíneinek előkészítésében, a célterületek kiterjedésének szűkítésében vesznek/vettek részt.[143] A munkálatok térben és időben eltérő gyakorisággal zajlottak. Ennek egyik oka az, hogy Bács-Kiskun az ország legnagyobb vármegyéje. Az elmúlt évtizedekben a 8445 km² alapterületének csupán egy kisebb részét (pl. Kalocsai Sárköz északi fele, Kecel) érintették a módszeres topográfiai kutatások.[144] A megye legnagyobb részéről jóval szórványosabb adatok álltak rendelkezésre. Ez a lelőhelyek számában is tükröződött: 2011–2012 körül alig 3200 nyilvántartott régészeti lelőhelyet tartalmazott a régészeti hatóság központi nyilvántartása, mely 2020-ra nagyjából 4600-ra növekedett. A mintegy 1400 új lelőhelyből közel 450 lelőhely a múzeumbarátokkal közösen végzett kutatásoknak köszönhetően került be a nyilvántartásba.

A lelőhelyek fémkeresős felderítése leginkább a bajai, kalocsai, kunszentmiklósi, kiskunfélegyházi és kecskeméti járások területére terjedt ki. A fennmaradó hat (bácsalmási, jánoshalmi, kiskunhalasi, kiskőrösi, kiskunmajsai és tiszakécskei) járás területén kisebb gyakorisággal, jobbára célzottan történtek kutatások. A munkálatokat az évtized közepén a területi múzeumok önállóvá válása jelentős mértékben befolyásolta. A Kecskeméti Katona József Múzeum hatóköre a vármegye középső és északi felén található járásokra szűkült, s a lelőhelyek felderítése ezeken a területeken folytatódott. Ennek eredménye-

[139] Inkova 2012; Radišić 2018, 142–144.
[140] Radišić 2018, Fig. 10.
[141] Pl. Révész 2020, 325–384.
[142] Szabó 2010, 19–38; Polgár 2017, 19–21; Szabó et al. 2016; Füredi 2012, 207–234; Füredi 2014, 72–74; Rácz 2017; Rácz 2019, 149.
[143] Pánya 2017, 91; Pánya 2017a, 136; Pánya–Rosta 2015, 243–245; Pánya–Rosta 2019, 157. A kutatások állandó múzeumi felügyelettel, az illetékes önkormányzatokkal és hatóságokkal való együttműködéssel, s főként térinformatikai háttérmunkával váltak évről évre gördülékenyebbé.
[144] Bondár 2017, 119.

ként 2011–2020 között több száz lelőhely közül 59 helyszínen került elő honfoglalás kori leletanyag.[145]

A múzeumbarátok az új helyszínek felderítése mellett segédkeztek a nyilvántartásban hiányos vagy pontatlan adatokkal szereplő lelőhelyek felülvizsgálatában is. Előbbiek közé tartoznak a földrajzi adatok nélküli, ismeretlen helyszínek. Ezek vizsgálatát az indokolta, hogy számos nagy jelentőségű lelőhely is volt közöttük, melyekről – egyéb korszakok mellett – honfoglalás kori leletek kerültek elő (Dunavecse-Fejéregyházi temető, Soltszentimre-Blaskovich Sándor birtoka). Utóbbiak közé azok a helyszínek tartoztak, melyek írott és térképi forrásai jóval gazdagabbak voltak az előbbi csoporthoz képest, azonban pontos földrajzi helyzetüket különböző okok miatt (művelési ág váltás, beépítés, hiányos dokumentáció) nem lehetett pontosan meghatározni. Ilyen például az Izsák-balázspusztai honfoglaláskori temető, melynek adattári és térinformatikai vizsgálata, majd terepi ellenőrzése során kiderült, hogy valós helye a nyilvántartásban szereplő helyszíntől fél kilométerrel odébb van, Fülöpszállás területén.

A múzeumbarát fémkeresősöknek köszönhetően eddig mintegy 15 000 régészeti korú tárgy került be a múzeum gyűjteményébe, melynek nagyjából 40%-a érem, a fennmaradó mintegy 8500 tárgy pedig különféle tárgy. A fémkeresős kutatások sok, eddig ismeretlen, vagy kevésbé ismert tárgytípusból eredményeztek értékes példányokat. Továbbá a korábban viszonylag kis számban, ásatásból, vagy szórványból ismert tárgyak (fibulák, kapcsok, veretek stb.) mellé típusváltozatok egész sorozatát sikerült begyűjteni.

A teljes – közel 16000 darabos – leletanyag kevesebb, mint 1%-a, mintegy 120 db lelet származik a honfoglalás korából.[146] A leletek zöme évek óta intenzíven kutatott lelőhelyekről került napvilágra, [147] ráadásul ezek között ma már nagyobb számban ismerünk bolgár kapcsolatú fémleleteket is (*22. kép*).

Összefoglalva elmondható, hogy a közösségi régészet hatékonyan segítheti a régészek munkáját, de nem helyettesítheti azt. Mindez csak régészeti felügyelettel működhet jól és biztonságosan. A lelőhelyek felderítése, a szórvány leletanyag begyűjtése nem csak a beruházásokhoz kapcsolódó régészeti munkák kapcsán szolgálhat hasznos adatokkal, hanem a tervásatások helyszíneinek kijelölésében is segíthetik a kutatókat.[148]

Összefoglalás

A tázlári temetkezés radiokarbon kormeghatározásának (melyet az ember és lócsontváz mintáin egyaránt elvégeztek, összhangban) eredménye (1 *Sigma cal*. 915–968) alapján a sírt 10. század első kétharmadában, a legnagyobb valószínűséggel a 10. század közepe táján ásták meg (*15. kép 1–3*).[149] Ez összhangban áll a régió 10. századi településtörténetéről eddig ismert adatokkal, továbbá a bulgáriai párhuzamú kerámia, a sír leletei, főleg a rozettás lószerszámveretek tipokronológiai eredményeivel.

A tázlári 10. századi sír és a 2021-ben feltárt soros temető összefüggése nem bizonyítható, de nem is zárható ki. A sír lehetséges felső időrendi határa és a köznépi temető – jelenlegi kronológiai ismereteink szerinti – alsó határa (11. század második fele) között még közel egy évszázad hiátus van. A később-

[145] Petkes et al. 2020.

[146] Petkes et al. 2020.

[147] Szeremle-Temetőhegy (Szeremlén mezőváros), Dunafalva-Contra Florentiam (Felszekcső falu), Bugac–Pétermonostor (Pétermonostora település).

[148] A közösségi régészet ún. fémkeresős részével a helyzet azonban korántsem ennyire szép. Az utóbbi években a hazai régészet jelentős része másik végletbe esett, hiszen a korábbi évtizedek kölcsönös gyanakvásai és távolságtartása után a közösségi régészet, ezen belül a műszeres felderítés rendkívül tág teret kapott, múzeum közeli esetekben legalizálódott. Szeretnénk azonban felhívni a figyelmet ennek árnyoldalaira, főként a régészeti felügyelet nélküli fémkeresőzés esetleges negatív hatásaira is, amikor a leletnyerés érdekében régészeti kontextusokat rongálnak, semmisítenek meg. Példaként említhetjük azt a honfoglalás kori lelőhelyet, amit jelen kézirat megírásakor tártunk fel Kiskunfélegyháza határában (Terjék-tanya). Egy szállási temető legalább 9 sekély sírjának többségét bolygatták, a leletek egy részét kiszedték fémkeresőzés közben, és ezeknek csak egy részét sikerült begyűjtenünk. Ugyanez mondható el a tázlári lelőhely kapcsán is, ahová éveken keresztül jártak ki az amatőr fémkeresősök fosztogatni a feltárások előtt.

[149] A vizsgálatot az Isotoptech Zrt. végezte Debrecenben 2018-ban.

bi sírok előkerülése döntheti majd el ezt a kérdést a jövőben.

A tázlári sír jelentőségét egyrészt abban látjuk, hogy egy újabb fehér foltot tüntetett el a térség 10. századi történetéből, másrészt déli, bolgár kapcsolataival új irányt adott a kutatásnak e térségben, szerves összefüggésben a terület hasonló jellegű, részben közösségi régészet által is adott leleteivel együtt.

A bolgár eredetű tázlári egyedi kerámialelet kiemelkedő történeti jelentősége abban ragadható meg, hogy minden kétséget kizáróan igazolja a bolgár hatást, importok feltűnését egészen északon, még a Nagy Magyar Alföld déli részén is. Természetesen nem a korabeli bolgár ottlétet, hiszen Tázláron is jellegzetes 10. századi leletegyüttesben fordult elő. A 8–10. századi bolgár jelenlét még a szomszédos mai Szerbia területén (*21. kép 2*) is vitatott, amint arra M. Radišić is rámutatott.[150] A bolgár megjelenés egyértelmű régészeti nyomai sokáig a történeti Szerbia területén is hiányoztak. Ez alapján olyan bolgár uralmat tételeztek fel, mely a szerbiai területek esetében nem járt együtt a bolgár államba, közigazgatásba való beépüléssel. A Közép-Balkán feletti bolgár politikai befolyás mintegy kétszáz évig tartó időszaka tehát nem sok tárgyi bizonyítékot hagyott hátra. A vizsgált időszakban az I. Bolgár Cárság, Bizánc és Szerbia közötti zavaros történeti események valószínűsíthető régészeti, településtörténeti lecsapódása lehet az, hogy a 9–10. században a Duna–Száva régióban csak a korábbi késő római erődök körül figyelhető meg nagyobb népesség, akik ráadásul ezeket az erődöket felújították, újjáépítették. A közép-dunai régióval ellentétben azonban a mai Délnyugat-Szerbia hagyatéka biztosabb támpontot nyújt a bolgár kapcsolatok elemzéséhez. Az *amphora*-alakú korsók jelentősebb mennyisége Rašban és Postenjében arra utal, hogy ezek az erődítmények bolgár tulajdonban voltak. A két állam közötti határ a 9. század második felétől a Raška-völgyben valószínűsíthető. A szerbiai kutatás úgy véli, hogy a bolgárok olyan ellenőrzési mechanizmusokat hoztak létre, melyek a helyi lakossággal kötött valamiféle szövetségeken alapultak. Így az elfoglalt területek feletti ellenőrzés megszervezésének modellje valószínűleg csak korlátozott bolgár katonai jelenléttel járt, az is főleg az erődök területén. Ez magyarázhatja a korai bolgár leletek jelentősebb számú előfordulásának hiányát Szerbiában és a korabeli bolgár állam más távoli régióiban, pl. Macedóniában is.

A magyar honfoglalást megelőzően talán hasonló lehetett a helyzet a Dél-Alföldön is, így a korábbi kapcsolatok emlékei szórványosan még a 10. században is előfordulhattak.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondunk Olekszij Komarnak, Sztela Doncsevanak, Janko Dimitrovnak, Marija Hrisztovának, valamint Merva Szabinának és Takács Miklósnak a bolgár szakirodalomban való tájékozódáshoz nyújtott segítségért, továbbá Lőrinczy Gábornak a temetési szertartás kapcsán nyújtott szakmai tanácsaiért. A bolgár szöveg Vasil Mincsev munkája. A kutatás és a cikk PPKE BTK KUT-23 és a HUN-REN BTK MŐK 2022–2026 projekt keretében valósult meg a PPKE BTK Mester és Tanítvány Kiválósági Program támogatásával.

Irodalom

Írott források

ZO: Kammerer E.: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára.* Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo 8. Budapest 1895.

[150] Radišić 2018, 148–150.

Szakirodalom

Aibabin 2006: Aibabin, A.: Early Khazar Archaeological Monuments in Crimea and to the North of the Black Sea. In: *La Crimée entre Byzance et le Khaganat Khazar.* Monographies Du Centre de Recherche D'Histoire Et Civilisati Monographies 25. Ed.: Zuckermann, C. Paris 2006, 31–65.

Aladžov 1995: Aladžov, Ž.: Boucle avec representations rares de Veliki Preslav. In: *La culture materielle et l'art dans les terres Bulgares VIe – XVIIIe s*. Réd.: Ovčarov, D. – Vaklinova, M. – Štereva, I. Sofia 1995, 81–83.

Andrási 2015: Andrási R.: A 10–11. századi fülesgombok tipokronológiája Hajdú-Bihar megye és a Rétköz területén Újabb adatok a honfoglalás kori viselet kérdéséhez. *Acta iuvenum: Sectio archaeologica 2* (2015) 153–175.

Bálint 1969: Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969:1, 107–114.

Bálint 1988: Bálint, Cs.: Nochmals über die Identifizierung des Grabes von Kuvrat. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1988) 377–389.

Bálint 1989: Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert.* Wien–Köln 1989.

Bálint 1991: Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert.* Studia Archaeologica 11. Budapest 1991.

Bálint 2000: Bálint, Cs.: Byzantinisches zur Herkunftsfrage des vielteiligen Gürtels. In: *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6–7. Jh.* Varia Archaeologica Hungarica 9. Hrsg.: Bálint, Cs. Budapest 2000, 99–162.

Bálint 2004: Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs. Régészeti tanulmányok.* Varia Archaeologia Hungarica 16. Budapest 2004.

Bálint 2008: Bálint, Cs.: Der Beginn der Mittelawarenzeit und die Einwanderung Kubers. *Antaeu*s 29–30 (2008) 29–61.

Balogh 2016: Balogh Cs.: Kora Árpád-kori szállási temető Makó–Igási járandóban (Campsite burial group from the Early Árpádian Age at Makó-Igási járandó). In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére.* Szerk.: Bollók Á. – Gergely K. – Kolozsi B. – Pető Zs. – Szenthe G. Budapest 2016, 391–421.

Bóna 1970: Bóna I.: Avar lovas sír Iváncsáról (Grave of an Avar Horseman at Iváncsa). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 243–263.

Bóna 1971: Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungsforschung in Ungarn (1945–1969). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23 (1971) 265–336.

Bóna 1983: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei (Die grossen Awarenfunden des 19. Jahrhunderts). *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyve* 1982–1983 (1983) 81–160.

Bóna 1984: Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *Magyarország története* 1. *Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk.: Székely Gy. Budapest, 265–273, 1586–1606.

Bóna 1988: Bóna, I.: Über eine fruchtlose Polemik, Bemerkungen zur Abhandlung von Rado Harhoiu: Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in Siebenbürgen in der Sicht einer ungarischen Geschichte Transsilvaniens (Dacia 31, 1987, 119–129). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40 (1988) 301–314.

Bondár 2017: Bondár M.: A topográfia előzményei és kezdetei. A topográfia a Régészeti Intézetben. In: *Magyarország régészeti topográfiája – Múlt, jelen, jövő.* Szerk.: Benkő E. – Bondár M. – Kolláth Á. Budapest 2017.

Bonev–Doncseva 2011: Бонев, С. – Дончева, С.: *Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско.* Велико Търново 2011.

Boriszov 2002: Борисов, Б.: *Керамика и керамично производство през XI–XII в. от територията на днешна Югоизточна България*. Раднево 2002.

Boriszov 2016: Борисов, Б.: Археологическата култура през периода на византийското владичество в българските земи (XI–XII в.). In: *Проф. д-р Борис Борисов – ученици и приятели Великотърновският университет и българската археология,* 2. В. Търново 2016, 14–104.

Cosma 2011: Cosma, C.: *Funerary pottery in Transylvania of the 7th–10th centuries*. Cluj-Napoca 2011.

Curta 2006: Curta, F.: Qagan, khan, or king? Power in early medieval Bulgaria (seventh to ninth century). *Viator* 37 (2006) 1–31.

Curta 2013: Curta, F.: With brotherly love: the Czech beginnings of medieval archaeology in Bulgaria and Ukraine. In: *Manufacturing the Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe.* Ed.: Geary, P. J. – Klanizay, G. Leiden–Boston 2013, 377–396.

Dienes 1956: Dienes I.: A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma (Das Pferdegeschirr des Frauengrabes von Bordány [Kom. Csongrád] aud der Landnahmezeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1956) 36–54.

Dimitrov 1995: Димитров, Й.: Църква и некропол във Външния град на Плиска (края на X–XI в.). *Плиска–Преслав* 7 (1995) 42–70.

Doncseva 2012: Doncheva, S.: *Metal Art Production in Medieval Bulgaria: Jewelry craftsmanship in Bulgaria at the Middle Ages*. Saarbrücken 2012.

Doncseva-Petkova 1973: Дончева-Петкова, Л.: Ранносредновековни ангобирани съдове. *Археология* 1973:3, 14–21.

Doncseva-Petkova 1977: Дончева-Петкова, Л.: *Българската битова керамика през ранното Средновековие.* София 1977.

Doncseva-Petkova 2005: Дончева-Петкова, Л.: *Одърци* 2. *Некрополи от XI век*. София 2005.

Doncseva–Totev 2014: Doncheva, S. – Totev, B.: A New "Hungarian" Type of Saber from the Outer City of Pliska. In: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 1. Ed.: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. София–Piliscsaba 2014, 131–134.

Fehér 1916: Fehér G.: Ismertetés: Darkó Jenő: Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. *Századok* 40 (1916) 293–302.

Fehér 1921: Fehér, G.: *Bulgarisch-Ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten.* Keleti Szemle 19:2. Budapest 1921.

Fehér 1922: Fehér G.: A bolgár nép őstörténete. *Turán* 4 (1922) 19–36.

Fehér 1925: Фехер, Г.: Паметниците на прабългарската култура (Die Denkmäler der protobulgarischen Kultur). *Известия на Българския археологически институт* 3 (1925) 1–90.

Fehér 1929: Фехер, Г.: *Културата напрабългарите*. София 1929.

Fehér 1931: Fehér G.: *A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik (Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises)*. Archaeologica Hungarica 7. Budapest 1931.

Fehér 1940: Fehér G.: *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-törökök és a honfoglaló magyarok hatása a keleteurópai művelődés kialakulásában.* Budapest 1940.

Fehér 1952: Fehér G.: A bolgár régészet legújabb eredményei. *Archaeologiai Értesítő* 79 (1952) 87.

Fehér 1956: Fehér G.: Avar-bizánci kapcsolatok és a bolgár államalapítás. *Archaeologiai Értesítő* 82 (1955) 45–47.

Fiedler 2008: Fiedler, U.: Bulgars in the lower Danube region. A Survey of the archaeological evidence and of the state of current research. In: *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450).* Ed.: Curta, F. Leiden–Boston 2008, 151–236.

Fodor 1980: Fodor I.: A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti hátteréről. In: *Bolgár tanulmányok* 3. *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* 37. Szerk.: Dankó I. Debrecen 1980, 9–48.

Fodor 1990: Fodor I.: Száz éve született id. Fehér Géza. *Archaeologiai Értesítő* 117 (1990) 256–259.

Füredi 2012: Füredi Á.: Honfoglalás kori tarsolylemez Pest megyében. A bugyi-felsőványi 2. sír (Eine landnahmezeitliche Taschenplatte im Kom. Pest. Das Grab 2 von Bugyi-Felsővány). *Archaeologiai Értesítő* 137 (2012) 207–234.

Füredi 2014: Füredi Á.: Dabas-Felsőbesnyő (Vencelkei-dűlő). In.: *A honfoglalók viselete.* Magyar Őstörténet 1. Szerk.: Sudár B. – Petkes Zs. Budapest 2014, 72–74.

Gallina–Gulyás 2018: Gallina Zs. – Gulyás Gy.: Homokba temetett falvak és templomok. A tatárjárás korának emlékei a Kiskunságban. *Határtalan Régészet* 3:1 (2018) 44–49.

Gallina–Varga 2016: Gallina Zs. – Varga S.: *A Duna-Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei* 1. *A Kalocsai Sárköz a 10-11. században. (The Kalocsai Sárköz in the 10th and 11th centuries).* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10. Szeged–Budapest 2016.

Gallina–Wilhelm 2006: Gallina Zs. – Wilhelm G.: Tázlár–Templomhegy 2003–2004. évi feltárása (Előzetes közlemény). In: *Fiatal Népvándorláskor Kutatók Konferenciája. Tatabánya. Konferenciakötet.* Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Tatabánya 2006, 187–202.

Gáll 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei.* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Budapest 2013.

Gáll 2019: Gáll E.: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből.* Magyarságkutató Intézet Kiadványai 2. Budapest 2019.

Gombocz 1912: Gombocz, Z.: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache.* Mémories de la Société Finno-Ougrienne 30. Helsinki 1912.

Grigorov 2007: Григоров, В.: *Метални накити от средновекона България.* София 2007.

Gulyás et al. 2019: Gulyás Gy. – Gallina Zs. – Türk A.: Újabb régészeti adatok a Duna–Tisza köze honfoglalás kori településtörténetéhez és a 10. századi bolgár–magyar kapcsolatok kérdéséhez egy tázlári sír kapcsán. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest.) Absztraktkötet.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 14. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 7. Szerk.: Sudár B. – Türk A. Budapest 2019, 115–121.

Gürsenin 1990: Gürsenin, N.: *Les Amphores Byzantines (Xe–XIIIe siécles): Typologie, Production, Circulation D'Aprés Les Collection Turques*. Paris 1990.

Györffy 1963: Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* Budapest 1963.

Horedt 1966: Horedt, K.: Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orastie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z. *Dacia* 10 (1966) 261–290.

Hrisztova 2009: Христова, М.: Амфоровидните съдове като хронологичен показател (по данни от биритуалните некрополи). In: *Eurika. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae*. София 2009, 231–243.

Hrisztova 2015: Христова, М.: Керамика из биритуальных могильников Нижнего Дуная и вопросы ее хронологии. *Поволжская археология* 11 (2015:1) 91–125.

Inkova 2012: Inkova, M.: A contribution to the problem of producing the Old Bulgarian belt-fittings from the 10th century. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik.* Römisch-Germanisches Zentralmuseum – Tagungen 17. Hrsg.: Tobias, B. Mainz 2012, 277–293.

Jordanov 2000: Йорданов, И.: Монетите и печатите от Плиска (1899–1999). *Плиска–Преслав* 8 (2000) 135–167.

Jotov 2004: Йотов, В.: *Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI в.)*. Варна 2004.

Jotov 2008: Iotov, V.: A Note on the 'Hungarian Sabers' of Medieval Bulgaria. In: *The Other Europe in the Middle Ages*. Ed.: Curta, F. – Kovalev, R. Leiden 2008, 327–338.

Jotov 2012: Yotov, V.: Bulgarian control over the Salt Road in Transylvania during the 9th century: The archaeological evidence. In: *Salz und Gold: die Rolle des Salzes im prähistorischen Europa.* Hrsg.: Nikolov, V. - Bacvarov, K. Veliko Tarnovo 2012, 323–331.

Katona-Kiss 2010: Katona-Kiss A.: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 123:1–2 (2010) 168–214.

Kazanski 2013: Kazanski, M.: The Middle Dnieper Area in the Seventh Century: An Archaeological Survey. *Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation deByzance* 17 (2013) 769–864.

Komar 2006: Комар, А. В.: Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – нач. VIII вв. In: *Степи Европы в эпоху средневековья* 5. *Хазарское время*. Глав. ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2006, 7–244.

Kostova 2008: Kostova, R.: Polychrome ceramics in Preslav, 9th to 11th c.: Where were they produced and used? In: *Byzantine Trade 4th–12th c. The archaeology of local, regional, and international exchange.* Ed.: Mango, M. Aldershot 2008, 97–117.

Kovács 1989: Kovács, L.: *Münzen aus der ugarischen Landnahmezeit.* Fontes Archeologici Hungariae 19. Budapest 1989.

Kovács 2013: Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat (Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte [Ein Abriss]). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 511–604.

Langer–Lőrinczy–Türk 2023: Langer D. – Lőrinczy G.– Türk A.: Adatok a honfoglalás kori rozettás lószerszámveretek klasszifikációjához és elterjedéséhez. Kelebia-Négyes járás (Szeged–Szabadka, Négyhalom határ) honfoglalás kori leletei (Finds from the Conquest Period at Szeged-Szabadkai út, Négyhalom határ. New data regarding the interpretation and geographical spread of the tenth century rosette shaped horse harness fittings, in light of recently discovered eastern analogies). In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16.* 2 *(29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest* 2*)*. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.2. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.2. Főszerk.: Türk A. Budapest 2023, 433–481. DOI 10.55722/Arpad.Kiad.2023.4.2_16

Langó 2005: Langó, P: Archaeological research on the conquering Hungarians: A review. In: *Resarch on the prehistory of the Hungarians: A review.* Varia Archaeologica Hungarica 18. Ed.: Mende, B. G. Budapest 2005, 175–340.

Langó 2012: Langó P.: A csúcsban összefutó, belső ívvel és áttört lappal rendelkező, félhold alakú fülbevalók elterjedése és klasszifikációja Közép- és Kelet-Európa 10–11. századi leletanyaga alapján (The spread and classification on peak terminated crescent shaped earrings with inner bend and openwork plate in the Eastern European archaeological material). In: *Hadak útján XX. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. (Assembly of Young Scholars on the Migration Period XX, Budapest-Szigethalom, 28th–30th October 2010).* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 205–228.

Langó 2017: Langó P: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és koratörténeti emlékek.* Budapest 2017.

Langó–Türk 2003: Langó P. – Türk A.: *Honfoglalás kori női sír Szentes Derekegyházi oldal határrészéből (A Grave of a woman at Szentes-Derekegyháza from the age of the Hungarian Conquest).* Szentes 2003.

Langó–Türk 2009: Langó, P. – Türk, A.: The 11th-century pectoral cross with filigree (spiral-beaded wire) decoration from Szentes-Nagytőke and its circle (Нагрудный крест с филигранным украшением в археологическим наследии Карпатской котловины XI вв. и его аналогии в Юго-Восточной Европе [Сентеш-Надьтёке, Йамборхалом, погр. № 6]). In: *Eurika. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae.* Ред.: Григоров, В. – Даскалов, М. – Коматарова-Балинова, Е. София 2009, 387–415.

Langó–Türk 2011: Langó P. – Türk A.: Régészeti adatok a Kárpát-medence 10–11. századi hagyatékának bulgáriai kapcsolatrendszeréhez I. A csüngős veretek (Archäologische Anmerkungen zum bulgarischen Beziehungsgeflecht des Nachlasses des 10.–11. Jh. im Karpatenbecken – I. Beschläge mit Anhängsel). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 517–528.

Langó–Türk 2021: Langó, P. – Türk, A.: A brief review of the ties between Bulgarian and Hungarian archaeological studies. In: Türk, A. – Balogh, Cs. – Pelevina, O. – Totev, B. – Langó, P.: *The Old Bulgaria Collection (Музейна Сбирка „Стара България”)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 20. Budapest 2021, 7–12.

László 1981: László Gy.: Kovrat kagán fiainak történetéhez: Megjegyzések a kettős honfoglalás forrásainak értelmezéséhez. In: *Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára*. Szerk.: Mijatev, P. – Juhász P. Budapest 1981, 89–95.

Lőrinczy–Straub 2006: Lőrinczy G. – Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez (Über die awarenzeitlichen Nischen gräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens). *Arrabona* 44:1 (2006) 277–314.

Lvova–Marshak 1997: Львова, З. А. – Маршак, Б. И.: Заключение. (Кому принадлежало Перещепинское сокровище?). In: Залесская, В. Н. – Львова, З. А. – Маршак, Б. И. – Соколова, И. В. – Фонякова, Н. А.: *Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад*. Санкт-Петербург 1997, 87–102.

Manolova-Vojkova 2010: Манолова-Войкова, М.: Рисувана с червена ангоба керамика от Преслав (Painted with red slip pottery from Preslav). In: *Stephanos archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova*. Studia Archaeolgica Unversitatis Serdicensis, suppl. 5. Sofia 2010, 587–591.

Mavrodinov 1943: Mavrodinov, N.: *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós.* Archaeologica Hungarica 29. Budapest 1943.

Merva 2014: Merva, Sz.: The Analysis of Pottery from the 10th–11th-century Graves in the Carpathian Basin. In: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube.* Eds.: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. Sofia–Piliscsaba 2014, 197–262.

Mesterházy 1977: Mesterházy K.: A Tiszántúl IX–X. századi bolgár emlékei (Bulgarische Denkmäler der Theissgegend aus dem 9–10 Jahrhundert). *Folia Archaeologica* 28 (1977) 157–170.

Mesterházy 1980: Mesterházy K.: *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*. Budapest 1980.

Mesterházy 1990: Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Geäberfeldern des 10–11. Jh. I). *Folia Archaeologica* 41 (1990) 87–115.

Mesterházy 1991: Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. II). *Folia Archaeologica* 42 (1991) 145–177.

Mesterházy 1994: Mesterházy, K.: Der byzantinisch-balkanische Handel nach Ungarn im 10–11. Jahrhundert im Spiegel der Gräberfunden. In: *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémorie de Gyula Moravcsik*. Ed.: Olajos, Th. Szeged 1994, 117–128.

Mihajlov 1955: Михайлов, Ст.: Един старинен некропол при Нови Пазар. *Известия на Археологическия институт* 20 (1955) 293–336.

Pavlova 2005: Павлова, В.: *Средновековни накити от XIII–XIV век.* Славена 2005.

Pánya 2017: Pánya I.: Történeti településföldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyében 2011–2016. In: *Településföldrajzi tanulmányok*. Szerk.: Csapó T. – Lenner T. Szombathely 2017, 91–107.

Pánya 2017a: Pánya I.: Fejér megye solti székének történeti földrajza (Historical geography of the Solt district of Fejér county). *Alba Regia* 45 (2017) 135–180.

Pánya–Rosta 2015: Pánya I. – Rosta Sz.: A Dunapataj és Solt közötti terület késő-középkori településhálózatának változása. In: *...in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balogh Cs. – Petkes Zs. – Sudár B. – Zsidai Zs. Budapest 2015, 243–268.

Pánya–Rosta 2019: Pánya I. – Rosta Sz.: Dunapataj-Szentkirály palánkvára 2016–17. évi kutatásának összefoglalása. *Castrum* 22 (2019) 157–168.

Pelevina 2011: Пелевина, О.: Сокровище от Врап и елитарната култура на дунавските българи. *Археология* 2011:2, 32–52.

Pelevina 2012: Пелевина, О.: Клад из Врапа (Албания) и аристократические пояса дунайских болгар. In: *Степи Европы в эпоху средневековья* 9. *Хазарское время*. Ред.: Евглевский, А. В. Донецк 2012, 339–360.

Pelevina 2013: Пелевина, О.: Старобългарски огледала от Северното и Западно Черноморие. *Археология* 2013:2, 57–79.

Pelevina 2014: Пелевина, О.: Старобългарски колании детайли със зооморфна украса. In: *Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов*. Ред.: Костова, Р. Велико Търново 2014, 579–607.

Petkes et al. 2017: Petkes Zs. – Pánya I. – Lantos A. – Cs. Andrási R..: Talált tárgyak osztálya: Honfoglalás kori szórvány tárgyak Bács-Kiskun megyében. In: *Fiatal középkoros régészek 9. konferenciája*. *2017. november 23-25. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum*. Budapest 2017, 64.

Petkes et al. 2020: Petkes Zs. – Pánya I. – Lantos A. – Lukács N.: *Talált tárgyak osztálya: Honfoglalás kori szórvány tárgyak Bács-Kiskun megyében.* In: *Fiatal középkoros régészek konferenciája* 9. Budapest 2020. https://mtabtk.videotorium.hu/hu/recordings/35857/talalt-targyak-osztalya-ii

Pletnyov–Pavlova 1992: Плетньов, В. – Павлова, В.: Ранносредновековни ремъчни апликации във Варненския археологически музей (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum in Varna). *Известия на Народния музей – Варна* 28–29 (1992) 158–223.

Pletnyov–Pavlova 1995: Плетньов, В. – Павлова, В.: Ранносредновековни ремъчни апликации във Варненския археологически музей (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum in Varna). *Известия на Народния музей – Варна* 30–31 (1994–1995) 1995, 24–239.

Polgár 2017: Polgár B.: Csatatérkutatás a „második mohácsi csata" helyszínén. *Határtalan Régészet* 2017:2, 19–21.

Polónyi 2017: Polónyi E.: Veretes lábbelik a 10. századi Kárpát-medencében. *Magyar Régészet Online Magazin* 2017. Ősz.

Radišić 2018: Radišić, M.: Archaeological testimonies of Bulgarian presence in the Central Balkans during the ninth and tenth centuries. In: *Emperor Symeon's Bulgaria in the History of Europe's South-East: 1100 years from the Battle of Achelous*. Eds.: Nikolov, A. – Kanev, N. Sofia 2018, 134–154.

Rácz 2017: Rácz T. Á.: Fémkeresősök a múzeum kötelékében. Közösségi régészeti modell építése Pest megyében (Metal detector users affiliated to museums: Building a model of community archaeology in Pest County). *Magyar Régészet Online Magazin* 2017. Ősz.

Rácz 2019: Rácz T. Á.: Közösségi Régészet. Egy új kutatási eljárás születése. *Múzeum Café* 72 (2019) 149–157.

Rácz 2019a: Rácz T. Á.: *A Pesti-síkság falvai a magyar honfoglalástól a 14. századig* (*Villages of the Pest Plain from the Hungarian conquest until the fourteenth century).* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 13. Budapest 2019.

Rasev 2008: Рашев, Р.: *Българската езическа култура VII–IX век*. София 2008.

Révész 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez.* Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.

Révész 2001: Révész L.: *Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén.* Budapest–Kiskunhalas 2001.

Révész 2020: Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13. Szeged–Budapest 2020.

Rizov 1917: Rizov, D.: *Die Bulgaren in ihren historischen, etnographishen und politischen Grenzen.* Berlin 1917.

Somogyi 2008: Somogyi, P.: Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarenland: Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálint Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit. *Antaeu*s 29–30 (2008) 347–393.

Cs. Soós 1963: Cs. Soós, Á.: *Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár; Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár.* Budapest 1963.

Cs. Soós 1973: Cs. Soós, Á.: *Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9 Jahrhundert.* Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 22. München 1973.

Stanchev–Ivanov 1958: Станчев, С. – Иванов, С.: *Некрополът до Нови Пазар*. София 1958.

Stanilov–Fiedler 2016: Stanilov, S. – Fiedler, U.: Zur donaubulgarischen Gürtelmode des 10. Jahrhunderts. Ein Aufsatz von 1997/1998 mit einarbeitungen bis 2005. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 67 (2016) 145–195.

Stefan et al. 1967: Stefan, Gh. – Barnea, I. – Gomşa, M. – Gomşa, E.: *Dinogetia,* 1. *Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*. Bucharest 1967.

Szabó 2010: Szabó G.: Fémkereső műszeres kutatások kelet-magyarországi késő bronzkori és kora vaskori lelőhelyeken. Beszámoló az ELTE Régészettudományi Intézete által indított bronzkincs kutató program 2009. évi eredményeiről (Metal detection investigations at Eastern Hungarian Late Bronze Age and Early Iron Age sites. Report on the results of the bronze hoard exploration project of the Institute of Archeology of ELTE in 2009). *Régészeti Kutatások Magyarországon* 2009 (2010) 19–38.

Szabó et al. 2016: Szabó M. – Bertók G. – Gáti Cs. – Szajcsán É.: A mohácsi csatatér kutatása – Az első országos fémkeresős szakmai hétvége és tanulságai (Mohács battlefield survey – The lessons learned from the first national archaeological metal detecting rally). *Magyar Régészet Online Magazin* 2016 Nyár.

Szalontai 2018: Szalonti Cs.: Éltek vagy továbbéltek az avarok a 9. századi Alföldön? (Kérdések, válaszok, módszerek és lehetőségek) (Did the avars live or continued to live in the 9th Century Great Hungarian Plain? [Questions, answers, methods, and possibilities]). In: *Sötét idők túlélői: a kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében.* Tempora obscura 4. Szerk.: Hága, T. – Kolozsi B. Debrecen 2018, 209–226.

Szőke 1962: Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962.

Szőke 1980: Szőke, B. M.: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 181–203.

Szőke 1989: Сёке, Б. М.: О северной границе первого болгарского государства в IX. века. In: *Проблеми на прабългарската история и култура*. Ред.: Рашев, Р. София 1989, 105–116.

Takács 1997: Takács M.: A honfoglalás-kori edényművesség. In: *Honfoglalás és néprajz.* Szerk.: Kovács L. – Paládi-Kovács A. Budapest 1997, 205–223.

Takács 2006: Takács M.: A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások, kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében. *Korall* 24–25 (2006) 163–202.

Takács 2012: Takács M.: A korongolt korai Árpád-kori cserépbográcsok formai sajátságairól (About the Formal Characteristics of the Early Árpádián Age clay couldrons). In: *Hadak útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30. (Assembly of Young Scholars on the Migration Period XX, Budapest–Szigethalom, 28th–30th October 2010).* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 229–269.

Takács 2016: Takács M.: Bolgárok a 9. századi Kárpát-medencében. In: *Honfoglalás és megtelepedés*. Magyar őstörténet 4. Szerk.: Petkes Zs. – Sudár B. Budapest, 2016, 62–64.

Takács 2022: Takács M.: Néhány gondolat a batajnicai 10–11. századi temetőről. In: *„Élőknek öröksége...” Tanulmányok V. Székely György emlékére*. Szerk.: Somogyvári, Á. Kecskemét 2022, 123–138.

Totev 1963: Тотев, Т.: За обработка на кост в срденовековна България. *Археология* 5 (1963) 83–93.

Totev 1993: Тотев, Т.: *Преславското съкровище*. Шумен 1993.

H. Tóth 1993: H. Tóth I.: A magyar nyelv bolgár-szláv jövevényszavainak problematikája (Die Problematik der bulgarslawischen Lehnwörter in dem Ungarischen). In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993,197–205.

Türk 2014: Türk, A.: Towards a classification of grave types and burial rites in the 10th–11th century Carpathian Basin (Some remarks and observations). In: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 1. Eds.: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. Sofia–Piliscsaba 2014, 137–156.

Türk–Langó 2019: Türk A. – Langó, P.: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban fennmaradt lómaradványok klasszifikációjához. In: *„...ugy irhassak mint volt”. Ünnepi tanulmányok a 65 esztendős Tóth Sándor László tiszteletére*. Szerk.: Bagi Z. P. Győr–Szeged 2019, 55–74.

Türk–Lőrinczy 2015: Türk A. – Lőrinczy G.: Régészeti adatok és természettudományi eredmények a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur Geschichte des 10. Jahrhunderts des westlichen Ufers der Muresch-Mündung). In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torlokat nyugati oldalának 10. századi történetéhez (Archäologische Daten und naturwissenschaftliche Ergebnisse zur geschichte des 10. Jahrhunderts des westilchen Ufers der Muresch-Mündung).* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 4. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 4. Budapest 2015, 11–130.

Türk et al. 2017: Türk, A. – Csiky, G. – Langó, P. – Pelevina, O. – Patay-Horváth, A. – Totev, B.: Finds related to the Vrap–Erseke-group from the Stara Bulgaria collection (Varna). In: *Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6* 2. *(Conference of Young Scholars on the Migration Period. November 4–6, 2014, Esztergom* 2*).* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 3.2. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.2. Főszerk.: Türk A. Budapest 2017, 165–175.

Türk et al. 2021: Türk, A. – Balogh, Cs. – Pelevina, O. – Totev, B. – Langó, P.: *The Old Bulgaria Collection (Музейна Сбирка „Стара България”)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 20. Budapest 2021.

Türk–Harangi 2023: Türk, A. – Harangi, F.: A Unique Type of Silk in the Archaeological Heritage of the Hungarian Conquest Period and Some Remarks on the Use of Silk. *Slovenská archeológia – Supplementum* 3 (2023)169–185. DOI: https://doi.org/10.31577/slovarch.2023.suppl.3.12

Varga 2013: Varga S.: 10–11. századi padmalyos temetkezések a Kárpát-medencében (Nischengräber des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M.: Szeged 2013, 297–320.

Vazsarova 1976: Вържарова, Ж.: *Славяни и прабългари (по данни на некрополите от VI–XI в. на територията на България).* София 1976.

Vida 1999: Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik (6.–7. Jh.)* 1–2. Varia Archaeologica Hungarica 8. Budapest 1999.

Vida 2011: Vida T.: Sütőharangok és sütőfedők. Régészeti adatok Dél- és Közép-Európa étkezési kultúrájához. In: *Sötét idők falvai (8–11. századi települések a Kárpát-medencében).* Tempora obscura 1. Szerk.: Kolozsi B. – Szilágyi K. A. Debrecen 2011, 701–817.

Vörös 2000: Vörös I.: Az algyői honfoglaláskori temető archaeozoologiai vizsgálata (Die archäozoologische Untersuchungen des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 357–402.

Werner 1984: Werner, J.: *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren.* München 1984.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ ПО ВЪПРОСА ЗА БЪЛГАРО-УНГАРСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ X В. ВЪВ ВРЪЗКА С ГРОБНИЦА 1001 НА ТАЗЛАР-ТЕМПЛОМХЕДЬ

Дьондьи Гуяш – Жолт Галлина – Аттила Тюрк – Ищван Паня – Петер Ланго

Село Тазлар се намира в сърцето на унгарската низина, на Пясъчното плато. През 2018 г., на Църковният хълм – на територията на некропола около местната църква е проучен гроб от времето на „Завоюването на родината“. В гроб с правоъгълна форма и ориентирания З–СЗ и И–ЮИ е открит добре съхранен скелет на около 50 годишна жена с европеидно-монголоидни (турански) черти, поставен по гръб и леко извит надясно. Скелетът е малко „притиснат” в северна посока – към стената на гробната яма, която първоначално може би е била оформена със странична кухина. Пред и над долните части на краката са открити поставени части от кон, без следи от кожата. Конят е около 2,5-3 годишен, среден на ръст, от северен тип, като смъртта му навярно е настъпила през зимата или в ранна пролет. Този погребален обичай, чиито корени „Завоевателите на родината“ са донесли със себе си от изток, е характерен за района от западната страна на устието на р. Марош. В гроб № 1001 от Тазлар са открити общо 94 броя гробни дарове. Освен с двете кръгли сребърни украшения в района на гърдите и корема, дрехата на погребаната жена е закопчана с едно бронзово копче с петличка, а в долната част на ръкавите – около китката, е украсена с тесни и тънки сребърни пластинки. На лявата й ръка има плоска сребърна апликация за колан; на пръста – плосък сребърен пръстен, а върху гръдният й кош е поставен железен обръч. Предните части на обувките са украсени с 61 броя дребни сребърни апликации с полусферна форма. Под главата на погребаната жена е поставена юзда и конска сбруя, между които има дребни, асиметрични, крушовидни по форма апликации от желязо, някои от тях с напречна скоба. Разкрит е и колан с апликации, отляти от бронз и украсени с релефни розети в три размера (общо 12 броя), като и накрайник с подобна украса. Коланът е бил положен в гроба грижливо сгънат. В гробовете от това време, сбруята се открива обикновено върху скелета на коня, или около него и рядко се полага под или до главата на погребания. Апликациите, украсени с розети са една от характерните групи изделия от епохата. Този вид предмети са особено типични за междуречието на Дунав и Тиса, но те са също и едни от най-често разпространените находки от X век в целия Карпатски басейн. По най-новата обобщена класификация на Даниел Лангер, според формата си апликациите могат да бъдат разпределени на три, а според тяхната украса – на девет главни групи. Апликации, украсени с розети се откриват обаче и на изток от Карапатите, където в последно време броят им се удвои: има вече данни за 13 находки от Източна Европа, достигащи до Югоизточен Сибир. С няколко изключения, апликациите за конска сбруя с розети обикновено придружават женските гробове с частични конски погребения. Към често срещаните принадлежности са и обувките с токи. Гробовете с апликации във форма на розети за конска сбруя се срещат на територията на цяла Унгария. По всяка вероятност погребаните са били членове на обществена група с висок ранг. Най-интересната находка в некропола в Тузлар е издължената, яйцевидна стомна със стесняващо се гърло, украсена по външната си страна с решетъчен мотив от червен боя на бял фон. Тя е открита до лявата ръка на погребания, полегнала и наклонена на една страна. Находката засега е единствена по рода си и няма аналог в цялото археологическо наследство от този период. Най-близкият аналог на съда, който може да бъде причислен към групата на преславската рисувана керамика е познат от Преслав – столицата на Първото българско царство от X век. Стомна с подобна амфоровидна форма е позната от много български (Плиска) и западно-сръбски находища (крепостта Раш, Градина-Постенье). Според Валери Григоров, който обработва находките от Плиска, тези амфори имитиращи формата на метални съдове са били изработени на място през IX–X в. Съдовете с една или две дръжки обаче, приличат на тази от Тузлар само по формата си, тъй като тяхната повърхност не е рисувана, а имат само врязана или излъскана украса. Вносният български съд от Тазлар насочва

вниманието ни към това, че произходът на амфората от гроб № 3 от Шошхартян-Мурахедь, смятана според унгарската литература досега за византийска, може да бъде определи различно. От една страна, керамичният съд от Шошхартян не е амфора, а амфоровидна стомна, а от друга, тя може да бъде свързана с голяма вероятност с повлияната от Византия българска култура на Балканите, а не пряко с византийска изработка. Вносните находки от територията на днешна България винаги са играли важна роля в оценката на системата от връзки на археологическото наследство на Карпатския басейн с Балканите в периода X–XI в. Това личи, като се започне от работата на Геза Фехер и се стигне до повторно активизиралото се и намиращо отражение в общи конференции и издания българо-унгарско археологическо сътрудничество през последните години. Находката от Тузлар, без съмнение, открива изцяло нова глава в изследването на връзките между България и Карпатския басейн през X в., което досега се основаваше главно на анализа на стиловите особености на металните находки. Напоследък, Миклош Такач посочи възможните взаимовръзки между керамичните находки от X в. в двата региона, като доказа, че произходът на глинените гърнета с вътрешни уши не е салтовски, а от Североизточна България, територията на Първото българско царство през VII–XI в. Отлично датираният рисуван керамичен съд от Тазлар, без съмнение, може да бъде определен като български внос от керамичните работилници около Преслав. С други думи, взаимовръзките между материалните култури на двата региона през X в. получават потвърждение отново и то от друга гледна точка. Към някогашните връзки с България сочат и откритите през последните години в района на Калоча инструменти и многобройни колании апликациии от български тип от X в. Изследването и публикуването на обектите, където са намерени тези находки, заедно с гроба от Тузлар, ще доведе до значителен по-нататъшен напредък в опознаването на българо-унгарските връзки през X век. Резултатът, получен въз основа на изследване с „Въглерод-14“ (1 Sigma cal. 915–968) показва, че погребението в Тазлар е било извършено през първата половина от X в. и най-вече – в средата на века. Това е в съзвучие с известните досега данни за историята на селищата в региона през X в., както и с аналогичният керамичен съд от България, а не на последно място и с типологичната характеристика на апликациите за конска сбруя украсени с розети.

29th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

Budapest, November 15–16, 2019

9 786156 388353